ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ВИДАВНИЦТВО ПРИСЬВЯЧЕНЕ НАУЦЇ І ПИСЬМЕНСТВУ УКРАЇНЬСКО-РУСКОГО НАРОДУ

ВПОРЯДКУВАЄ

ОЛЕКСАНДЕР БАРВІНЬСКИЙ.

ТОМ III.

MITTHEILUNGEN DES SZEVCZENKO-VEREINES

aus dem Gebiete der Wissenschaften und der ruthenischen Literatur

REDIGIRT VON

ALEXANDER BARWIŃSKIJ

BAND III.

У ЛЬВОВІ

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарнї Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарского
1894.

НЕЗАБУТНІЙ ПАМЯТИ ВОСКРЕСИТЕЛЯ

Галицкої Руси

МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА

(з нагоди 50 літних роковин его смерти і перенесеня его мощий з Новосілок Ліских на кладовище личаківске у Львові)

Наукове товариство імени Шевченка.

Апарат до міряння ріжниції фаз межи перемінними протоками і кілька за его помочю зроблених помірок.*)

Подає

Проф. Др. **Іван Пулюй.**

За помочю телефона можна, як виложив О. Фреліх у двох дотичних розправах,**) наочно представити, який вплив має самоіндукция на перемінні електричні протоки. В одній із тих розправ примічено, що телефон ужити можна і до міряння ріжниції фаз і самоіндукциї перемінних проток, але п. автор ще не подав досї своїх дотичних досьвідів. У моїй розправі описаний апарат, котрим зроблено більшу чергу таких помірок.

Той апарат має дві штальові пружини однаково довгі, з приправленими на кінцях плоскими зеркальцями і кужлятими головками із мягкого желїза. За помочю двох електромаґнетів можна привести ті пружини до дрожання, пустивши крізь них перемінні протоки. Штальові пружинки широкі на 7·5 mm, грубі на 0·3 mm і довгі на 21 mm. Кожний електромаґнет довгий на 21 mm і має 6×15 обвоїв із добре ізольованого, 1 mm грубого, мідяного дроту. Електромаґнетична цївка має по вïшному переміру 29 mm, по внутрішньому 13·4 mm. Кожна цївка приправлена вкупі з пружинкою до желїзного, правоугольно загнутого скобля, як то із взорця 1. видно. У цївку застромлений желїзний валець, на 9 mm грубий, на одному кінцї кільчасто обточений, а на другому до зашрубо-

*) Автор подав сю розправу також ц Академії наук у Відні, котра оповістила її в „Sitzungsberichte т. 102, липень 1893.

**) O Fröhlich. Elektrotechnische Zeitschrift 1887, c. 210; 1889, c. 345

вання зготовлений. Покрутйвши шрубну головку в оден або другий бік, можна приближити або віддалити конець вальця́ від пружинки а таким чином, коли треба, і змінити амплїтуду дрожання. Два такі електромаґнети настромлені на стопцях, що прила́джені до деревяної по́ставки. Обі пружинки причеплені так, що одна з них може дрожати тілько у сторчово́му а друга у сторчовому і плазовому напрямку.

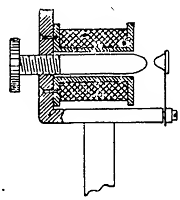

Взорець 1

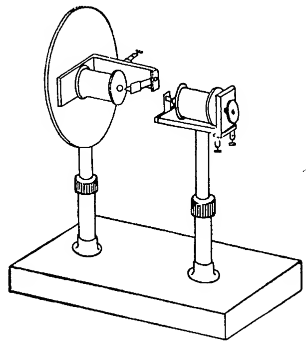

Взорець 2

Хотївши робити досьвіди, прида́сть ся апарат у двоякий спосіб: або так, що обі пружинки дрожати муть в одному (сторчовому) напрямку, або, після методи Лїссаже́я, у двох нахрестних напрямках, як що хочемо тілько просто бачити ріжницю фаз межи перемінними протоками, або́ посередно її міряти.

Взорець 2. представляє цїлого апарата у величині в че́тверо меньшій*).

Після методи Лїссажея дають пружинки, як відомо, в загалї елїптичну черку дрожання, котра, відповідно до великости амплїтуд дрожання і ріжницї фаз перемінних проток, зміняє своє місце і свою форму. Та черка переміняєсь на просту, як що амплїтуди дрожання як не́будь великі а ріжниця їх фаз виносить 0°, 180°, 360°...; коли-ж обі амплїтуди зовсїм рівні а ріжниця фаз дрожання виносить 90°, 270°..., то че́рка дрожання переміняєть ся на круга.

Перед усїм треба примітити, що дрожаннє пружинки у двоє скорійш

*) Апарат зроблений у дїльнї фізикального кабінета механїком Людвиком Кастаньою

виходить, як періодичне хвиляннє маґнетизуючої протоки; бо який би не був напрямок електричної протоки, то електромаґнет усе тягнути ме до себе желїзну головку пружинки. Коли-ж пружинка напротив мати ме поляризовану головку, то вона дрожати ме з тою самою скоростю, з якою протока хвиляє. Так само стояти ме річ, коли валець електромаґнетичний буде поляризований, от як, приміром, ядровий валець телєфона.

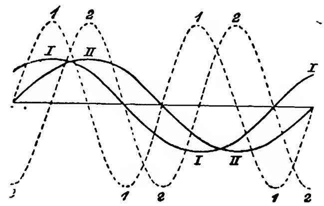

Взорець 3.

Хотївши робити досьвіди за помочю апарата, мусимо найперше приготовити обі пружинки так, щоб періода їх дрожання майже була рівна з періодою хвиляння протоки, або у двоє, троє, четверо .. меньша. В тій цїли треба порівняти головний тон дрожачої пружинки з тоном, що постане від перемінної протоки у відповідному електромаґнетови або у трансформаторови. Коли оба тони від себе ріжні, то треба змінити довжину пружинки на стілько, аж вийдуть оба тони майже суголосні. Як що однакож не йти ме жадна дінамомашина зовсїм одностайно, хочби на час досьвідів, то була-б даремна праця, як би нам захотїлось допняти того, щоб оба тони з собою як раз сходились. Після мого досьвіду буде для помірок навіть лучче, зладити пружинки так, щоб тони їх і тон електромаґнетичний трохи розходились. Воно правда, що в такому випадку черка дрожання скоренько миготить, але те миготаннє не зупиняє міряння так дуже, як повільнійша зміна черки, котра постає вслїд того, що властиве дрожаннє пружин інтерферує з електромаґнетичним дрожаннєм. Треба ще додати, що обі пружинки, коли їх торкнемо пальцем, як раз той самий тон видавати мусять.

Як вже сказано, притягати ме електромаґнет головку пружини завсїди, який би не був напрямок електричної протоки. Із того виходить, що ріжниця межи обома складними дрожаннями мусить бути у двоє більша, як ріжниця фаз між обома електричними протоками. Се видно із взорця 3, в котрому черки I і II представляють обі протоки, а черки 1 і 2 дрожаннє двох пружин, в такому випадку, що ріжниця межи електричними протоками виносить 45° а межи складаючим ся дрожаннєм 90°.

*

Теория апарата.

Коли обі пружинки апарата навхрест поставлені, і коли пустимо крізь електромаґнетів апаратних дві перемінні протоки, що мають фазову ріжницю φ, періоду, се-б то час одної зміни, T, лічбу змін за одну секунду 2n, та періодичність $p = 2\pi n = \frac{2\pi}{T}$, то буде плазове дрожаннє x одної пружинки і сторчове дрожаннє y другої пружинки означене формулками:

$$x = A \sin 2pt \qquad 1)$$
$$y = B \sin (2pt \quad 2\varphi), \qquad 2)$$

в котрих значить: A і B амплїтуди дрожання а t перемінний час. Обі складні дрожання дають вкупі просте дрожаннє GG (взорець 4), як що ріжниця фаз їх буде $2\varphi = 0^0$. Тая черка вислїдного дрожання буде називатись **перва межова проста**. Коли-ж побільшає ріжниця фаз, то проста черка дрожання перемінить ся на еліптичну черку, по котрій дрожача точка крутить ся в напрямку годинного показчика. Більшає ріжниця фаз раз по раз дальше, то еліпса повертаєсь своєю довшою осею до позитивної оси ординатної, злучаєсь з нею, коли ріжниця фаз єсть 90^0, повертаєсь потім, при ще більше фазовій ріжниці, на полї другого квадранта, до неґативної оси абсцісної, і перемінаєсь, як що ріжниця фаз дійде до 180^0, знов на просту черку G'G', котра називатись буде **друга межова проста**. Коли ріжниця ще побільшає, то вислїдне дрожаннє буде знов еліптичне, але дрожача точка крутить ся тепер проти годинного показчика а вісь еліпси приближаєсь в противному напрямку до позитивної оси ординатної; опісля сходить ся з нею при ріжниці фаз 270^0, нахиляєсь при більшій ріжниці до первої межової простої GG і зупиняєсь при ній, як що ріжниця фаз дійде до 360^0, перемінившись притім знов на просте дрожаннє.

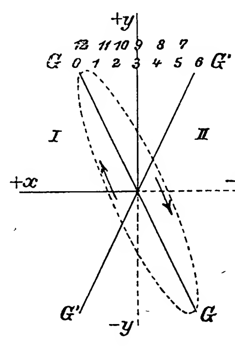

Взор. 4.

Взорець 4. представляє нам вислїдне дрожаннє, котре дають складні

$$x = 0{\cdot}5 \sin 2pt,$$
$$y = \sin (2pt - 30^0).$$

Конець довшої оси еліпси лежати ме в точках 1, 2, 3, . . . 11 і 12, коли ріжниця фаз буде чергою 30^0, 60^0, 90^0, . . . 330^0 і 360^0.

Із усього, що досі сказано, виходить, що еліптична черка дрожання лежати ме, або лївобіч від позитивної оси ордінатної, се-б то у квадрантови первої межової простої, або правобіч, у квадрантови другої межової простої; лївобіч, коли складаюче ся дрожаннє мати ме ріжницю фаз межи 0^0 а 90^0 або межи 270^0 і 360^0, правобіч, коли та ріжниця лежати ме межи 90^0 і 180^0 або межи 180^0 і 270^0.

Еліпса дрожання займає, при данїй ріжниці фаз і при даних амплїтудах складаючого ся дрожання, певне місце і відрізує довжини 2a і 2b на осях абсцісних і ордінатних. Величина тих відрізків зависить від дотичної амплїтуди і від ріжниці фаз перемінних проток а формулки 1) і 2) вказують ту завислість як слїдує:

$$\text{В час } t = 0 \text{ буде } x = 0,\ y = -b = B \sin(-2\varphi),$$

$$\text{„} \quad t = \frac{\pi}{2p}, \text{ „} \quad x = 0,\ y = +b = B \sin(\pi - 2\varphi),$$

отже в обох випадках

$$\sin 2\varphi = \frac{b}{B} \tag{3}$$

і подібно

$$\sin 2\varphi = \frac{a}{A}, \tag{4}$$

котрі відносини, поки що, мають тілько вагу, коли ріжниця фаз лежить межи 0^0 а 90^0. Коли-ж ріжниця та лежить межи 90^0 а 180^0, то мусимо писати:

$$\frac{b}{B} = \sin(180^0 - 2\varphi). \tag{5}$$

В третьому і четвертому квадрантови мусимо ще взяти на розвагу, що величина b зміняє свій знак. Длятого буде в третьому квадрантови

$$\frac{b}{B} = \sin(2\varphi - 180^0) \tag{6}$$

а в четвертому

$$\frac{b}{B} = \sin(360^0 - 2\varphi). \tag{7}$$

Із усього видно, що за помочю черки дрожання знайти можна ріжницю фаз двох перемінних проток. До того треба тілько зміряти відрізок b на оси ордінатній і амплїтуду B, або дотичні довжини a, A, і вилїчити φ із їх поміру після формулок 3), 5), 6) або 7).

Для лекшого міряння довжин b і B придасть ся прослона, на котрій нарисовані дві скалї навхрест, одна на другій сторч стоячі і на санті-

метри поділені. На тих скалях можна просто вичитати відрізок ординатної оси 2b, що лежить внутрі еліпси, і високість еліпси 2B. При тих по́мірках мусить черка дрожання лежати симетрично до точки перехрестя обоїх скаль а крім того мусить складаюче ся дрожаннє, кожне з осібна викликане, як раз лежати рівнобіжно, одно до напрямку одної скалї, друге до другої скалї.

Мусимо до того ще додати, що із самої черки дрожання ніяк не можна додуматись, коли ріжниця фаз межи складаючим ся дрожаннєм лежить в первому а коли в четвертому квадрантови, або знов коли в другому а коли в третьому, а се тому так, що годї розпізнати, в якому напрямку дрожача точка крутить ся. Длятого мусимо з иншого боку дознатись, в котрому квадрантови лежати ме ріжниця фаз межи двома перемінними протоками. Відповідно до того будемо вибирати в квадрантови первої межової простої межи формулками

$$\varphi = \frac{1}{2} \operatorname{arc} \sin \frac{b}{B} \quad \text{і} \quad \varphi = \pi - \frac{1}{2} \operatorname{arc} \sin \frac{b}{B}$$

а в квадрантови другої межової простої межи

$$\varphi = \frac{\pi}{2} - \frac{1}{2} \operatorname{arc} \sin \frac{b}{B} \quad \text{і} \quad \varphi = \frac{\pi}{2} + \frac{1}{2} \operatorname{arc} \sin \frac{b}{B}$$

Напротив легко найти́ місце первої межової простої. Споївши рядом обі цївки електромаґнетичні і пустивши крізь них перемінну протоку, достанемо для вислїдного дрожання просту, котра й буде межова проста.

Ще лекше знайти квадрант первої межової простої. Для сего треба тільки допевнитись, в якому напрямку відхиляєсь ясний кружочок на прослонї, коли пригнем пальцем до електромаґнетів апарата одну а потім другу пружинку.

Представленнє черки дрожання на прослонї.

При всїх досьвідах, які будуть дальше описані, представляємо черку дрожання на прослонї, на три метри від апарата віддаленій,

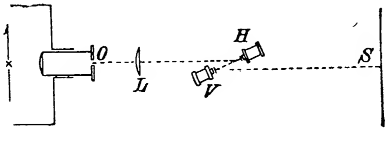

Взор. 5.

з двома на сантіметри поділеними скалями, як із образців 5 і 6 видно. До того уживано рівнобіжного проміння, що давала електрична лямпа. За помочю сочки L скуплено промінне пасмо, виходяче з лямпи, і пущено на прослону, на котрій постав таким чином образ отвору, добре обмежений ясний кружочок. Із того кружочка постала на прослоні, в час дрожання, ясна еліптична тасьма, на оден сантіметер широка, як взорцем 7 представлено.

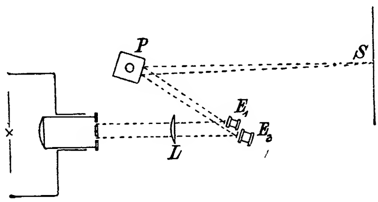

Взор. 6.

Прослону ставлено усе так, щоб на плазовій скалї, лївобіч і правобіч від точки перехрестя, внїшний край еліптичної тасьми, лївобіч, і внутрішнїй край, правобіч, мали зовсїм однаку подаль. Крім того спускалась прослона в гору і в низ так, щоби на сторчовій скалї була така-ж сама симетрия еліпси що до точки перехрестя.

Поставивши таким способом черку дрожання симетрично до перехрестя скаль, міряно потім на переміну і по кілька разів, відрізок 2b і висоту 2B еліптичної черки (взор. 7.). Першу довжину відчитано просто на скалї, останню означено в такий спосіб. Найперше зазначено оліввцем в найнизшому місцї черки її зовнїшний край, потім в найвисшому місцї її внутрішнїй край, а потім прокинуто ті значки на сторчову скалю. Часто служив менї для помірки високости паперовий лист, увесь обрисований рівнобіжними простими, одна від другої на сантіметер віддаленими. Лист той прикладувано на прослонї до того місця, де була еліптична тасьма а прикладувано єго так, щоб перша проста, рівнобіжно до плазової скалї, дотикалась найвисшого краю внутрі еліпси. Опісля зазначувано оліввцем найнизший край еліпси на папері і міряно подаль того зазначеного місця від первої простої. Та подаль мірить вишину еліпси.

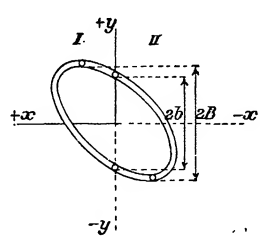

Взор. 7.

Що довжини 2b і 2B в такий спосіб міряти треба, як описано, зрозуміємо гнеть,

взявши на розвагу, що дрожачий ясний крожочок просторий, та що, хотівши міряти єго дрожаннє, мусимо слідити тілько за одною точкою кружочка. Само собою розумієть ся, що ті довжини і тоді будуть добре зміряні, коли зміряємо дотичні подалї від середини до середини еліптичної тасьми.

Коли-ж не хочемо міряти, а тілько наочно показати, яка єсть ріжниця межи фазами складаючого ся дрожання, се-б то межи електричними протоками, то можна се в такий спосіб зробити, як взорець 6 показує. Із двох маленьких круглих дірок електричної лямпи виходить пасок рівнобіжного проміння і, відбившись від зеркальцїв апарата а потім від гранчастого зеркала P, дає за помочю сочки L два ясні кружочки на прослонї. Повернувши одного електромаґнета кругом сторчової оси, можна звести до купи оба кружочки. В тому випадку приготовлені обі пружини апарата до дрожання так, що дають тілько одну сторчову і просту тасьму, котра, розложена за помочю гранчастого зеркала, дає дві сінусоіди, що до фази одна проти другої розсунуті. Таким самим способом можна ще показати, який вплив має самоіндукция на перемінні протоки, коли окрім того змінимо самоіндукцию одного провідника, всовуючи желїзного вальця в електромаґнетичну цївку.

Міряннє ріжницї фаз межи двома раменами перемінної протоки.

За помочю описаного апарата зроблено після методи Лїссажея найперше цїлу чергу помірок в тїй цїли, щоб означити ріжницю фаз межи двома раменами перемінної протоки. До того служила нормальна цївка з даним індукцийним коефіцієнтом, із котрого можна було вилїчити ріжницю фаз і таким способом справдити досьвіди, зроблені апаратом. При тих досьвідах протїкала одна електрична протока рядом крізь нормальну цївку і одну електромаґнетичну цївку апарата, а друга протока крізь другу цївку апарата і 12, сполом злучених, стовольтових жарових лямп.

Нормальна цївка, описана в иншій розправі*), мала 16 покладів по 17, разом 272, обвоїв із добре ізольованого, 0·11765 cm грубого, мідяного дроту, котрого опір був рівний 8·71 Ω при 20° Ц. Середнїй полумір обвоїв міряв 23·634 cm. Після формули Максвель-Стефана вилїчено для індуктивного коефіцієнта тої цївки стійність $0{\cdot}077295 \times 10^9$ cm.

*) Puluj. Bestimmung des Coefficienten der Selbstinduction mit Hilfe des Electrodynamometers und eines Inductors. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. 1891, т. 100, с. 332.

а крім того знайдено досьвідом, після двох метод, трохи більшу стійність, в пересічи рівну $0{\cdot}08077 \times 10^9$ cm.

Для вилічування ріжниці фаз із самоіндукциї нормальної цівки служила відома формула

$$\operatorname{tng} \varphi = p \frac{L_2 r_1 - L_1 r_2}{r_1 r_2 + p^2 L_1 L_2}, \tag{8}$$

в котрій значить: p періодичність обидвох перемінних проток, $r_1 r_2$ Омові опори, а $L_1 L_2$ коефіциенти самоіндукциї в обох раменах електричної протоки. Із тої формулки видно, що, хотївши вилічити ріжницю фаз, знати треба самоіндукцию нормальної цівки, а крім того, і самоіндукцию обох цївок апарата. Останню самоіндукцию знайдемо за помочю самого-ж апарата в ось який спосіб.

Як що обі цївки апарата зовсім однако построені і кожна з них має рівну лїчбу обвоїв, то можна допустити, що і коефіциенти їх самоіндукциї λ рівні. Поставивши прото́ до повисшої формулки λ замість L_1 і L_2, одержимо

$$\tan \varphi = p \frac{(r_1 - r_2)\lambda}{r_1 r_2 + p^2 \lambda^2}, \tag{9}$$

а як розважимо, що величина λ маленька, і як пропустимо вслїд того квадратну величину $p^2\lambda^2$ проти $r_1 r_2$, то останеть ся

$$\tan \varphi = \frac{p(r_1 - r_2)\lambda}{r_1 r_2}. \tag{10}$$

Після рівниці 10) можна із ріжниці фаз, зміряної за помочю апарата, вилічити приближеного коефіциента самоіндукциї. Напротив дасть рівниця 9) дві стійности

$$\lambda = \frac{r_1 - r_2 \pm \sqrt{(r_1 - r_2)^2 - 4 r_1 r_2 \tan^2 \varphi}}{2p \tan \varphi},$$

із котрих та стійність буде справдешня, котра лучче пристає до приближеної стійности.

Щоб означити λ досьвідом, злучено поруч з собою обі цївки апаратні і пущено крізь них перемінну протоку, розділену на два рамена. При рівних опорах обох рамен постала проста черка дрожання, се-б то перва межова проста. Коли-ж додано в одному рамени безіндуктивного опору $0{\cdot}0208\ \Omega$, то межова проста перемінилась зараз на еліпсу, з відмірками $2b = 25$ mm і $2B = 76$ mm. Длятого буде

$$\frac{b}{B} = 0{\cdot}32895 = \sin 2\varphi$$

$$2\varphi = 19^0{\cdot}2$$

$$\varphi = 9^0{\cdot}6$$
$$\tan\varphi = 0{\cdot}169137.$$

Підчас того досьвіду робила шістьпольна машина для перемінних проток 1026 оборотів за одну мінуту, із котрої лічби одержимо періодичність протоки $p = 322{\cdot}3$. Омові опори в обох раменах були

$$r_1 = 0{\cdot}3326\,\Omega$$
$$r_2 = 0{\cdot}5326\,\Omega.$$

Взявши за основу ті лічби, дістанемо після рівниці 10) насамперед приближену стійність

$$\lambda = 0{\cdot}00047 \times 10^9 \text{ cm}$$

а після рівниці 9) дві стійности

$$\lambda = 0{\cdot}00055 \times 10^9 \text{ cm}$$
$$\lambda = 0{\cdot}00312 \times 10^9 \text{ cm},$$

із котрих перва стійність буде і справдешня.

Щоб справдити ту стійність, означено досьвідом самоіндукцию обох цівок апаратних за помочю балїстичного ґальванометра, після мостової методи Райлєя. Маґнетка ґальванометра робила одно хитаннє в протягу 7·67 секунд.

Для обох чергóю счіплених цівок апарата знайдено самоіндукцию

$$2\lambda = 0{\cdot}00114 \times 10^9 \text{ cm},$$

із чого виходить коефіцієнт одної цівки

$$\lambda = 0{\cdot}00057 \times 10^9 \text{ cm},$$

котрий тілько о 3·5% більший, як стійність, вилічена із зміряної ріжниці фаз, котра виносить

$$0{\cdot}00055 \times 10^9 \text{ cm}.$$

Та ріжниця між обома стійностями дасть ся тим об'яснити, що після методи Райлєя уживано тілько слабих проток, наколи протоки, маґнетизуючі обі цівки апарата, виносили близько одного Ампера.

Дотично формули 9) треба ще примітити, що квадратний член $p^2\lambda^2$ за помочю двох досьвідів дасть ся викинути, змінивши лічбу оборотів машини у відповідних границях. В такім випадку мати ме індукция апаратної цівки тілько одну стійність

$$\lambda = \frac{p_2^2 - p_1^2}{p_1 p_2} \cdot \frac{r_1 r_2}{r_1 - r_2} \cdot \frac{\tan\varphi_1 \; \tan\varphi_2}{p_2 \tan\varphi_2 - p_1 \tan\varphi_1} \tag{11}$$

Дальше подано висліди помірок, зроблених за помочю нормальної цівки. Самоіндукция одного рамени протоки, в котрому були вставлені нормальна цівка і електромаґнет апарата, виносила

$$L_2 = 0{\cdot}077845 \times 10^9 \text{ cm}$$

а в другому рамени

$$L_1 = 0{\cdot}00055 \times 10^9 \text{ cm}.$$

Опори обох рамен були

$$r_1 = 28{\cdot}000\ \Omega$$
$$r_2 = 9{\cdot}535\ \Omega$$

При періодичности перемінної протоки $p = 319{\cdot}5$ лежала еліптична черка дрожання посеред квадранта другої межової простої, а її розміри були

$$2b = 8{\cdot}6 \text{ cm}$$
$$2B = 13{\cdot}0 \text{ cm}.$$

Взявши на розвагу, що ріжниця фаз межи обома раменами протоки найбільше 90^0 мати може, та що тому і ріжниця фаз межи складаючим ся дрожаннєм в другому квадрантови лежати буде, мусимо в тому випадку лічити

$$\frac{b}{B} = 0{\cdot}6615 = \sin(180^0 - 2\varphi)$$

$$180^0 - 2\varphi = 41^0{\cdot}42$$
$$2\varphi = 138^0{\cdot}58$$
$$\varphi = 69^0{\cdot}29.$$

На основі теоретичної самоіндукциї нормальної цівки одержимо після формулок:

$$\tan\varphi_1 = \frac{pL_1}{r_1}, \qquad \tan\varphi_2 = \frac{pL_2}{r_2}$$

стійности:

$$\varphi_1 = 0^0{\cdot}36$$
$$\varphi_2 = 69^0{\cdot}02,$$

і ріжницю фаз

$$\varphi = \varphi_2 - \varphi_1 = 68^0{\cdot}66.$$

Коли-ж приймемо для нормальної цівки пересічну стійність самоіндукциї, досьвідом означену

$$0{\cdot}08077 \times 10^9 \text{ cm},$$

то вийде ріжниця фаз

$$\varphi = 69^0{\cdot}49,$$

котра пристає до стійности, із розмірів еліпси виліченої, докладно на $0{\cdot}3\%$. Порівнявши напротив стійности $68^0{\cdot}66$ і $69^0{\cdot}29$, бачимо, що ріж-

ниця фаз вилічена із теоретичної самоіндукциї і ріжниця досьвідчена на $0{\cdot}9\%$ докладно сходять ся.

Після того досьвіду зроблено з нормальною цївкою ще оден досьвід і зміряно вольтметром Кардюва електричне тисненнє межи точками відрамлення, а Сіменсовим електродінамометром силу нерозділеної протоки і одержано:

$$\begin{aligned} e &= 37\ V \\ i &= 1{\cdot}42\ A \\ r_1 &= 26{\cdot}01\ \Omega \\ r_2 &= 9{\cdot}622\ \Omega \\ L_1 &= 0{\cdot}00055 \times 10^9\ cm \\ L_2 &= 0{\cdot}07785 \times 10^9\ cm \\ 2n &= 101{\cdot}1 \\ p &= 317{\cdot}6 \end{aligned}$$

Еліпса лежала знов серед квадранта другої межової простої а для поміру довжин b і B одержано після пять досьвідів пересїчну стійність:

$$\frac{b}{B} = 0{\cdot}6928.$$

Виличивши ріжницю фаз межи обома протоками із розмірів черки дрожання, із теоретичної і досьвідом означеної самоіндукциї нормальної цївки, одержимо слїдуючі стійности:

$$\varphi = 68^0{\cdot}07,\ 68^0{\cdot}36,\ 69^0{\cdot}21.$$

Описані помірки не легко було робити задля миготання еліптичної черки. Причиною того миготання було по части механїчне трясенне вертївших ся маґнетів машини, по части искри на комутаторови машини, що давала перемінні протоки і сама будила свій маґнетизм. Щоб тому запобігти, засунуто на вісь машини нову заставну обручку а електромаґнетів буджено окроме, при всїх дальших досьвідах, стійною протокою, котру видавала инша дінамомашина. Вслїд того майже не було жадного миготання.

Зробивши одинайцять досьвідів, одержано пересїчні стійности:

$$\begin{aligned} r_1 &= 9{\cdot}62\ \Omega \\ r_2 &= 27{\cdot}70\ \Omega \\ 2n &= 102{\cdot}6 \\ \frac{b}{B} &= 0{\cdot}6237 \end{aligned}$$

З останнього поміру, із теоретичної і досьвідченої самоіндукциї нормальної цївки вилїчено для ріжницї фаз стійности

$$\varphi = 70^0{\cdot}60,\ 68^0{\cdot}66,\ 69^0{\cdot}49.$$

Задля порівнання поставлено дальше вкупі вислїди усїх досьвідів, що зроблено з нормальною цївкою.

φ = 69°·29	68°·66	69°·49	2n =	101·7
68·07	68·36	69·21		101·1
70·66	68·66	69·49		102·6
69·34	68 56	69·40		101·8

Із того спису видно, що пересїчна стійність ріжниці фаз 69°·4, вилїчена із досьвідченої самоіндукциї, і пересїчна стійність 69°·34, досьвідчена за помочю апарата, на 0·1% докладно сходять ся; напротив стійність 68°·56, вилїчена із теоретичної самоіндукциї, сходить ся тільки з докладностю 1·1%.

Означеннє ріжниці фаз межи відрамленими протоками за помочю електродінамометра.

Задля повірки міряно ріжницю фаз межи двома раменами перемінної протоки за помочю електродінамометра, построєного для слабих проток. Помірку роблено в такий спосіб, що зміряно електродінамометром по-

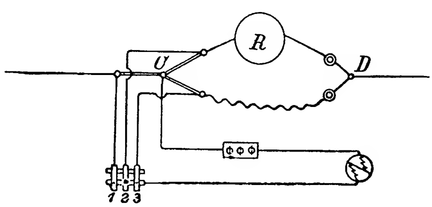

Взор. 8.

тенцияльну ріжницю на кінцях трьох зовсїм рівних опорів, в головному провідному крузї і в обох єго раменах. При тому досьвіду були розставлені апарати, як взорець 8 показує.

Три спімнуті помічні опори, скуплені на розхіднїй точцї C (взорець 8), були зроблені із подвійно начіплених дротів із нового срібла і мали кожний 1·36 Ω при 20° Ц. Опір рамени з нормальною цївкою зміряно зараз після досьвіду за помочю діференцияльного ґальванометра. Той опір виносив

$$r_2 = 10{\cdot}95\ \Omega$$

Опір дроту, також подвійно начіпленого, в другому рамени міряв

$$r_1 = 33{\cdot}96\ \Omega.$$

Коефіцієнти самоіндукциї в обох раменах були як перше

$$L_2 = 0{\cdot}07785 \times 10^9\ \mathrm{cm}$$
$$L_1 = 0{\cdot}00055 \times 10^9\ \mathrm{cm}.$$

Втика́ючи за́тички на поперечних ли́штовках 1, 2 і 3 (взорець 8), можна було міряти потенцияльну ріжницю на кінцях трьох помічних опорів, у головному провідному крузї і в обох єго раменах, се-б то постерегати відповідні відхилення електродінамометричні α, α_1, α_2, котрі також прямопомірні із силою справдешнїх проток у трьох провідних кругах. Опір круга електродінамометричного виносив 1246 Ω.

В нашому випадку буде означена ріжниця фаз межи раменами, як доказано в иншій розправі*), формулкою

$$\cos\varphi = \frac{\alpha - (\alpha_1 + \alpha_2)}{2\sqrt{\alpha_1 \alpha_2}} \qquad 12)$$

Поставша еліптична черка дрожання лежала знов на полю другої межової простої а пять помірок дали пересічну стійність:

$$\frac{b}{B} = 0{\cdot}69646.$$

Зараз після досьвіду, зробленого за помочю апарата, означено відхилення електродінамометра α, α_1, α_2 за помочю далекозорної трубки і скалї, поділеної на міліметри, віддаленої від електродінамометра на три метри. Ті по́мірки дали ось які лїчби:

	α	α_1	α_2
	105·5	46·6	30·2
	105·5	47·0	30·3
	106·0	47·1	31·0
Пересічно	105·7	46·9	31·5

Підчас тих помірок міряно від часу до часу лїчбу оборотів в мінуту, які робила машина для перемінних проток, і одержано 1027, 1038, 1030, в пересїчи 1032, оборотів. Послїдня лїчба дає лїчбу змін електричної протоки за одну секунду

$$2n = 103{\cdot}2.$$

---

*) Puluj. Eine Methode zur Messung der Phasendifferenz von harmonischen Wechselströmen und deren Anwendung zur Bestimmung der Selbstinduction. Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. B. 102, 1893.

Із досьвідів, зроблених апаратом, знайдемо ріжницю фаз

$$\varphi = 67^{0}{\cdot}93$$

а з досьвідів, зроблених електричним дінамометром, після рівниці 12)

$$\varphi = 68^{0}{\cdot}03.$$

Обі ті стійности сходять ся одна з другою дуже добре. Виліччвши ріжницю фаз із теоретичної і досьвідом означеної самоіндукциї нормальної цівки, знайдемо трохи меньші стійности

$$\varphi = 66^{0}\,25$$
$$\varphi = 67^{0}{\cdot}15,$$

із котрих остання лїчба знов трохи лучче сходить ся зо стійностю, виліченою із розмірів черки дрожання.

При тих досьвідах зміряно ще електричне тисненнє e і силу протоки в одному рамени i,

$$e = 29\ \mathrm{V}.$$
$$i_1 = 0{\cdot}853\ \mathrm{A}.$$

Помірка ріжниці фаз, коли опір в одному рамени зміняєть ся.

При тих досьвідах були рядом злучені: в одному рамени вісїм жарових лямп, поруч із собою счіплених, і оден електромаґнет апаратний, в другому рамени другий електромаґнет, нормальна цівка і опір без індукциї. Дроти опору, із нового срібла, подвійно насновані, були так грубі, що незамітно нагрівались, коли проходили крізь них електричні протоки.

Дальше стоять вкупі опори r_2 того рамени, в котрому була нормальна цівка, і відповідні стійности поміру b : B. Кожна лїчба взята пересїчно після трьох досьвідів.

Досьвід	r_2	$\frac{b}{B}$
1.	9·77 Ω	0·65422
2.	15·39	0·86056
3.	26·29	1·00000
4.	36·31	0·92274
5.	42·08	0·86943
6.	58·20	0·76545

За досьвідами 1 і 2 лежала довша вісь еліптичного дрожання серед гранки другої межової простої, за досьвідом 3 лежала та вісь як раз здовж сторчової скалї, а еліпса перемінилась на круг, коли опріч того зроблено амплїтуди дрожання рівними. Напротив за досьвідами 4, 5 і 6 лежала еліпса своєю осею серед гранки первої межової простої.

Підчас тих досьвідів робила машина для перемінних проток в пересічи 1030 оборотів, вслід чого було $2n = 103$ а $p = 323{\cdot}6$.

Дальше стоять вкупі опори і відповідні стійности ріжниці фаз межи обома раменами, вилічені із поміру $b : B$.

$r_2 = 9{\cdot}77\ \Omega$	$180-2\varphi = 40^0{\cdot}87$	$\varphi = 69^0{\cdot}57$
15·39	$180-2\varphi = 59{\cdot}39$	60·31
26·29	$2\varphi = 90{\cdot}00$	45·00
36·31	$2\varphi = 67{\cdot}33$	33·67
42·08	$2\varphi = 60{\cdot}38$	30·19
58·20	$2\varphi = 49{\cdot}95$	24·98

Окрім того поставлені вкупі: ріжниця фаз φ зо стійностями φ' і φ'', виліченими із індукциї нормальної цівки, означеної по теориї і досьвіду, тай ріжниці $\varphi-\varphi'$ і $\varphi-\varphi''$.

φ	φ'	φ''	$\varphi-\varphi'$	$\varphi-\varphi''$
$69^0{\cdot}57$	$68^0{\cdot}47$	$69^0{\cdot}30$	$+1^0{\cdot}10$	$+0^0{\cdot}27$
60·31	58·24	59·34	+2·07	+0·97
45·00	43·44	44·68	+1·56	+0·32
33·67	34·40	35·60	—0·73	—1·93
30·19	30·57	31·68	—0·38	—0·49
24·98	23·07	23·98	+1·91	+1·00

І в тому випадку бачимо, що стійности φ'' лучче пристають до стійностий φ як φ'.

Ріжниця фаз межи двома раменами може нам до того послужити, щоб вилічити із неї самоіндукцию одного рамени провідника. До того придатна формулка

$$L = \frac{r_2 \tan(\varphi + \varphi_1)}{p} - \lambda$$

Покористувавшись лічбами

$$\lambda = 0{\cdot}00055 \times 10^9 \text{ cm}$$
$$p = 323{\cdot}6$$
$$r_1 = 30\ \Omega$$
$$\varphi_1 = 0^0{\cdot}34$$

знайдемо для самоіндукциї L ось які стійности:

$\varphi = 69^0{\cdot}57$	$L = 0{\cdot}0820 \times 10^9$ cm
60·31	840
45·00	817
33·67	751
30·19	761
24·98	845
	Пересічно $0{\cdot}0806 \times 10^9$ cm.

Пересічна стійність пристає до стійности досьвідом означеної $0{\cdot}0808 \times 10^9$ cm докладно на $^1/_4\%$.

Досьвіди зроблені за помочю нормальної цївки з двома обвитками.

За помочю апарата міряно також ріжницю фаз межи самопервою і зрушеною протокою у двох обвитках нормальної цївки. Тую подвійну нормальну цївку построєно 1891. року у фізикальному кабінеті, а описана вона в одній розправі п-а Дра Сагульки*). Має вона дві зовсїм рівні обвитки, із котрих кожна мірить в полумірі пересїчно 24·07 cm і має 561 обвоїв із добре ізольованого, 0·636 mm грубого, мідяного дроту. Осередні точки обоїх обвиток віддалені одна від другої на 5·008 cm, а опори обоїх обвиток виносять при 20° Ц. 39·24 Ω, зглядно 40·23 Ω.

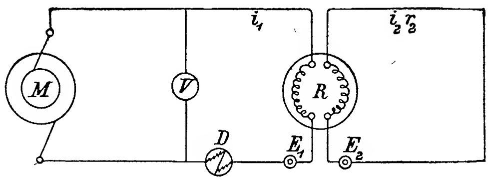

Взор. 9.

Після формулки Максвель-Стефанової вилїчено для кожної обвитки самоіндукцию

$$L = 0{\cdot}3258 \times 10^9 \text{ cm},$$

для котрої напротив помірки Дра Сагульки дали трохи більшу стійність

$$L = 0{\cdot}33657 \times 10^9 \text{ cm}.$$

Взорець вказує, як при досьвідах розставлені були апарати. M єсть машина для перемінних проток, V вольтметер Гуммеля, D електричний дінамометр Сіменса для сильних проток, R нормальна цївка з двома обвитками а E_1 і E_2 оба електромаґнети апарата. При досьвідах дальше описаних міряно: e_1 електричне тисненнє, i_1 силу протоки первого провідного круга, r_2 опір второго провідного круга в теплому станї, N лїчбу оборотів машини для перемінних проток, і довжини 2b і 2B, що відносять ся до еліптичної черки дрожання.

1. Досьвід.

Черка дрожання лежала в полї первої межової простої і мала відмірки

*) Sahulka. Bestimmung der Coefficienten der Selbstinduction und gegenseitigen Induction mit dem Differentialgalvanometer. Elektrotechnische Zeitschrift 1891, випуск 28, с. 371.

$$2b = 11{\cdot}3 \text{ cm}$$
$$2B = 17{\cdot}3 \text{ cm}$$
$$\frac{b}{B} = 0{\cdot}65318.$$

Рівночасно зміряно

$$e_1 = 403 \text{ V.} \qquad N = 1014$$
$$i_1 = 3{\cdot}63 \text{ A.} \qquad 2n = 101{\cdot}4$$
$$r_2 = 40{\cdot}527\ \Omega \qquad p = 318{\cdot}6.$$

Дотично помірки за помочю електричного дінамометра треба ось що примітити. По теориї взаємного діяння одного провідного круга на другого, в котрих хвиляють гармонїчні перемінні протоки, виходить, що ріжниця фаз межи обома провідними кругами означена єсть двома відносинами

$$\varphi = 90^0 + \psi, \tag{14}$$

$$\tan \psi = \frac{pL_2}{r_2} \tag{15}$$

Із тих відносин видно на первий погляд, що, якби не велика була самоіндукция L_2, фазовий кут ψ не буде більший над 90^0 а ріжниця фаз φ, не зависячи від самоіндукциї первого провідного круга, лежати ме у другому квадрантови. Із того виходить дальше, що ріжниця фаз 2φ межи пружинним дрожаннєм в четвертому квадрантови лежати мусить, та що в нашому випадку лїчити треба:

$$0{\cdot}65318 = \sin(360^0 - 2\varphi)$$
$$360^0 - 2\varphi = 40^0{\cdot}78$$
$$2\varphi = 319{\cdot}22$$
$$\varphi = 159{\cdot}61.$$

2. Досьвід

$$2b = 11{\cdot}4 \text{ cm}, \quad 2B = 18{\cdot}0 \text{ cm}$$
$$\frac{b}{B} = 0{\cdot}63333 = \sin(360^0 - 2\varphi)$$
$$\varphi = 160^0{\cdot}35.$$

Оба досьвіди дають для ріжниції фаз пересїчну стійність

$$\varphi = 159^0{\cdot}98.$$

Щоб справдити той вислїд, вилїчено із теоретичної самоіндукциї другого провідного круга після формулок 14) і 15)

$$\tan \psi = \frac{318{\cdot}6 \times 0{\cdot}32583}{40{\cdot}527} = 2{\cdot}5615$$

$$\psi = 68^{0}\cdot 68$$

і ріжницю фаз

$$\varphi = 158^{0}\cdot 68.$$

Коли-ж напротив приймем для самоіндукциї L_2 пересїчну стійність, досьвідом означену, то вийде:

$$\tan \psi = \frac{318\cdot 6 \times 0\cdot 336578}{40\cdot 527} = 2\cdot 6460$$

$$\psi = 69^{0}\cdot 3$$

$$\varphi = 159^{0}\cdot 3.$$

Остання лїчба пристає лучче до пересїчної стійности $159^{0}\cdot 98$, що одержано за помочю апарата, як стійність $\varphi = 158^{0}\cdot 68$, вилїчена із теоретичної самоіндукциї. Ріжниця виносить тілько $0\cdot 4^{0}|_{0}$.

Треба ще додати, що при тій лїчбі занехано самоіндукцию апарата та що, долїчивши і її, знайдемо замість $159^{0}\cdot 3$ незначно більшу лїчбу $159^{0}\cdot 33$.

Після того вставлено до другого провідного круга обвитку нормальної цївки, що мала $r_2 = 39\cdot 24\ \Omega$ опору, і означено ріжницю фаз межи обома протоками, змірявши рівночасно $e_1 = 413$ V, $i_1 = 3\cdot 64$ A, $2n = 101\cdot 7$, $p = 319\cdot 5$. Елїптична черка дрожання лежала своєю більшою осею знов серед гранки первої межової простої а її відмірки були:

$$2b = 9\cdot 8 \text{ cm}$$

$$2B = 15\cdot 5 \text{ cm},$$

длятого

$$\frac{b}{B} = 0\cdot 632258$$

а

$$\varphi = 160^{0}\cdot 4.$$

Ріжниця фаз, вилїчена із теоретичної самоіндукциї другого провідного круга, виносить

$$\varphi = 159^{0}\cdot 21,$$

а вилічена із досьвідом означеної самоіндукциї

$$\varphi = 159^{0}\cdot 81.$$

І з того досьвіду видно, що стійности $160^{0}\cdot 4$ і $159^{0}\cdot 81$ лучче сходять ся, як стійности $160^{0}\cdot 4$ і $159^{0}\cdot 21$.

Рівниці 14) і 15) дають ще поєдинчу методу, після котрої можна досьвідом знайти самоіндукцию обох обвиток нормальної цївки або якого иншого трансформатора. В тій цїли треба тілько вставити до другого

провідного круга насамперед одну а потім другу обвитку, зміряти апаратом фазову ріжницю межи обома протоками і вилїчити дотичну самоіндукцию L_2 після формулки

$$L_2 = \frac{r_2 \tan(\varphi - 90^0)}{p} \tag{16}$$

Попередні три досьвіди дають для обох однаких обвиток нормальної цївки

$$\begin{aligned} L = {} & 0{\cdot}342 \times 10^9 \text{ cm} \\ & 0{\cdot}356 \\ & 0{\cdot}345 \\ \hline \text{пересїчно } & 0{\cdot}348 \times 10^9 \text{ cm}, \end{aligned}$$

котра пересїчна стійність на 3·2% докладно сходить ся з самоіндукциєю досьвідом означеною.

Досьвіди зроблені за помочю трансформатора.

Дальше подано ще кілька помірок, зроблених вкупі з моїми учениками, в час практичних вправ, на круглому трансформаторови, доставленому фірмою Ґанц і комп. Трансформатор дає 1400 Ватів працї і має одну обвитку із 1·8 mm грубого, а дві обвитки із 1·2 mm грубого мідяного дроту. Обі останні обвитки можна за помочю поєдинчого приладу або рядом або поруч з собою злучити. Перва обвитка має 1·204 Ω опору а дві другі обвитки рядом злучені 0·0466 Ω, як що температура їх виносить 20° Ц. Трансформатор переміняє електричне тисненнє в помірі 1 на 6, коли обі рівні обвитки з собою рядом счіплені.

Для помірок вставлено одну цївку апаратну до первого, а другу цївку до другого провідного круга. Цїлий опір другого провідного круга виносив 2·2844Ω.

При тих досьвідах міряно тисненнє e на кінцях первого провідного круга вольтметром Кардюва, а опріч того лїчбу N оборотів машини за одну мінуту і довжини 2b і 2 B. Ті помірки дали:

$$\begin{aligned} e &= 29 \text{ V}, \\ N &= 1016, \\ 2\,b &= 20 \text{ cm}, \\ 2\,B &= 35 \text{ cm}, \\ \frac{b}{B} &= 0{\cdot}57143. \end{aligned}$$

Еліптична черка дрожання лежала своєю довшою осею серед гранки первої межової простої. Із тої і з иншої, на ст. 18 поданої, причини треба лїчити:

$$0{\cdot}57143 = \sin\,(360^0 - 2\,\varphi)$$
$$\varphi = 162^0{\cdot}58.$$

Але, як вже висше сказано, можна ще вилїчити ріжницю фаз межи обома електричними протоками із самоіндукциї другого круга, після формулок 14) і 15).

Що до самоіндукциї другої обвитки трансформатора, то вилїчено її із поміру справдешнїх сил проток в обох провідних кругах, після методи, котрою покористувавсь найперше проф. Ферраріс.*) До мірянняпроток послужив однакож не електрометр, а Сіменсовий електродінамометр, построєний для слабих проток і мавший самоіндукцию $l = 0{\cdot}4436 \times 10^9$cm та опір $\rho = 302{\cdot}2\ \Omega$. В тій цїли вставлено до первого і другого круга безіндуктивні опори $\rho_1 = 1{\cdot}36\ \Omega$ і $\rho_2 = 0{\cdot}2\ \Omega$ і міряно на їх кінцях потенцияльний спад.

Теория взаємного дїяння двох електричних кругів, мавших самоіндукцию $L_1\ L_2$ і взаємну індукцию M, дає для проток, гармонїчно хвиляючих, рівницю

$$\left(\frac{J_1}{J_2}\right)^2 = \left(\frac{i'}{i''}\right)^2 = \frac{r_2{}^2 + p^2 L_2^2}{p^2 M^2} \qquad 17)$$

в котрій значить: $J_1\ J_2$ найбільшу силу проток в первому і другому крузї, $i'\ i''$ справдешню силу обох проток, r_2 опір другого круга а p періодичність проток.

Після тої рівницї можна вилїчити L_2 і M, коли помір справдешнїх сил проток буде зміряний при двох або й більше даних опорах r_2.

Що до електродінамометра, ужитого до міряння потенцияльного спаду, то мусимо зробити ще одну примітку. Коли приложимо провідні дроти електродінамометра з опором ρ і самоіндукциєю l до двох місць головного круга, межи котрими єсть опір ρ_1, то буде справдешня сила нерозділеної протоки i' означена формулкою

$$i'^2 = A^2\alpha_1 \left(\frac{\rho + \rho_1}{\rho_1}\right)^2 \left[1 + \frac{p^2 l^2}{(\rho + \rho_1)^2}\right],$$

в котрій єсть: A помірний чинник електродінамометра а $\alpha\ \alpha_1$ єго відхилення. Тая формулка відносить ся до первого електричного круга. Для другого круга буде відповідно:

*) G. Ferraris. Resultate einiger Messungen mit den Transformatoren Zipernowsky, Déri, Blathy. Turin 1885.

$$i''^2 = A^2 \alpha_2 \left(\frac{\rho + \rho_2}{\rho_2}\right)^2 \left[1 + \frac{p^2\, l^2}{(\rho+\rho_2)^2}\right],$$

тому

$$\left(\frac{i'}{i''}\right)^2 = \frac{1}{m^2} \left(\frac{\rho_2}{\rho_1}\right)^2 \frac{\alpha_1}{\alpha_2}, \qquad 18)$$

де задля короткости стоїть

$$m^2 = \frac{(\rho + \rho_2)^2 + p^2\, l^2}{(\rho + \rho_1)^2 + p^2\, l^2},$$

Вставивши до рівниці 17) вираз біля 18) стоячий, знайдемо

$$\left(\frac{1}{m}\,\frac{\rho_2}{\rho_1}\right)^2 \frac{\alpha_1}{\alpha_2} = \frac{r_2{}^2 + p^2 L_2{}^2}{p^2\, M^2}$$

а, поклавши задля поєдинчости

$$\left(\frac{\rho_1\, m}{\rho_2\, p M}\right)^2 = a, \quad \left(\frac{\rho_1\, m\, L_2}{r_2\, M}\right)^2 = b, \qquad 19)$$

одержимо рівницю

$$\frac{\alpha_1}{\alpha_2} = a\, r_2{}^2 + b. \qquad 20)$$

Означивши досьвідом помір $\frac{\alpha_1}{\alpha_2}$ при двох або кількох ріжних опорах r_2, можна вилічити сталі лїчби a і b, а з них L_2 і M після формулок

$$L_2 = \frac{1}{p}\sqrt{\frac{b}{a}} \quad \text{i} \quad M = \frac{m\, \rho_1}{p\, \rho_2 \sqrt{a}} \qquad 21)$$

Дальше подані висліди дотичних помірок: α_1 і α_2 пересічні відхилення електродінамометра, постережені за помочю далекозорної трубки і міліметрової скалї, на три метри віддаленої, а r_2 відповідні опори второго електричного круга. Кожне α вилічене із трьох постережень:

r_2	α_1	α_2	$\frac{\alpha_1}{\alpha_2}$
2·1194 Ω	113·35	92·65	1·223
3·8594 Ω	43·90	30·00	1·463

Облїчивши ті досьвіди після формулок 20) і 21), знайдемо:

$$a = 0{\cdot}023059$$
$$b = 1{\cdot}11942$$
$$M = 0{\cdot}13976 \times 10^9\ \text{cm}$$
$$L_2 = 0{\cdot}02184 \times 10^9\ \text{cm}.$$

Але-ж, як відомо, дасть ся ріжниця фаз межи обома електричними протоками ще вилічити із самоіндукциї другого електричного круга.

Коли ще взяти на розвагу, що задля апаратної цівки самоіндукция второго круга піднестись мусить о

$$0{\cdot}00055 \times 10^9 \text{ cm},$$

то вийде

$$\tan \psi = \frac{319{\cdot}2 \times 0{\cdot}02238}{2{\cdot}2844} = 3{\cdot}1247,$$

$$\psi = 72^0{\cdot}25,$$

а ріжниця фаз межи обома електричними протоками буде:

$$\varphi = 162^0{\cdot}25.$$

Тая лічба єсть тілько о $0{\cdot}1\,\%$ меньша, як ріжниця фаз, котру знайдено із еліптичного дрожання.

На конець мусимо зробити ще одну примітку. Із коефіцієнтів L_2 і M можна вилічити самоіндукцию первого провідного круга L_1 після формулки $M^2 = L_1 L_2$, котра, як відомо, має вагу для безполюсових (замкнутих) трансформаторів. Таким чином дістанемо:

$$L_1 = 0{\cdot}89436 \times 10^9 \text{ cm}.$$

Якби однако-ж обернути перву обвитку трансформатора за другу, а другу за перву, та якби цілий опір другого круга був $r_2 = 1{\cdot}44\ \Omega$, то мусіла-б ріжниця фаз межи обома електричними протоками виносити

$$\varphi = 179^0{\cdot}7$$

а черка дрожання лежала-б на полї первої межової простої. Тая черка мусіла-б бути майже проста, тому що в тому випадку помір b : B вельми маленький

$$\frac{b}{B} = \sin\ (360^0 - 2\,\varphi) = 0{\cdot}0105$$

Після того, як напечатано сю розправу в Записках ц. академії наук у Відни, зроблено ще оден досьвід під вимінками, про котрих тілько що була річ. Поставша черка дрожання була, зовсїм так як було наперед сказано, проста і лежала серед гранки первої межової простої.

Додатки до рускої термінольоґії

Будити або зрушити маґнетизм, den Magnetismus erregen. — Вагу мати, gelten. — Вислїдний, resultirend. Вислїдне дрожанне, resultirende Schwingung. — Відмірка, Abmessung. — Відхиленнє, Ablenkung. — Гранка, Fach, Feld. — Грангчасте зеркало, Polygonalspiegel. — Досьвід, Versuch. — Дїльня, Werkstatt. — Далекозорна трубка, Fernrohr, Teleskop. — Дрібнозорна трубка, Mikroskop. — Дїяннє взаємне, Wechselwirkung. — Жарова лямпа, Glühlampe. — Затичка, Stöpsel. — Заставна обручка, Stellring. — Кільчасто,-стий, spitzig, konisch. — Лиштовка, Lamelle. — Маґнетка, Magnetnadel. — Миготїти, schwanken, flackern. — Обвій, Windung. — Обвитка, Bewicklung. — Осередня точка, Mittelpunkt. — Обернути за, verwenden als. — Опір, Wider stand. — Означити, bestimmen. — Пасмо промінне, Strahlenbündel. — Перемір, Durchmesser. — Плазом, плазовий, horizontal. — Полумір, Halbmesser. — Помір, Verhälltnis. — Помірний чинник, Proportionalitätsfaktor, Reductionsfaktor. — Протока, Strom. Електрична пр., elektrischer Strom. Перемінна пр., Wechselstrom. — Прослона, Projektionsschirm. — Прилад, Vorrichtung. — Пружина-нка, Feder. — Провідник, Leiter. Провідний круг, Stromkreis; головний провідний круґ, Hauptstromkreis. — Поклад, Lage. — Подвійно насновании дріт, bifilar gewickelter Draht. — Потенцияльна ріжниця, Potentialdifferenz. — Потенцияльний спад, Potentialgefälle. — Рамя, Zweig; відрамлений, abgezweigt. — Розставити апарати, die Apparate anordnen. — Розхідна точка, Verzweigungspunkt, Knotenpunkt. — Рівниця, Gleichung. — Рівнобіжний, parallel. — Складна, Componente. — Сполом або поруч злучені лямпи, parallel geschaltete Lampen. — Сила протоки, Stromstärke; справдешня сила протоки, effektive Stromstärke. — Самоперва протока, primäre Stromstärke; збуджена протока, secundäre Stromstärke. — Стійність, Werth. — Сторч, сторчовий, vertikal. — Тасьма, тасемка, Band. — Тисненнє електричне, Klemmenspannung des elektrischen Stromes. — Трансформатор замкнутий, geschlossener або polloser Transformator. — Цївка, Spule. Нормальна цївка, Normalspule. — Черка дрожання, Schwingungscurve.

ПАМЯТИ

МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА.

(Читано на засїданю секциї фільольоґічної).

В хвилї, коли Галицка Русь переносила останки одного з найлюбійших своїх синів до своєї столицї, в пятьдесять-лїтні роковини єго смерти (1843 — 1893), годить ся щоб і Наукове товариство імени Шевченка спімнуло чоловіка, що появив ся між нами — оден доказ більше нашої жизненної сили, сьвідоцтво незатрачених ідеалів сьвітлої минувшини, надія й запорука будуччини. Маркіян Шашкевич заслугує на такий спомин і длятого, що значіне єго виходить поза границї Руси галицкої, діяльність єго знаменна й важна також з огляду на розвиток цїлої України-Руси.

Був час коли в творах визначних поетичних талантів і взагалї в діяльности визначених людий бачено якби одні тільки прояви благодатної чи злої надприродної сили, незалежні від обставин житя й розвитку окружаючої суспільности. В поглядї сїм є одна часть правди й з поглядом сим згоджували ся самі поети: они ж чули огонь в своїх грудях, чули одушевленє, що поривало їх до ідеалу, чули свою ріжницю й висшість супроти окруженя. Але нинї знаємо вже також, що й найкращий талант знидїє й загине марно, коли не найде потрібного простору, воздуха, корму, коли прийдесь єму жити й розвиватись серед убийчих обставин. Тямимо нинї й се, що в кождім і найбільше прибитім і найменше розвитім живім чоловіцї — тлїє іскра божа, тлїє до послїдного єго віддиху, скривають ся завдатки розуму й чутя: тим-же він чоловік. Але чи поет, чи иньший громадянин, може вповнї розвитись хотьби й при тяжких перепонах, а навіть дякуючи їм — тільки серед користного окруженя й пригідних обставин, а особливо — серед куль-

турної суспільности. Серед первісних людий були, певно, й сильні таланти, поетичні й иньші, але не міг явитись ні готовий Софокль, ні Дант.

Серед культурної суспільности могучий талант розвиваєсь, кріпшає й творить. Він яснійше як другі бачить і відчуває ідеали суспільности, відчуває се, що она уважає гарним, добрим й розумним. І тілько длятого поет знаходить опісля й сам відгомін у сеї суспільности, раде або й поневільне признанє й славу, навіть — коли сї ідеали лише небагато сходять ся з дійсним житєм. Користуючись культурним добутком родимої суспільности, піддаючись также вїшним впливам, подає поет в творах щораз нові добутки своєї духової працї й веде суспільн'сть за собою, наперед. Та при всїм тім і він сам — лише син і добуток сеї суспільности: онаб єго інакше не зрозуміла й не признала. Він щасливійший або менше щасливий від співгромадян, але таки — невідрідне дитя своєї суспільности.

А як взагалї в житю тілько здоровий й повний жизненної сили орґанізм приносить здорові й надійні добутки, так і в житю суспільнім тілько здорова й жизненна суспільність видає здорові й сильні таланти, відроджує ся все на ново. Так жиє і відроджуєсь все на ново й ціла людскість і поступає все наперед до ідеалу, а в сїм чей для неї велике успокоєнє й відрада серед трудів і терпінь болючих і хвиль безнадії.

Є в сїм успокоєнє й відрада й для нас. Здорова се суспільність, що видала таке сьвітле явище, як Маркіян. Бачить ся, що мимо всего не затративсь був у неї культурний доробок минувшини. А на розвитку думок у Маркіяна бачимо також, що суспільність наша вдержувала все й живу чутливість на впливи вїшні, від братів Словян і иньших культурних народів.

Не первий то раз за Маркіяна та за наших часів прийшло ся галицкій Руси заняти визначне місце в історичнім житю України-Руси. Проф. Яґіч з притиском вказує на се (Четыре критико-палеографическіе статьи, Спб. 1884), що вже між найстаршими памятниками церковно-словяньскої лїтератури визначаєсь якби осібна лїтературна школа, „κατ'ἐξοχήν кирильска“ — в супротивности до давнійших памятників глагольских: школа ся визначаєсь самостійностю й рішучостю, она сьміло й рішучо, з ясною провідною гадкою зміняє первісний словяньский переклад письма св., заміняє давні слова новими, поправляє без запинки що вважає за потрібне поправити або змінити, а що найцікавійше — перекладає майже без виємки все, що попередно задля недостачі слів осталось ще не переложене (на пр. воздух — аер). Яґіч зове сю школу східною південно-словяньскою й думає, що она не ограничалась придунайскою Болгариєю, але сягала на північ від Дунаю й Сави. Всї памятники сеї

школи відкривають ся в західних і південнозахідних землях Руси, а навіть є прямо писані тамже, на пр. в волиньскім Володимирі, а нї то показують виразні признаки нарічий сих руских земель. Наколи одна дорога, що нею йшли словяньскі книги на Русь, ішла з Царгороду, Чорним морем, Днїпром — до Києва, то друга ішла через Волощину, Семигород, Буковину, Галичину. Першу дорогу, каже Яґіч, можнаб назвати офіцияльною. Нею прийшли хрестителї Аскольда й Дира, а опісля св. Володимира й „всеї Руси", нею — христіяньство яко державне богочесте Руси й грецка ортодоксия, нею — такі памятники як Остромирове євангеліє, мабуть Кормча книга I-ої редакциї, й др. Другою дорогою йшли сї памятники, що не походили з звичайних офіцияльних центрів церковно-словяньскої письменности, на пр. текст т. зв. Симонівскої псалтири XIII. в., а мабуть і Євангеліє галицке 1144. р., ішли певно й ті численні апокрифічні твори, що їх в „товстих" сільских збірниках бачив і з болестию згадує митроп. Киприян в другій половинї XIV. в., ішли науки болгарскої секти богумилів.

Ся друга дорога була здавна добре звісна: нею ходили ще римскі леґіони на Даків, нею словяньскі племена на Византию, нею перший руский князь, що носив імя словяньске, ще нехрещений Святослав, на Болгарів і Греків; нею ішов довго опісля важний сухий торговий шлях з Києва над Дунай і до Грециї. Сею дорогою прийшло мабуть і перше христіяньство на Русь, ще перед першим хрещенєм Руси за Аскольда й Дира (867: Нестор промовчує їх крещенє, мабуть длятого, бо тодї дістала Русь першого архиепископа від противника Фотія й схизми, св. Ігнатія). А що проповідь апостолів Словян Кирила й Методія (від 863. р. в Моравії) сягала також поза Карпати, тож коли упала великоморавска держава й на колишній области сеї держави взяло перевагу богослуженє латиньске, то богослуженє словяньске й письменність словяньска знайшли собі пристановиско не тілько в Болгариї, але й на сумежній Руси; якже інакше зрозуміти слова ерекцийної буллї праского латиньс. архиепископства, виданої папою Іваном XIII. 967-ого р. (на Руси панував тодї нехрещений син сьв. Ольги, Сьвятослав): „non secundum ritum aut sectam Bulgariae gentis vel Ruziae aut Slavonicae linguae" - ? (Нестор і про апостолів Словян згадує лише коротко й якби нерадо, також мабуть длятого, що они зносились з Римом) Звеном, що лучило західно-південну Русь з Болгариєю була Волощина, на довго сильно зсловянщена, з словяньскою мовою в урядї й церкві; ті звязи з Волощиною дуже давні й довго не переривались: болохівскі князї признавали зверхну власть князів галицких, волоскі роди ріднились з рускими й польскими, руські вельможі й гетьмани добивались волоского господарского стола, волоскі вельможі основували й вінували

церкви й монастирі на Руси (волоска церква у Львові), митроп. Петро Могила походив з волоского господарского роду...

А коли на північній Руси, де найкріпше вкорінилась офіцияльна грецка культура, взяло верх княже самовластє, то на галицкій Руси бачимо перевагу боярства: Галичани не радо корять ся Романовичам, потомкам Мономаха, — народний сьпівець Митуса виступає против Данила, болохівскі князї піддають ся радше Татарам. Против рішучої централїзациї — виступає тут змаганє до самоуправи, против самоволї княжої — самоволя боярска. Бачимо отже ріжницї не в одних тілько памятниках письменства.

Правда, Галич згадуєсь в лїтописи богато пізнійше від матері руских городів Києва, а Львів повстає що-йно за Данила. Але правда й се, що по нападї Татар, коли Київ много й на довго стратив попередного свого значіня, полїтичне й лїтературне житє південної Руси знаходить захист в князївстві галицко-волиньскім: тут продовжаєсь навіть лїтопись київска. „Тогда бо“, каже тойже митроп. Кипріян, „бяше в своей чести і времени земля волиньская, всяким обильством преімущи і славою, аще і нинї по многих ратех“ (вв. XIII і XIV). Галицкі князї славились осьвітою й ученостю, як на про нещасний кн. Володимир Василькович, „философ велик“, і др.

Точний розслїд памятників історичних і лїтературних кине згодом богато більше сьвітла на значінє галицкої Руси в історії словяньскої й рускої культури, але вже на основі тих кількох даних, а особливо слів наочного сьвідка митроп. Кипріяна можемо сказати, що значінє се сягає давного часу.

Та прийшла по Києві черга й на Галич. З упадком державної самостійности упадає й тут письменне житє. Навіть лїтопись галицкої Руси заховалась не на нашій землї, але десь на півночи, на Білій Руси, або ще дальше: в Костромі, Коломиї. Затратились грамоти княжі, ледви кілька їх, писаних по латинї для чужинцїв, заховалось десь в архівах пруских або угорских. По містах осїли нїмецкі міщани, з многими привілеями; по селах польска й спольщена шляхта, а нї — то також чужі кольонїсти. Король Ягайло зніс осібну галицку митрополїю; не маючи опори, а маючи переможних суперників в духовеньстві латиньскім, попало наше духовеньство в темноту й моральний упадок: здавалось, що з церквою упаде й послїдна народна інституция Руси. Київскі митрополити перебувають в Москві або на Литві. Опроче панує між висшим духовеньством симонїя, тож дбає оно тілько о доходи, є невіже й розпустне; патріярхи не мають над ним власти, бо самі є невільниками Тур-

ків; а опроче були висші духовні чини рускої церкви в руках вельможів, що не дуже думали коритись кому небудь (Пелеш, Іст. Унії, I. 498 сс.). Давні суспільні верстви з часів княжих перемішались; хто не був принятий до гербів — сей не мав привилеїв і сходив що-раз низше. Положенє простого народа було що-раз гірше й зближалось до давного положеня невільника: під конець XV-ого й з початком XVI. вв. видають сойми що-раз тяжші закони против селян, роблять їх підданими, прикріпляють до землї, обовязують (1520, 1521) до роботи для панів (Бобжиньский, Іст. Польщі, II. 50 сс.). Як міг удержатись простий народ, коли навіть привилейоване, просьвічене міщаньство не може вдержатись: міщан виключено (1505) від висших духовних достоїнств, 1538-ого р. заборонено їм посідати добра земські, утруднювано (на користь шляхти) торговлю, не допускано в суперечі привилеям до голосу на соймах. Нові тяжкі напади Татар нищили південну Русь в другій половині XV-ого і опісля аж трохи-не по конець XVIII. в.; терпів від них тяжко Київ, що й без того став в сім часї з князівского простим воєвідским городом (1471).

Давне письменство упало; 1453-ого р. п о п а в в р у к и Т у р к і в Ц а р г о р о д, а й без того були звязи Руси з упадаючим Царгородом вже від довшого часу слабі й без великого значіня: тепер знаходять грецкі учені богате й корисне поле працї в західній Европі, при тамошних унїверситетах. У нас не було кому й не було спромоги дбати про письменство і науку: письменна діяльність ограничаєсь рідким переписуванєм кількох давних памятників; так на пр. 1471-ого р. був переписуваний в печерскій Лаврі Патерик. За приводом висших польских верстов, образованих на заграничних унїверситетах: італїяньских, француских, нїмецких, бере перевагу польска мова, навіть на Волощинї (господар Івоня говорив з Свирговским і єго козаками по польски, 1574). Оден простий народ піддержував давні лїтературні переданя, переховував і розвивав давні поетичні мотиви, переповідав давні перекази й повісти, осьпівував татарске лихолїтє й свою тяжку боротьбу против Татар та Турків — але все те зовсїм майже н е з а л е ж н о від своїх сучасних письменних провідників. Друга половина в. XV-ого і початок XVI-ого — се майже зовсїм мертва хвиля в історії нашої п и с ь м е н н о ї лїтератури.

В тім часї упадку й застою появляють ся перші завязки нового письменства на Руси л и т о в с к і й: тут, по столїтній перерві, почавши від Витовта, продовжаєсь і лїтопись південної Руси. В сім новім письменстві слїдні вже західні впливи, нїмецкі, польскі, а посередно й иньші, слїдні так на зміненій і вже мішаній мові, як і на провідних гадках сего письменства. Русь литовска була в лїпшім положеню від Галича й Ки-

ева: тут були на пів рускі князї, тут перебували митрополити, тут були численні, можні, що довший час рускі — роди, такі як Острожских. Мимо унїї становила Литва по конець XV. в., а вчасти й опісля, осібну державу, з осібними князями й княжою радою. Тут було близше до західної Европи, були безпосередні зносини з просьвіченим міщаньством Нїмеччини й прочої Европи. В Нїмеччинї-ж тоді приготовлялась реформация, а скрізь в Европі процвитав гуманїзм. Нїмець, міщанин Швайпольт Фіоль друкує в Кракові 1491-ого р. — чей не для своєї приємности, а щоб відповісти наглячій потребі Русинів — словяньскі церковні книги, і покутує за се на інтервенцию краківского епископа в тюрмі. Полочанин Франц Скорина, що був мабуть учеником унїверситетів віттемберского й пражского й приятелем Лютра й Мелянхтона, друкує в рр. 1517—1528 в Празї й Вильнї переклад біблїї й инші церковні книги для Русинів; біблїю видає виразно „людем посполитим к доброму наученію, накладом Богдана Онькова сина, радци места Виленьского“. Як живі були звязи з Нїмеччиною можна судити на пр. з сего, що 1560-ого р. була переписана словяньска псалтира в Штольцемберку, на передмістю Ґданьска (Яґіч, назв. кн. 71), а таких і подібних сказівок знайдесь з часом без сумнїву більше.

Численні по руских містах нїмецкі міщани, що своїм звичаєм жили в тїсних зносинах з своєю властивою вітчиною й не могли не брати живої участи в сучаснім великім духовім движеню Нїмеччини, не могли й не запомочи своїх руских братів міщан. Нїмецкі звязки товариські, закони (ордени) духовні й сьвітскі (на пр. рицарскі), мійскі цехи, звязки міст (почавши від Ганзи, що до неї належав Новгород), мійскі школи, стали взором для наших братств і братских шкіл. А в міру як збільшалась перевага шляхти й упадали привилеї міст, ставались інтереси сих міщан щораз близші й спільнїйші з інтересами руских міщан і селян; як впевняє Самовидець, було в рядах козацких чимало міщан.

Але хоть перші слїди нового духового житя на Руси провадять нас на Литву, то скоро бачимо, що ті нові завязки кріпко вкоріняють ся й розвивають ся як раз на галицкій Руси. Якийсь час веде навіть Львів перед, по-части побіч, по-части яко переємник Вильна й Острога; львівске братство й єго школа стають взором для прочої Руси.

Поперед всего постарались львівскі міщани о основанє осібного руского епископства у Львові, на місце знесеного галицкого собора (1539., грамотою короля Жигмонта I.). На львівске мійске братство звертають скоро увагу царгородскі патріярхи: надають єму провід між рускими братствами, потверджають і розширяють єго права (1586, 1588),

чинять его незалежним від власти епископа і підчиняють прямо собі наданем права Ставропігії (1593); опікують ся його школою, що скоро стає славнозвісна, видає першу руско-грецку граматику (1591) й висилає своїх вихованців на учителів при иньших школах братских.

А до сего братства належать не тілько можні рускі й волоскі маґнати, але й жебручі старці; належать Острожскі, Сангушки, Вишневецкі, Заславскі, Рожиньскі, Корнякти, Балабани, Могили, але належить і „посполитий народ российский, убогія вдовици“. „Порядок“ братскої школи наказує учителям учити й любити так синів богатих, як і убогих, і тих — що „по улицях їсти просять“*); а „порядок“ сей писаний в часї найбільшого вибуяня прав шляхти, коли її духові провідники Єзуїти стають майже прямо по сторонї її своєволї против короля, учать, що церква є сторожем прав шляхти, що „золота воля“ а католицизм то одно й тоже, а в нових виданях проповідий Скарґи випускають сю, що ставила за взір католицку монархію з пошанованем власти (Бобжиньский II, 179 с.). В порядку же школьнім львівского братства бачимо ті самі провідні гадки, що їх бачимо й у других тодїшних визначних лїтературних дїятелїв південної Руси: Вишеньский горячо вступаєсь за тими, що з одної мисочки борщ хлебчють і сами собі панове й слуги суть“, та й соли нераз не мають за що купити; Баранович відзивавсь в своїх польских стишках не тілько яко горячий руский патріот (Narodzie dawny, ruski, i sławny, staraj o swobodzie staraj się o to. bardziej niż złoto — niech cię nikt nie bodzie... В иньшім: Łódź płynie na wodzie a Ukraina we krwi...), але прямо перестерігав перед утиском простого народа (Stoją chłopi za górą: szlachta gdy powiada: trzeba robić! im echo tylko b i ć się składa... В иньшім: Ukraincowi jeśli rzeczesz chłopie, na drugiem wierszu to posłyszysz: chopię!); иньший, не звісний з імени грамотїй, закидав іменем Запорожцїв вельможним, що „вольность одеймують, короля не знають, ради не дбають, сами собі сеймують“... (Огоновский, Ист. Лит., I).

Так одже серед тяжких обставин, по тяжкім упадку, стала наша суспільність подвигатись. Майже на очах росте у нас в XVI. і XVII. вв. лїтературна дїяльність, а галицка Русь займає в нїй визначне місце, так добутками працї, як і гарними провідними гадками. Видно, що мимо упадку зуміла наша суспільність зберегти гарні передання часів давних; при всїх заворушенях і усобицях, при сильних сторонних впливах, не

---

*) В ординанції краківскої бурси (основаної 1453 р. кард. Олесницким) з р. 1640-ого видно виразне стремлїнє утруднити приняте убогим ученикам ex civitatibus et plebeis, та недопускати зближеня осьвічених людий з верствою названою faex plebis („чернь“). Справедливо замічає на се рецензент: discite moniti (Kwartalnik histor., Lwów 1894, I. 114—5).

розбилась она ніколи цілком на ворожі суспільні верстви, все на ново єднала сь і ставала до діла.

Вправді під конець XVI. в. переносить ся осередок духового житя південної Руси знов до старинного Києва, братска школа у Львові підупадає. По раді переяславскій (1654) відходить лівобережна Україна з Києвом до Росиї, а се ослабляє звязь поодиноких земель південної Руси. Але мимо то держить ся братство львівске й дальше, удержує друкарню й школу, видає книжки церковні, богословскі й для шкіл людових. Унїяти-Василїяни трудять ся пильно над історією рускої церкви (Кульчиньский), для народа видають Народовіщаниє й Богогласник. Під сам конець XVIII. в. виходять в Почаєві гарною народною мовою проповіди Добриловского. В першій четвертинї нашого століття приготовляє учений Гарасевич літопись (Annales) рускої церкви, що скоро стала звісна — ще в рукописи — рускій молодежи у Львові й Віднї й викликала щирий відзив жалю по смерти автора з уст Николи Устияновича („Не дивуй ся чужинонько, що ми плачем на веснї... 1836). Гарасевич і Зубрицкий дуже добре лучать давну нашу руску богословску й історичну літературу з часами новими.

Так отже ніколи цілком не переривалась нитка, що нас лучила з минувшиною; а минувшина ся сягає дуже давних часів й не могла же пройти без слїду. Бачимо се й на провідних гадках і діяльности Маркіяна Шашкевича. Ті гадки, що держались столїтями серед суспільности, не могли не проявитись в чуткій души сучасного поета. Читаючи щирі, теплі слова Маркіяна, пригадуємо собі такіж слова наших письменників часів попередних: слова піснї про похід Ігоря — про недолю й славу Руси; слова Мономаха про добро рускої землї; слова Паломника, що моливсь в сьвятій землї при гробі Спасителя „за князїв руских і за всїх християн рускої землї“; слова сьвітлих духовних, що вступають ся за рабами й підданими, мирять князїв, вступають ся за переслїдованими (1097), не допускають „убиства“ (1101), заступають ся (як сьв. Теодосий) „за многими — перед судиями и князи“, й прямо кладуть собі за задачу вдержувати мир і любов: „Княже, ми єсми приставлени в руской земли востягивати вас от кровопролитья“... Відзиви Вишеньского, Барановича... і львівский „порядок шкільний“ наведені повисше. У Маркіяна — то саме щире тепле серце, ті самі відносини чи до справ народних, чи до родини, товаришів, прихожан, то саме високе розумінє свого післанництва.

Є у Маркіяна й та сама чутливість на гарні впливи внішні, що єї бачимо в кождім часї у нашім письменстві: він з залюбованєм знако-

мить ся з творами україньских письменників, з творами відживаючих літератур словяньских, і взагалї стараєсь по-змозї получити гарні традициї домашні з найкращими провідними думками сучасних літератур західної Европи.

Бо чиж було в тих думках щось, що-б противилось традициям домашним? Літератури західної Европи розвивались прецї на тїй самій основі, що й наша, чи за часів княжих, чи опісля, тілько що розвились свобіднійше й богатше. Як до західної Европи, так і до нас прийшла література від Греків, з Византиї. Давний же погляд на „мертвоту" византийскої літератури тепер змінив ся: в Византиї була дуже богата література простонародна, з осібною народною мовою, а простонародну літературу годї уважати мертвою. А опроче: хтож то переховав нам — серед переселень народів — літературу клясичну, численні-численні твори грецких письменників, і хто навчив їх розуміти, як не византийскі учені? Хто переніс знакомство грецких писателїв клясичних до західної Европи? На яких же то взорах розвивались в західній Европі штуки, церковні й сьвітскі, музика, живопись, будівництво, поезия? Деж витворилась нова форма поетична, ритм (на місце давного розміру) і рим? Звідки черпали середновічні поети західної Европи свої теми? Дант опер ся на византийскім апокрифічнім творі (Видїніє св. Павла; і у нас звісна була частина сего твору п. з. Хожденіє Богородицї по мукам), а Дант писав що-йно в сто літ по авторі Слова о полку Ігоревім. Тай чи завязки бодай одної поетичної теми західно-европейских літератур не змоглиб ми дошукатись в творах византийских та тїсно з византийскими звязаних творах літератур Сходу? Лютра випередили византийскі Аріяни (Ґоти), ческого Гуса — болгарскі Богумили й тїсно з ними получені полуденно-французскі Альбіґензи. Навіть по упадку Царгороду є ще Греки якийсь час учителями західної Европи, а у нас на Руси дїлають в XVI. в. — в Острозї Грек Лукарис, у Львові Арсеній, на північній Руси Максим Грек (образований в Італїї, знакомий з звісним домініканцем Савонаролею), і иньші. Колиж в книжній Византийщинї й було що, що могло немило вражати, то не треба забувати, що західноевропейска схолястика й псевдоклясика зовсїм не милїйші: впливи західні внесли в наше письменство XVI—XVII. вв. дивоглядну діялєктику, неможливі, відражаючі макаронїзми, завзяту полєміку — нераз про дрібницї — і т. и. Одного Славинецкого з сего часу можнаб хиба поставити побіч таких письменників періоду княжого, як св. Іларіон або Кирило Турівский. Опроче й ся немила схолястика, і псевдоклясика, як і опісля романтизм західної Европи — все се зросло в початках своїх также на основі византийскій.

Так отже знакомлячись з літературами західно-европейскими не до-

відувавсь Шашкевич нічого такото, що противилось би різко поглядам, які здавна держались і серед нашої суспільности й літератури. Противно, література наша розвивалась все досить рівномірно й рівнобіжно з иньшими літературами Европи, так що форми, як і що до провідних гадок. Що більше: в поезиї народній міг Шашкевич найти навіть артистичний вираз многих сих гадок, що зложені були в пишних творах літератур західної Европи.

Значінє Шашкевича лежить именно в сїм, що він тїснїйше зісполив переданя книжні питомого письменства й се, що зачер з літератур иньших, з поезиєю й живою мовою народа. Він перший у нас відозвавсь в письменстві чистою, живою народною мовою, а через се не тілько опрокинув раз на все границю, що ділила ще письменство від народа, але живим словом сильно порушив, оживив і потягнув за собою сучасних. Упали послїдні пута, що спиняли свобідний розвиток письменства, воно могло розвиватись дальше на своїй природній, чисто-народній основі, стати в властивім значіню слова народним. Се одна єго заслуга.

Зриваючи книжні пута письменства ставав Шашкевич і сам свобіднїйший: він яснїйше й повнїйше відчуває се, що добре й красне, се що для иньших було все ще затемнене або сумнївне.

Але є в діяльности Маркіяна й слаба сторона, хоть не з єго вини. Єго осьвіта все таки не широка, він — хоть дуже ясно, сьвідомо й тепло відчуває се, що і як думати й робити треба — сам робить у всїм ледви початок, початок цїнний, але тілько початок. Причини сего були так в обставинах загальних, як і личних: та може й ліпше що Маркіян терпів богато! Ті що були щасливші від него, неконечно були й ліпші: що-йно житєві терпіня надають переконаням повну ясність, силу й тривкість.

За те-ж з личних прикмет Маркіяна особливо важне й цінне видаєсь менї се, що все що думав — думав дуже щиро, просто й сердечно, а у всїм що робив — поступав так само щиро й сердечно, давав себе цїлого, і задля того — найшов живий відгомін в серцях сучасників, зрозумінє й признанє, навіть у противників, і поклав через те основу для єдино-успішної громадскої працї. Після Маркіяна лише оден Володимир Барвіньский хотїв і умів так само щиро й горячо з'єдинити й загріти всїх, і був так само милий для всїх, бо бачили в нїм чоловіка щирого й живого. В сїй щирости й простотї думок, думок — що може й хибні що до своєї сути, але на скрізь правдиві, добрі й ясні що до заміру й цїли, бачу другу велику заслугу Маркіяна, й єго схожість з Володимиром Барвіньским. Сї власне прикмети надають дїяльности їх обох значінє, що сягає поза границї га-

лицкої Руси; бо хоть на Україні народна мова скорше проникла в письменство, то для з'єдиненя народних сил до сьвідомої, спільної й справді народної праці де-в-чім менше зроблено як у нас.

Обох їх видала суспільність, як видала многих иньших, нераз в часї, коли б їх нїхто був не надїяв ся. Видно, що ся суспільність, що о своїх силах сотки лїт держалась і вдержала ся, найде собі дорогу і в будучинї.

В. Коцовский.

Шевченко і Міцкевич.*)

Про значінє впливу Міцкевича в розвою поетичної творчости та в ґенезї поодиноких поем Шевченка

порівнююча студия

Олександра Колесси.

I.

На скілько Шевченко знав Міцкевича. Польскої мови вчить ся в Варшаві та Вільнї. Петербурскі Поляки. Л. Демский. Подорож по Українї. Враз із Чужбиньским читає Шевченко „Dziady"; перекладає Міцкевичеві поезиї. В неволї інтересує ся творами Міцкевича; читає їх повернувши з неволї — живучи в Петербурзї. Протяг часу, в котрому виступає в поезиях Шевченка вплив Міцкевича. Поодинокі фази розвою Шевченкової творчости.

Щоби придбати собі підставу до дальших дослїдів, мусимо насамперед довідатись, чи знав Шевченко поезиї Міцкевича, — чи знав польску мову так, щоби міг добре розуміти ті поезиї, — мусимо знати, котрі Міцкевичеві твори були відомі Шевченкови, і в якому часї.

---

*) До студиї „Шевченко і Міцкевич" додане було автором передне слово. Позаяк у тому слові поміщено багато теоретичних уваг, та порушено загальні лїтературно-критичні проблєми, що не стоять у тїсній звязи з головною темою сеї студиї, — тож фільольоґічна секция „Наук. Тов. ім. Шевч." порішила друкувати студию без переднього слова.

На сьому місцї подаємо лишень зміст згаданого переднього слова.

Автор подає коротку характеристику новійшої лїтературної критики і найвизначнїйших єї репрезентантів: Г. Тена, Ем. Геннекена, Н. А. Добролюбова, А. Веселовского, Ї.Брандеса і Ем. Фаґе. Між иншими напрямами нової лїтературної критики кладе автор головний натиск на методу історично-порівнуючу, і показує вагу сеї методи в приложеню до нашого письменства. І в україньско-рускому письменстві відбили ся загально-европейскі лїтературні прямованя, що доходили на Україну будьто безпосередно, будьто за посередництвом лїтератури польскої та московскої. Автор подає дальше короткий нарис взаємин між лїтературою польскою а україньско-рускою в XIX-ому столїтю, — показуючи при тім, о скілько Міцкевичем зацікавив ся загал наших письменників.

Польскої мови навчив ся Шевченко не з книжок, а таки межи Поляками. Пан Тараса, П. В. Енґельгардт, пробував довгий час у Вільнї, а опісля в Варшаві — а з ним і наш поет.

В тих то містах, чуючи скрізь польску мову, мав поет нагоду єї навчити ся. До науки сеї мови потягла Шевченка й немаловажна причина. Живучи в Варшаві, де єго пан віддав на науку якомусь кімнатному маляреви, — залюбив ся шіснайцятилїтний тодї Тарас в гарній швачці — Польці. Любка вимагала від Шевченка, щоби він розмовляв з нею лишень по польски. Тодї то навчив ся поет добре польскої мови — лишень не міг позбути ся україньского виговору — так, що пізнійше сказала про него одна панночка-Полька: „Pan Szewczenko bardzo dobrze mówi po polsku — wszelako w jego mowie jest zawsze coś chłopskiego".[1]) Може бути, що вже в часї свого побуту в столицях Литви та Польщі чув Тарас дещо про Міцкевича, котрого імя було тодї скрізь голосне; може любка-патріотка дала єму прочитати й деякі поезиї Міцкевича. Маємо однак певні докази, що Шевченкови відомі були твори сего польского поета менче більше коло р. 1838—1840. Тодї то, в часї визволеня з кріпацкої неволї та першого пробудженя поетичного свого таланту обертав ся Шевченко в кружках петербурских лїтератів та ар-

---

Бажаючи докладнїйше пояснити значінє впливу Міцкевича на Шевченка, розбирає автор психольоґію поетичної творчости в загалї, та показує, яку ролю можуть мати лїтературні впливи серед тих ріжнородних елєментів, що складають ся на цілу духову систему даного автора.

Згадавши дальше про працї Дашкевича і Франка, в котрих порушено питанє про вплив Міцкевича на Шевченка, зазначує автор своє становище до розвідки Осипа Третяка [п. з. „Про вплив Міцкевича на поезию Шевченка" Краків, 1892. (стор. 38+IV 8-ки)] — в деяких головних точках схожої з працею автора. Тут застерігає ся автор, — що до головних результатів своєї студиї дійшов він ще р. 1889, а р. 1890 були они вже подані до прилюдної відомости. Того року читав він працю про вплив Міцкевича на Шевченка на кількох засїданях „Кружка славяньского" на львівском унїверситетї — а зміст тих відчитів подали часописи: „Дѣло" [1890 ч. 18 (4. н. ст. лютого), ч. 22—23 (10. н. ст. лют.), ч. 28 (18. н. ст. лют.)] і „Kurjer Lwowski" [р. 1890, Nr. 31 (31. н. ст. січня), Nr. 41 (10. н. ст. лют.), Nr. 47 (16. н. ст. лют.)].

Хоч отже автор оголошує свою студию пізнійше як др. О. Третяк, — то до головних єї здобутків дійшов він скорше як сей критик.

На дальший доказ сказаного покликує ся автор на сьвідоцтво кількох знаних учених, і наводить справозданє із згаданих відчитів про вплив Міцкевича на Шевченка — що було поміщене в наведених числах часописи „Kurjer Lwowski" з р. 1890 — а подане Ів. Франком.

Отсих кілька слів подаємо замісць переднього слова.

Редакция „Записок".

[1]) Порівн.: М. К. Чалый, „Жизнь и произведенія Т. Шевченка", Кіевъ 1882. 147

тистів, між котрими чимало було й Поляків. Не оден з них мусів особисто знати Міцкевича, що недавно жив у Петербурзї, і видав тут свої поезиї. До таких осьвічених Поляків, що могли на Шевченка впливати, належав і Л. Демский; з єго біблїотеки пожичав Тарас польскі книжки, між котрими був і оден томик поезий Міцкевича, виданя познаньского. Про се згадує сам Шевченко в своїй автобіоґрафічній повісти п. з. „Художникъ“.[1])

Ще важнїйші сьвідоцтва подибуємо у Ол. Чужбиньского.[2]) До него приїхав Тарас, в часї своїх подорожий по Українї, в осени р. 1843. Тодї то читали они ураз Міцкевичеву поему „Dziady“. І инші твори сего поета робили на Шевченка велике вражінє. Особливо подобав ся єму тодї Міцкевичів переклад з Байрона „Pożegnanie Child Harolda“ і він часто виголошував отсю строфу, що підходила й до єго житя:

> Teraz po świecie błądzę szerokim
> I pędzę życie tułacze;
> Czegoż mam płakać? za kim? i po kim?
> Kiedy nikt po mnie nie płacze![3])

Як сильно інтересували Шевченка поезиї Міцкевича, доказує сеся обставина, що Тарас пробував навіть перекладати єго вірші на українску мову: — „Шевченко не долюблював Поляків“ — пише Чужбиньский[4]) — „але до Міцкевича чув він особливу симпатию. Кілька разів принимав ся він за переклади єго віршів, але нїколи не кінчив, і розривав їх на дрібні кусники, щоби й слїду не осталось. Инші поезиї виходили незвичайно вдатні — але скоро який вірш показав ся єму тяжким або невірним, Шевченко кидав і нищив усї попередні строфи. — Мабуть сама доля не хоче — говорив він — щоби я перекладав ляцкі вірші“.

Поезиї Міцкевича не стратили для Шевченка примани і в пізнїйшій добі житя — в періодї невольницкому. Вправдї не маємо виразних відомостий, чи Тарас читав і в неволї сї твори — але листи нашого поета до Бр. Залєского[5]), з котрим щиро подружив ся, — дають нам ви-

---

[1]) „Кіевская Старина“ 1887, Т. XVII. 397.

[2]) „Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ“ С. Петербургъ 1861. Спомини сесї відносять ся до часу між р. 1843 а 1846.

[3]) ibid. стор. 12.

[4]) „Воспоминанія“ стр. 10—12.

[5]) Порівн. „Письма Шевченка до Бронислава Залѣскаго“. [„Кіевская Старина“ 1883, Т. V.]. Тодї читав Шевченко також поезиї Богд. Залєского: — „Милого Богдана“ — пише Тарас, („Кіев. Стар. 1883, V. стр. 174) я отримав із сердечною вдячностию, і тепер з ним не розстаюсь; многі річи вже на память умію, одно лишень давить серце: нїкому слухати, нїкому передавати сеї краси — яку містить в собі поезия — а одному тяжко носити той надмір високих Божих ідей“.

разне сьвідоцтво, що і в неволї не переставав одущевлятись поезиями сего польского ґенїя. „О якже би менї тепер хотїлось“ — пише поет до Б. Залєского в листї з 10 лютого 1857 — „поговорити з тобою про „Космос“ і послухати, як ти читаєш піснї Вайдельоти“.[1]) Також із приміток Бронислава Залєского до листів Шевченка, що полишились між паперами Крашевского, довідуємось, що Шевченко говорив добре по польски, і не одну річ Міцкевича вмів на память.[2])

Також по повороті з неволї, в послїдньому періодї свого житя, мав Тарас у себе твори Міцкевича, як про се згадує М. Микешин.[3])

Бачимо отже, що Шевченко вже в першій добі своєї поетичної творчости познакомив ся з творами Міцкевича, полюбив їх, та цінив і читав часто в ріжних періодах житя. Тому то мали сї твори чимале значінє в розвою єго творчости.

Вплив поезий Міцкевича на Шевченка так тїсно звязаний з великим числом инших впливів та вражінь чи то безпосередних, чи лїтературних — так нерозривно сполучений з цїлою системою думок Тараса, — що ми не можемо розбирати сего впливу, не звертаючи рівночасно уваги бодай на головні инші елєменти, що взяли участь з загальному розвою поетичного таланту Шевченка.

Поезиї Шевченка, в котрих бачимо вплив Міцкевича, написані між роками менше-більше 1838—1845. В тому протягу часу можна завважати три головні ступенї розвою думок поета, котрі однак не дадуть ся точно означити відповідними роками.

Перша фаза припадає м. б. на роки 1838—1840. Тут застановляєсь Шевченко над самим собою („Думи мої“, „Перебендя“) над житєм сім'ї, та відносин семейних. („Причинна“, „Тополя“, „Катерина“ і др.)

Друга фаза обіймає роки м. б. 1840—1843. Тепер взнїс ся Шевченко о оден ступінь висше, обняв думкою цїлий свій нарід, і єго від-

---

[1]) В Міцкевичевій поемі „Konrad Wallenrod“ — сьпіває литовский сьпівак — „Вайдельота“. В сю пісню влив Міцкевич свої власні патріотичні почуваня. Томуж говорячи про „піснї Вайдельоти“, мав Шевченко на думцї поезиї Міцкевича, котрі єму колись відчитував Бр. Залєский.

В томуж листї наводить Шевченко слова: „Мало воздуха в сей Аравіи наполнить мою свободную грудь“. Слова сї виняті з Міцкевичевого „Фариса“:

„Całe powietrze w Arabistanie
Ledwie mi na oddech stanie“.

[2]) Порівн „Листочки до вінка на могилу Шевченка“ (Лїтер.-наук. бібл. V. 31.)

[3]). „Валялись у него и по полу, и по столу разтерзанныя книжки „Современника‘ да Мицкевича на польскомъ языкѣ“. (Споминки про Шевченка М. Микѣшина, „Кобзар“. Прага 1876 Т. II. стор. XXI.)

носини до сусідів; се доба єго козакофільского патріотизму, се час, в котрому він написав свої поеми змісту історичного.

Третя фаза розвою Шевченкового таланту поетичного припадає на роки: 1843—1845. В тому часї сьвітогляд Шевченка ще більше розширив ся. Своїми поезиями стає він обіймати всю людскість. Із сего ширшого становища глядить він за причинами лиха так семейного як і громадского. Се час єго поем суспільно-політичних із закраскою національною.[1])

По сим ступеням розвою думок Шевченка подїлив я дальше отсю працю.

II.

Перша доба (1838—1840). Загальна характеристика поезий, написаних у тому часї. Житє семейне підглянене з боку сентиментально-романтичного. Які вражіня і впливи склались на характер Шевченкових початкових творів. Чи можна говорити лишень про вплив польский, або лишень про московский.[2]) Чи можна маловажити вплив Жуковского, Пушкина, Козлова, Гоголя і инших московских письменників. Розбір поодиноких поем. Причинна. Народні мотиви. Вплив Пушкинової „Русалки Днїпрової“ і „Казака“, слїди впливу Козлова і Жуковского. Відтїнки впливу Міцкевича. Оріґінальні прикмети баляди Русалка. Коли написана сеся баляда. Народні мотиви. Міцкевичева „Rybka“. Пушкинова „Русалка Днїпрова“. Чи вплив Пушкина був лишень посередній. Кілька слів про русалок. Шевченкова „Утоплена“ і Гоголева „Утопленица“. Шевченкова „Тополя“ і Міцкевичева „Ucieczka“. Людові мотиви сюжету „Утечі“. Відносини між „Утечию“ Міцкевича, „Ленорою“ Бірґера, „Людмілою“ і „Свѣтланою“ Жуковского, а „Тополею“ Шевченка. Оригінальні мотиви в балядї Міцкевича. Побутові елементи „Утечі“ в „Тополї“. Людове жерело фантастично-леґендових елементів „Тополї“. Пісні і перекази про чари і тополю. На скілько „Тополя“ залежна від „Утечі“. Перебендя. Два типи кобзарів, і два жерела впливу Міцкевича. „Improwizacya“ і „Dudarz“. Значінє молодечих вражінь, і лїричної вдачі Шевченка в ґенезї „Перебендї“. „Черниця Маряна“ і Dudarz“.

Як у всякого письменника, що перший раз бере ся за перо, так і в перших лїтературних починах Шевченка трудно шукати одноцїльного напряму думок, та широкого поетичного сьвітогляду. Любов та події семейного житя, підмічені переважно з боку сентиментально-романтичного, — се теми перших Тарасових поезий, — се мотиви, які навіяла єму сучасна лїтература — та єго молодече житє.[3])

---

[1]) Сей період житя та творчости поета триває до р. 1847; однак уже з роком 1845-им кінчать ся признаки Міцкевичевого впливу в Шевченкових поезиях.

[2]) Задля одноцїльности принимаю терміни: московский, україньско-руский, білоруский, — хоч по моїй думцї більше відповідали-б терміни: великоруский, малоруский, білоруский. — О. К.

[3]) Порівнай слїдуючі слова Шевченка:

„За карії оченята
За чорнії брови
Серце рвало ся, сьміялось

Любов та розлука козака з дївчиною, се відгомін молодого поетового серця, що недавно само любило... Такими почуванями дишуть єго баляди „Причинна“ та „Тополя“.

Думка поета не спочивала. Запримітивши, що гадки пливуть у него бистро та легко формують ся на папері, — почув Тарас у собі силу поета, застановив ся над собою з сего боку, та над своїми відносинами як поета до суспільности — і отся задума враз з иншими причинами вродила єму „Перебендю“. Тепер легко єму було зробити ще крок на перед. Критична рефлєксия приходила у него частїйше — сьвітогляд розширював ся; на ті самі прояви семейного житя, що займали поета перше з боку чисто романтичного — став він глядїти уважнїйше та глибше.

Прегарним плодом такої глибшої застанови суть єго поеми „Русалка“, „Катерина“ і ин.

В усїх згаданих тут Шевченкових поезиях виступили виразно оріґінальні прикмети єго таланту — усї они, особливож „Катерина“, пронизані сьвітлою искрою глибокого Шевченкового чувства; але рівночасно видно в деяких із тих поем, як у балядах: „Причинна“, „Тополя“, „Русалка“, та в „Перебендї“ слїди лїтературних творів тих письменників, що були Шевченкови відомі в першій добі єго творчости.

Критики, що говорять про посторонні впливи в поезиях Шевченка, дїлять ся на дві партиї: з одного боку стоїть Дашкевич, Франко і Третяк, що добачають в романтичних писанях українського поета лишень вплив польский, — а з другого боку Петров,[1]) — що знаходить у початкових романтичних поезиях Шевченка лишень вплив московскої лїтератури.

Виливало мову,
Виливало, як уміло;
За темниї ночі,
За вишневий сад зелений
За ласки дївочі“...

[„Кобзарь“ Тараса Шевченка. Видане товариства імени Шевченка, з переднїм словом та примітками Омеляна Огоновского. У Львові 1893. стор. 4.]. — Се видане взяв я за основу своєї студиї користуючись також і иншими виданями.

[1]) На боцї Петрова станув був р. 1889 і Омелян Огоновский; [Порівн. Истор. литер. рус. II. (2). стор. 530.] однак він перед тим ще признав і вплив Міцкевича: [порівн. „Mickiewicz w literaturze rusko-ukraińskiej“ („Pamiętnik liter. tow. A. Mickiewicza 1888. II. стор. 171)]; в передньому-ж слові до „Кобзаря“ заняв сей критик становище посередне: „Крім менше важних впливів московских (Жуковского, Пушкина й Козлова) бачимо в тодїшних творах Шевченка деякий вплив польского поета Міцкевича“ („Кобзарь“ Львів, 1893. I том, стор. XCIV).

Дашкевич, котрий розглядаючи иньші дальші фази Шевченкової творчости, рахує ся також з другими впливами, підтягає баляди Шевченка під вплив лишень польский, а іменно Міцкевича: „Чисто народна фантастика баляд Міцкевича могла від разу звернути увагу Шевченка, і анальоґію до тої фантастики можна признати в балядах Причинна, Утоплена, Русалка і Лилея".[1])

Також Ів. Франко бачить у балядах Причинна, Тополя і Русалка виразні спомини з Міцкевича.[2])

З другого боку Петров, що старає ся всї прямованя, які бачимо в лїтературі україньско-рускій нагнути під вплив анальоґічних прояв у лїтературі московскій, бачить і в Шевченкових балядах вплив лишень Козлова і Жуковского[3]) однак свого висказу не попирає нїякими доказами.

Бачимо отже, що сї критики дивлять ся на Шевченкові баляди односторонно. Др. О. Третяк, що оголосив свою розвідку про вплив Міцкевича на Шевченка[4]) вже по працях згаданих критиків, приступив до першої партиї — і не взнїс ся понад односторонне становище своїх попередників: — „Прослїдимо", пише він, — „чия правда: чи Дашкевича і Франка, котрі в балядах Шевченка добачають вплив Міцкевича, чи Петрова і Огоновского, котрі вказують на вплив Жуковского і Козлова"[5]) — і перехилює вагу на бік впливу Міцкевича.

Уже само таке сформоване питаня є хибне й не наукове. Чому-ж доконче ставити питанє: „aut — aut"?: „Чи чорне — чи біле?" — А хто знає: може анї одно, анї друге? — а може одно в суміж із другим?...

Що не лишень в балядах, але і в иньших пізнїйших Шевченкових творах зливають ся з собою ріжнородні впливи, між иншими і польских, і московских письменників — про се ми небавом упевнимо ся.

В подрібний розбір впливу московских романтиків на твори Шевченка не думаю тут вдаватись; позаяк однакож д. Третяк, говорячи про Шевченкові баляди старає ся звести сей вплив до нулї — попробую коротко показати, що і з московскою лїтературою треба тут числитись.

---

[1]) „Отзывъ о сочиненіи Петрова": „Очерки ист. украинск. литер. XIX стол." — („Записки импер. Академіи наукъ въ С. Петерб т. LIX. стор 209).

[2]) Порівн. „Adam Mickiewicz w literaturze rusińskiej" („Kraj". Petersburg 1885 Nr. 46; сю статю передруковано опісля в книжцї п. з. „Pamięci Adama" Petersburg 1890.) Р. 1889 розбираючи Шевченкову поему „Перебендя", піддає її Франко всестороннійшій аналїзі; про се ще докладнїйше поговоримо дальше.

[3]) „Очерки исторіи украинской литературы XIX столѣтія" Кіевъ 1884. 362.

[4]) „Про вплив Міцкевича на Шевченка" написав Осип Третяк. Краків, 1892 (стор. ненум. I—IV; нумер. 1—38.)

[5]) ibid. стор. 5.

Слїдів знакомства Шевченка з московскими поетами треба шукати в загальній основі Шевченкових поезий, а не лишень в кількох подробицях, як се робить д. Третяк. Розбираючи сї Шевченкові баляди, що вяжуть ся з віроганями люду про русалок, та розслїджуючи, о скілько на сї поезиї вплинули твори московских письменників, шукає сей критик у творах Жуковского, Козлова, Лєрмонтова та Пушкина іменно таких русалок дніпрових, які бачимо в поезиях Шевченка; се має по думцї критика рішати про істноване або не істноване впливу сих поетів на Шевченка.[1])

Розуміє ся само собою, — що поминаючи деякі твори, які сьвідчилиб супроти его виводів, він не може нї в одного з наведених поетів знайти таких прикмет, якими визначують ся Шевченкові русалки.

У Жуковского, в поемах „Вадим" та „Громобой" бачить д. Третяк поетичну архаїчну декорацию уставлену над Днїпром, але не бачить русалок; в баляді Козлова „Озеро мертвой невѣсты" єсть щось трошки підходячого до русалок, — а іменно невіста, що пливає по озері — але нема Днїпра; в балядах „Свѣжана и Русланъ", „Встрѣча" и „Венгерскій лѣсъ" єсть знов Днїпро з романтичною декорациєю, — але нема анї слїду по русалках... У Лєрмонтова єсть русалка, але не єсть она така злослива як у Шевченка...[2])

У Міцкевича-ж — додамо ми від себе, — єсть злослива русалка — а всеж вона не зовсїм подібна до Шевченкових русалок; — та й нема у Міцкевича романтичної декорациї уставленої над Днїпром...

Таку саму методу прикладає критик і до баляди „Тополя". Критик шукає в балядах Жуковского лишень сполученя всїх тих елєментів, що творять „Тополю": — В „Людмилї" єсть розпука дївчини, але нема анї ворожки, анї чарів, анї богача. В „Сьвітланї" бачить д. Третяк чари — але не бачить анї сватаня богача, анї нелюдської матери, анї ворожки.[3])

На підставі таких дослїдів приходить критик до вислїду, що в згаданих балядах нема майже нїякого впливу Жуковского та Козлова, а вплив Пушкина слїдно лишень в „Русалцї" — тай то посереднїй — через Міцкевича.[4])

Такий спосіб дослїдів не може довести до справдешних результатів. Де лежить хибне, недібране звено в такому розумованю д. Третяка, — побачимо.

---

[1]) Порівн. „Про вплив Міцкевича" стор. 37.
[2]) „Про вплив Міцкевича" стор. (6—8.)
[3]) ibid. стор. (14—15.)
[4]) ibid. 37.

Шевченкові баляди, — се твори типово романтичні. Щоби український поет міг був написати свою „Причинну“, „Тополю“, „Русалку“, „Лилею“ і т. д. — мусів перед тим, читаючи поетичні твори письменників, що тішились тоді найбільшою славою, — виробити собі переконанє, що взагалї можна подібні теми впроваджувати до поезиї — що можна писати в дусї поезиї романтичної. Щож становить основу романтичної поезиї взагалї, — що надає Шевченковим балядам характер романтичний? Чи лишень вірованя про русалок, і то таких, яких бачимо у Шевченка та Міцкевича? Чи сватанє богача, розпука дївчини, та поміч ворожки? — Річ ясна, що не специяльно сї елементи — а взагалї людовий сьвітогляд з мотивами казок та пісень народних, з цїлим фантастичним сьвітом демонів, та засада чувства з принципом чудовности.

Хтож вказав Шевченкови на сї поетичні мотиви? Чи лишень Міцкевич? Чи не міг Тарас усїх тих елементів бачити також у поезиях Жуковского, Козлова, Лермонтова, Пушкина та инших московских поетів? Чи потрібно тут, щоби всї складові части Шевченкових баляд були у згаданих московских поетів у такому сполученю, якого шукає д. Третяк? Колиж сї мотиви були нарізно розсипані в поодиноких творах московских письменників, — чи не міг ними користуватись Шевченко як поетичними материялами, з котрих уява поета будувала нову цїлість?

Міг чейже Тарас бачити у Жуковского тугу дївчини, чари, духів — демонів обдарених людскою подобою, у Міцкевича ворожку, лиху матїр, метаморфози; у Козлова та Ґощиньского романтичні декорациї уставлені над Днїпром, — і т. д. і т. д.; міг навіть супроти всїх доказів д. Третяка, бачити у московских письменників таких злосливих русалок, що заманюють людий до себе, щоби їх позбавити житя[1]); — і усї тї елементи, враз із людовим українским сьвітоглядом, яким наскрізь переповнена була Шевченкова уява, — враз із мотивами українских пісень народних, — зложились на романтичні Тарасові твори — що нагадують і поезиї московских, і польских письменників, але рівночасно, як се покажемо при по-

---

[1]) Злосливих українських русалок бачимо в оповіданю Гоголя п. з. „Майская ночь, или утопленница“ [Собраніе сочин. Н. В. Гоголя, Москва, 1888 I. 80.] „Русалка“ Лермонтова заманює молодця до глибини, а опісля болїє над тим, що він мертвий-студений не відповідає на її поцїлуї. (Сочин. Лермонтова. С. Петерб. 1887 I. 2—3. „Русалка“ написана р. 1836]. „Наяда“ Кольцова потягає молодця на дно ріки. [Сочин. Кольцова, Петерб. 1892. 126]. У Пушкина окрім драматичного фраґменту п. з. „Русалка Днїпровая“, є ще баляда п. з. „Русалка“: тут русалка спокушує черця, та затягає єго в вир. [Сочин. Пушкина, Петерб. 1887. III. 70]. З польских поетів малює часто русалку Залеский. Окрім того змалював злосливу днїпрову русалку Словацкий в балядї, що вставлена в поему „Żmija“.

дрібному розборі поодиноких баляд, — і від одних, і від других значно ріжнять ся.

Коли зважимо, як голосною була тоді не лишень у столиці московского царства, але скрізь по Славянщині, слава[1]) Жуковского, що перший познакомив московску суспільність з европейскими поетами-романтиками, що защепив західно-европейский романтизм на московскому ґрунті, що навіть самому Мицкевичеви дав імпульс до написаня деяких баляд; коли собі пригадаємо, якою почестию перенятий був Шевченко для Жуковского, котрому в великій мірі завдячував своє визволенє з кріпацкої неволї, і котрому вже р. 1840 присьвятив свою „Катерину"; — коли возьмемо на увагу факт, що Шевченко ще до свого визволеня читав твори Жуковского,[2]) що в кождому разї належали до найперших поезий, які попались Шевченкови в руки, — коли все те возьмем на увагу — то впевнимо ся, що вже твори Жуковского виробили у Шевченка артистичний смак, вказали єму поетичний напрям, та враз із творами инших поетів, витворили романтичну підкладку Тарасових баляд.

Спомини з поезий Козлова,[3]) Кольцова і Лєрмонтова стають доказом, що й сї письменики були Шевченкови відомі вже в першій добі єго творчости, — що і для них не був поет байдужним. Те саме треба сказати і про оповіданя Гоголя.[4])

Ще більше може значінє, як поезиї Жуковского, мали в розвою Шевченкового поетичного таланту твори Пушкина, котрі поет наш знав

---

[1]) Р. 1835. кружило вже 8 томів ориґінальних поезий Жуковского та перекладів знаменитих творів европейских поетів.

[2]) Порівн. Ом. Огоновский: Истор. литер. рус. II. (2). 454.

[3]) Виразнїйше проявив ся вплив Козлова в пізнїйшій Тарасовій поемі „Варнак": — Повість Козлова: „Чернець", — пише д. Третяк — „тим своїм місцем, де Чернець говорить про те, як він почув голос дзвонів, припоминає відповідний уступ Варнака" [„Про вплив Міцк. на Шевч." 7.] Вплив сеї поеми Козлова єсть однак значно більший, як думає д. Третяк. Так „Чернець" — як і „Варнак" мають подібний цїлий сюжет. Чернець розповідає сам історию свого житя: він полюбив дївчину — і вже мав з нею женитись, коли став єму на перешкодї ворог — що був опісля причиною смерти єго милої. Герой повісти вбив ворога, — а сам пішов у черцї — щоби спокутувати свій гріх.

„Варнак" також сам оповідає свою провину. Він також, як „Чернець" — мав женитись із любою дївчиною — коли пан її знеславив. Варнак люто мстить ся над ворогом, а сам іде в розбійники. Як у Черця, так у Варнака під впливом гомону дзвонів розбуджуе ся совість, — і він іде до Київа помолитись сьвятим та просити на себе людского суду. —

Козлов був великим приклонником Байрона; і за єго посередництвом відбилась легка закраска Байронівскої поезиї в Шевченковому „Варнаку" — та в „Москалевій криницї".

[4]) Про него згадаємо ще дальше

трохи не на память, як про се сьвідчать вискази самого Шевченка.[1]) Про деякі важнійші сліди впливу Пушкина згадаємо при подрібному розборі Шевченкових баляд, та поеми „Сон“.

Докладний розслід показав би нам чимало слідів впливу московских поетів на Шевченка; деякі признаки побачимо ще при розборі поодиноких поем: але вже те, що тут сказано, може послужити за доказ, що і вплив Жуковского, Козлова та Пушкина не був для Шевченка так малозначним, як думає д. Третяк.

Сполученє тих мотивів, які д. Третяк бачить в балядах „Русалка“ та „Тополя“, може по части бути доказом Міцкевичевого впливу, але зовсім не доказує, що поезиї Козлова та Жуковского не мали на Шевченкові баляди ніякого впливу.

Так отже мусимо приняти засаду, котру підопремо ще докладнійшими доказами, що на романтичний характер Шевченкових баляд не мали виключного впливу анї поети польскі, анї московскі, але й одні і другі разом.

Жива творча фантазия Шевченкова, сполучивши сї літературні материяли з власними безпосередними молодечими вражінями, — дала нам твори повні оріґінальноі краси й сили.

А тепер розберім подрібно сї поезиї Шевченкові, в котрих ми бачимо вплив Міцкевича, або в котрих такий вплив добачують инші критики.

Визначним прикладом такого сполученя ріжнородних впливів, про які ми що йно говорили, єсть Шевченкова баляда:

„Причинна“.

Головний мотив сеї баляди, а іменно, смерть дївчини з туги за козаком, міг Шевченко знайти в украіньских народних піснях, як н. прим. в отсій:

Ой не виїхав молодий козак за густиї лози
Ой узяли молоду дівчину дрібенькиї сльози.
Ой не виїхав молодий козак за білиї хати,
Треба було молоду дівчину на вітер підняти.
Ой не виїхав молодий козак за високу могилу,
Вертайсь, вертайсь, молодий козаче, роби домовину...[2])

---

[1]) Порівн. Дневник Т. Шевченка, („Основа“ 1862. янв. 60—61)

[2]) Порівн. Рудченко: „Чумацкія пѣсни“ Кіевъ 1877. стор. 195. Що ся пісня споріднена з „Причинною“ — на се вказав уже Петров: („Очерки истор. укр. литер. XIX стол. стор. 356—357). Деякі мотиви „Причинноі“ пластичнійше виступають

Сей завязок сюжету прикрасив Шевченко романтично-фанстастичними елементами: дївчина не могучи перенести великої туги за милим, удаєсь за порадою до ворожки. Ворожка зробила з неї причинну-люнатичку. Що почи ходить дївчина сонна при місяцї, та дожидає милого, — доки не зустрінули її русалки, та не залоскотали.

Сей уступ Шевченкової баляди, де описана гульня русалок — живо нагадує одну сцену Пушкинового драматичного образу п. з. „Русалка Днѣпровая". Зведена дївчина утопилась, та враз із дочкою стала русалкою. Она виринає з юрбою русалок, та дожидає князя, свого невірного коханця, що як на те заблукав ся в днїпрових лугах, — щоби єго залоскотати. Русалки гуляючи сьпівають. Ось частина їхньої пісні:

Веселой толпою
Съ глубокаго дна
Мы ночью всплываемъ.
Насъ грѣетъ луна
Любо намъ порой ночною
Дно рѣчное покидать,
Подавать другъ дружкѣ голосъ
Воздухъ дзвонкій раздражать,
И зеленый влажный волосъ
Въ немъ сушить и отряхать.[1])

Відгомін сеї пісні русалок чути в отсих стрічках Шевченкової баляди:

Аж гульк! — З Дніпра повиринали
Малиї діти сьміючись.
„Ходїмо грітись!" закричали.
„Зійшло вже сонце!" (Голї скрізь,
З осоки коси, бо дївчата.)

в пісні, яку бачимо у М. Максимовича: (Малороссійскія пѣсни изд. М. Максимовичемъ, Москва, 1827. Nr. XXV стор. 42—44).

М. Драгоманов згадує про пісню записану з народнїх уст, — що становить середню частину „Причинної" („Нові українські пісні про громадські справи" Женева, 1881 стор. 37.) Однак тут певно говорить ся про пісню, що з Шевченкової поезиї перейшла в нарóд, — а не на відворот.

[1]) Сочиненія А. С. Пушкина, С. Петерб. 1887 т. II. 240.

Подібну пісню русалок подибуємо також у Кольцова: (Порівн. Стихотворенія А. В. Кольцова. Петерб 1892. „Пѣснь Русалки" стор. 119.)

„Давайте подруги
Веселой толпой
Мы выйдемъ сегодня
На берегъ крутой

И пѣснію громкой
Луга огласимъ
Лѣса молчаливы
И даль усыпимъ, и т. д.

У Шевченка русалки також сьпівають, і їх пісня кінчить ся так як у Пушкина тим, що они завважали якусь стать, котра блукає по ночи:

„Тише, тише, подъ кустами
Чтото дрогнуло во мглѣ
Между мѣсяцемъ и нами
Кто то ходитъ по землѣ" [1])

. . . . . Он щось ходить!
Попід дубом щось там робить
Схаменулись нехрещені
Дивлять ся, — мелькає,
Щось лїзе вверх по стовбуру
До самого краю. [2])

Слова Шевченка: „Може вийшла русалонька матери шукати" і „Чи всї ви тута? — кличе мати" — вказують також на Пушкинову „Русалку", де мати розмовляє з дочкою. [3])

Хоть Пушкинова „Русалка Днѣпровая" написана під впливом Міцкевичевої баляди „Rybka", то сей уступ, що відбив ся в Шевченковій баляді, єсть зовсїм незалежний від баляди Міцкевича, — де рибка — русалка не похожа на українських русалок.

„Русалка" Пушкина могла вправдї піддати Шевченкови гадку описати подібну сцену, могла вплинути на сформоване відповідного уступу „Причинної" — однак саме віроване про русалок переняв Шевченко просто з уст українского люду, у котрого запожичив також і Пушкин, — пробуваючи якийсь час на Вкраїнї, — краски до малюнку своїх русалок. Се можемо сказати тим певнїйше, що московский люд представляє собі русалок зовсїм не такими, які бачимо в Пушкиновій поемі. По вірованям того люду, русалка се стара страшна та бридка баба, яку

---

[1]) Сочин. А. С. Пушкина. С. Петерб. 1887. II. 240—241.

[2]) „Кобзарь". Львів 1803. I. 24.

[3]) З других лїтературних материялів, що описують танок русалок, міг ще Шевченко знати гарну сцену з Гоголевого оповідана „Весняної ночи".

„Утоплені" виходять що місячної ночи із ставу в паньский садок гріти ся проти місяця. [Собраніе сочин Гоголя, Москва. 1888. I. 80; порівн. „Оповідана Н. Гоголя. „Весняной ночи". Перекладъ Олены Пчôлки Львôвъ 1881. стор. 41.]

„Крізь тонкий сріблястий туман мелькають дївчата, легенькі як дух, в сорочках білих, як той луг, — уквічані конвалїєю; золоті покраси, намиста, дукачі блищали на їх шиях. Тілько они були блїді: тїло їх було неначе вироблене з прозорих хмаринок, та немов сьвітило ся проти місяця. Ведучи танок, підійшли они близше" (ibid. 68.)

часом просто називають „чертовкой“;[1]) між тим Пушкин змалював своїх русалок, згідно з уявою українського народу, — як гарних веселих дівчат.

Що Шевченко не поперестав тут на готових літературних узорах, але сягнув також по безпосередні материяли, — доказує виразно закінчене пісні русалок, взяте живцем з народних уст:

„Ух! ух!
Соломяний дух, дух!
Мене мати породила
Нехрещену положила“.[2])

Пушкинові поезиї причинились до сформованя не лишень того уступу Шевченкової баляди, де виступають русалки; в них міг поет наш знайти завязок ще одного мотиву в сюжеті баляди „Причинна“.

В баляді п. з. „Казакъ“ описує Пушкин козака, що повертає до дому до любої дівчини; що сили поганяє він коня, а доїзджаючи до знаного собі села, — надіє ся стрінути свою дівчину в близькому гаю.

Вѣрный конь узды не чуя
Шагомъ выступалъ,
Гриву долгую волнуя
Углублялся вдаль.
. . . .
Здѣсь — дорога къ деревушкѣ
Тамъ — въ дремучій боръ
. . . .
Не найду-ль въ лѣсу дѣвицы.

Сей Пушкинів козак живо нагадує козака, якого бачимо в „Причинній“. І він так само спішить ся до милої, про неї лишень думає, та надіє ся її небавом повитати.

---

[1]) Порівн. „О повѣряхъ, суевѣряхъ и предразсудкахъ русскаго народа“, сочин. Влад. Даль. С. Петерб. 1880. 57—59

[2]) Порівн. „Кобзарь“ Львів 1893. З народнїх уст записав сей мотив М. Максимович. („Сочиненія“ II. 512). Той „соломяний дух“ має своє значінє в культї русалок, який бачимо в українського люду, в т. зв. „русальних проводах“. [Порівн. Афанасьев. Поэтическія воззрѣнія славянъ на природу III. 150; Чубинскій: „Труды етногр. статист. експед.“ III. 187; Порівн. Метлиньскій: „Народ. южнор. пѣсни“. Кіевъ 1854. 309. і т. д.]

Ще близше споріднений сей мотив „Причинної“ з балядою Козлова п. з. „Ночной ѣздокъ“. Їздець що сили поганяє коня,[1]) щоби чим скорше побачити любу дївчину — але приїзджає за пізно: єго милу що йно поховали:

И путникъ бросился съ коня
Надъ свѣжею ея могилой.[2])

І Шевченків козак знаходить дївчину неживою:

Кинув коня, та до неї
Боже ти мій, Боже!
Кличе її та цїлує...
Нї — вже не поможе.

В розпуцї вбиває ся козак коло своєї милої. Так отже на сформоване сего уступу „Причинної“ склались деякі мотиви Пушкина, Козлова, а також народні піснї, на які ми покликались на вступі розбору сеї баляди.

До тепер не подибали ми в важнїйших мотивах баляди анї одної споминки з Міцкевича.

Легкий відголосок Міцкевичевої поезиї можна-б запримітити хиба в образку нічної природи, на котрий звернув увагу д. Третяк; однак і сей образок не єсть у Міцкевича, як побачимо, зовсїм оригінальний:

Coraz to ciemniej wiatr północny chłodzi,
Na dole tuman a miesiąc wysoko
Pośród krążącéj czarnych chmur powodzi
We mgle nie całe pokazywał oko.

Се місце відбилось по думцї д. Третяка в початкових віршах „Причинної“.

Така схожість в описї природи може бути результатом самостійного помічуваня обидвох поетів; — колиб однак задля більшої скількости анальоґічних рисів прийшлось признати в деяких Шевченкових описах природи спомини з лїтературних творів — то й тодї на Міцкевича припалаб тут не одинока, й не найважнїйша роля.

Уже сам початок Шевченкової баляди, як запримітив д. Третяк, нагадує „Черця“ Козлова:

---

[1]) У Козлова: „Скачи мой конь, лети скорѣй“; у Шевченка: „Скорше коню, скорше коню поспішай до дому“.

[2]) „Стихотворенія И И. Козлова“, изд исправл и дополн. А. И Введенскимъ С. Петерб. 1892. 179.

За Кіевомъ, гдѣ Днѣпръ широкой
Въ крутыхъ берегахъ кипитъ, шумитъ...

Подібний образок бачимо також у баляді Козлова „Сонъ невѣсты“:

Вѣтеръ вылъ, гроза ревѣла
Мѣсяцъ крылся въ облакахъ
И рѣка клубясь шумѣла
Въ омраченныхъ берегахъ.[1])

В тих образках можна бачити анальоґію до слідуючих віршів Шевченка:

Реве та стоґне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
До долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

Однак у баляді Жуковского п. з. „Людмила“ бачимо ще більше романтичних ситуаций та описів природи, що нагадують відповідні уступи Шевченкової баляди „Причинна“, та виразнійшими рисами доповнюють сї образки, які ми вже бачили:

Вотъ и мѣсяцъ величавой
Всталъ надъ тихою дубравой:
То изъ облака блеснетъ,
То за облако зайдетъ;[2])
. . . .
Вѣтеръ всталъ отъ полуночи
Хладно въ полѣ, боръ шумитъ
Мѣсяцъ тучами закрытъ[3])
. . . .
Чу! Совы пустинной крики...

Сей опис нічної природи значно більше ніж усї инші зближений до отсих Шевченкових віршів:

. . . .
Сердитий вітер завива,
. . . .
І блїдий місяць на ту пору

---

1) „Стихотворенія Козлова“. 175.

2) Сочиненія В. Жуковскаго, С. Петербургъ 1835. III. 11.

3) ibid 13; Жуковского „Людмила“ була Міцкевичеви відома вже в перших починах єго творчости; тож можемо догадуватись, що наведений в горі уступ із „Ґражини“ — се споминка з сего опису природи, який ми що йно подали.

Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синїм морі
То виринав, то потопав.[1])

. . . .

Сичі в гаю перекликались.

Супроти образка бурливої природи нічної, поставив Жуковский опис погідної тихої ночи, і при сьвітлї місяця виводить юрбу нічних духів:

Вѣтеръ стихнулъ, боръ молчитъ
Мѣсяцъ въ водный токъ глядится [2])

. . . .

И лѣсовъ дремучихъ сѣни,
И зерцало зыбкихъ водъ,
И небесъ далекій сводъ
Въ свѣтлый сумракъ облеченны; —
Спятъ пригорки отдаленны —
Боръ заснулъ, долина спитъ
Чу! Полночный часъ звучитъ

. . . .

Слышутъ шорохъ тихихъ тѣней
Въ часъ полуночныхъ видѣній. і т. д.[3])

У Шевченка так само відповідає бурливому краєвидови, який бачимо на початку баляди, опис погідної нічної природи, — серед котрої з'являють ся русалки.

Розбивши вітер чорні хмари,
Лїг біля моря одпочить,
А з неба місяць так і сяє
І над водою, і над гаєм,
Кругом, як в усї, все мовчить...

---

[1]) Д. Третяк наводить ще отсей анальоґічний опис природи з поеми Ґощиньского „Zamek Kaniowski", що нагадує відповідне місце „Причинної".

A księżyc znowu mgłami się zachmurza
I noc mokremi tumanami bije
I szubienica skrzypi i pies wyje.
W świetle księżyca, co wyjrzy czasami,
Mignął ktoś bielą, i zagasł tam w krzaku.

Натяк про стать, що блукає при місяцї, бачили ми у Пушкина серед обставин, що більше нагадують Шевченкову баляду.

[2]) „Сочин. Жуковскаго" III. 13.

[3]) ibid. III. 15.

А ж г у л ь к! — з Дніпра повиринали
Малиі діти сьміючись. і т. д.[1])

Отсей короткий розбір важнійших складових елементів Шевченкової баляди „Причинна“ показує супроти погляду д. Дашкевича, Франка та Третяка, що анї в сюжеті сеї баляди, анї в описі русалок, що становлять тут ядро фантастично-романтичного елементу, нема ніяких признак Міцкевичевого впливу. Дрібнійший, і то мабуть посередній відтінок Міцкевичевої поезиї, який бачимо в одному образку природи — зовсім губить ся серед оригінальних помислів Шевченка, виразних слідів впливу Жуковского та Пушкина і поменших Козлова. Сі літературні спомини показують ясно, що й участь, яку взяли московскі письменники в розвою першої доби творчости Шевченка, та в ґенезї єго поем романтичного напряму, не дасть ся заперечити.

„Причинна“ належить до катеґориї тих баляд, де елементи людової фантастики служать лишень до поетичного поясненя реальних фактів або психічних процесів. Як у баляді Ґетого „der Fischer“ представляє русалка заманюючу силу водної глибини, а в баляді „der Erlkönig“ лїсний король ілюструє могучий вплив нічної природи на буйну уяву дітини, так в баляді „Причинна“ злосливість русалок, — се поетичне пояснене реального факту: смерти дївчини-люнатички, що вбилась упавши з дерева. Такий спосіб представленя, де романтизм іде рука в руку з реалїзмом, і де нема таких неприродних ситуаций, чуд та метаморфоз, які подибуємо в деяких балядах Міцкевичевих,[2]) та в инших балядах Шевченкових,[3]) — се одна з тих прикмет, що підносять вартість сеї баляди в очах сучасного читача.

Цїла Шевченкова баляда навіяна молодечим весняним теплом; картини українськой природи змальовані з таким мистецким хистом, такою плястичностию, дрібні почерки з побуту українського простолюдя, (як н. пр. похорон козака) — дишуть таким житєм, деякі уступи, (як н. пр. сї, де змальована любов і туга дївчини) — пронизані таким безпосередним сильним лїризмом, — кожда стрічка сяє такими чистими сьвіжими барвами, — що навіть попри видиму незручність композициї, — можнаб „Причинну“, супроти висказу самого Шевченка, та деяких критиків — зачислити до найкращих баляд українського Кобзаря.

Що йно вичислені прикмети баляди: „Причинна“, — се здобуток власного Шевченкового духа — се та основна краска, що виразно до-

---

[1]) „Кобзарь“. Львів 1893. І. 23.
[2]) На прим. „Lilie“, „Świteź“, „Rybka“, „Ucieczka“ і др.
[3]) На прим. „Тополя“, „Коло гаю в чистім полю“.

буває ся на верх спід лекших закрасок чужих впливів, та надає цілій поезиї оригінальний одноцільний кольорит.

Богато важнійшу ролю відограв вплив Міцкевича в ґенезї Шевченкової баляди:

„Русалка“.

В дневнику Шевченка[1]) сказано, що „Русалку“ переписав поет та з легка поправив 6-го марта р. 1858. Томуж поставлено її в виданю Дра Огоновского між поемами з р. 1858-го. В пражскому-ж „Кобзарі“ бачимо сю баляду між поезиями з р. 1847.

По моїй думцї обидві сї дати не означують часу написаня „Русалки“. На якій підставі покладено її в пражскому виданю під рік 1847 — нам не відомо. Се однак річ певна, що Шевченко не міг написати „Русалки“ в часї, коли зовсїм отряс ся був з романтичного сьвітогляду, а треба її ґенезу віднести до періоду, — коли Тарас писав поеми анальоґічні по змістови, формі, та романтично-фантастичним декорациям, себ то до першої фази єго духового розвою.[2]) На се вказують також виразні признаки впливу Міцкевича, з котрого в невольницкому, та поневольницкому періодї Шевченкової творчости остались ледви спорадичні легкі відголоски.

Замітка в дневнику Шевченка не противорічить моїй думцї — противно она мій здогад підпирає: Шевченко переглядаючи мабуть зшиток давнїйших недрукованих ще своїх віршів, вибрав із них р. 1858 „Русалку“ та „Лилею“, а вважаючи їх гідними друку, „поправив їх з легка“, та „переписав“ — а не написав.

З тої причини розбираю „Русалку“ між поезиями сперед р. 1841.

В „Русалцї“ бачимо знов побіч впливу Міцкевича виразні слїди впливу народної поезиї та Пушкина.

Завязок сюжету сеї баляди знаходить ся в отсїй народнїй піснї:

Ой в містечку Берестечку
Стала ся новина,
Молодая Марусенька
Синочка повила.
Повила 'го, узяла 'го
Попід білі боки,
Ой кинула, закинула
У Дунай глибокий.
Плини — плини дитяточко

---

[1]) „Основа“, 1862 червень, стор. 10.
[2]) Те саме треба сказати і про баляду „Лилея“.

Плини враз з водою,
Чейже я си погуляю
Ще рік дівонькою.[1])

Що подібний мотив відомий був Шевченкови з україньскої народної поезиї, — на се вказує людова пісня, яку поет живцем вставив до своєї поеми п. з. „Наймичка“:

Ой у полї могила,
Там удова ходила,
Там ходила — гуляла,
Трути-зіля шукала.
Трути-зіля не знайшла,
Та синів двох привела,
В китаєчку повила
І на Дунай однесла:
„Тихий, тихий Дунай!
Моїх діток забавляй!
Ти, жовтенький пісок,
Нагодуй моїх діток!
Іскупай,ісповий
І собою укрий!“ [2])

В Шевченковій „Русалцї“, так само, як в першій народній піснї породила молода дівчина дітину із незаконної любови, — та топить її — а сама дальше хоче гуляти. Навіть форма віршів:

„Пливи, — пливи моя доню
Дніпром за водою“,

---

[1]) Головацкий: „Народ. пѣсни гал. и угор. Руси“ III. (1) стор. 26. Nr 15. хоть ся пісня записана в Галичинї, то згадка про Берестечко виразно показує, що она походить з України, де міг її знати й Шевченко.

[2]) Порівн. „Кобзарь“. Львів. 1893. I. 272. Пісня сеся мала своє значінє і в ґенезї „Наймички“.

Петров („Очерки“ II. 357.) наводить з уст народу майже дословно лишень першу частину сеї піснї. Але позаяк і цїлий уступ „Тихий, тихий Дунай“ і т. д. можна подибати майже у всїх вариянтах сеї піснї, [порівн. Головацкий. III. (1) 23. Nr. 11.] — то можемо на певно сказати, що цїла ся пісня взята з уст люду в такій формі, в якій її наводить Шевченко в своїй „Наймичцї“. Натяк про жовтий пісочок, що має діток нагодувати, та прикрити собою, доказує, що мати хоче дїтий утопити. В галицких відомих менї вариянтах сеї піснї сюжет не кінчить ся смертию дїтий, — а розвиваєсь у Єдипову леґенду. Сини не гинуть, а виростають на гарних молодцїв, а стрінувшись з матерю та сестрою, вступають з ними в кровосумішні зносини.

живо нагадує слова народної пісні:

„Плини, — плини дитяточко,
Плини враз з водою“.

З другої пісеньки вставленої Шевченком до „Наймички“ характеристичне єсть те місце, де мати звертає ся до филь, та просить їх о прихильність до своїх діток:

„Хвилї мої, хвилї,
Привитайте русалоньку“.

Сї однак мотиви, які Шевченко міг бачити в народних піснях, становлять лишень частину сюжету баляди. На дальший розвій зазначених тут завязків вплинула передовсїм Міцкевичева „Rybka“.[1])

Рибка — се враз із відповідним уступом поеми „Dziady“ оден із перших голосів, піднесених у польскій лїтературі в обороні бідних збезчещених дївчат-покриток. Дашкевич догадуєсь,[2]) що демократичний напрям сеі баляди дав Шевченкови почин до написаня цїлого ряду поем з подібною основою; а Ів. Франко[3]) бачить в нїй завязок сюжету „Катерини“.

Коли однак зважимо, що мати-покритка занимає перворядне місце між Шевченковими темами, — що їй посьвятив він такі чудові поеми як „Катерина“, „Наймичка“, „Відьма“ „Мати-покритка“, „Марія“ і др. і др. — що сї понижені та зневажені дївчата окружив він такою чудовою авреолею мучениць, вляв в них тілько саможертви, геройства, та глибоко чоловіколюбних почувань, — що оборону їх перед ареопаґом людскости поставив так рішучо між найголовнїйші свої ідеї, як нї оден з европейских поетів, — то не можемо признати, щоби Міцкевичева „Рибка“ була в силї дати Шевченкови принуку до написаня всїх тих поем. Жерела сього циклю, безсмертної апольоґії людських прав женщини, треба шукати головно в високих гуманних поглядах самого Шевченка.

Хто знає, чи і в житю нашого поета не знайшлиб ся материяли до поясненя сеї замітної прояви; — хто знає, чи і котрій з осіб, близких та дорогих для Шевченка, не довелось зазнати долї Катерини...[4])

---

[1]) Міцкевич написав свою „Рибку“ коло р. 1820; надруковано її перший раз у Вільнї р. 1822. [„Poezye“ стор. 30—37.]

[2]) „Отзывъ“ „Записки импер. Акад. С. Петерб.“ LIX. 173

[3]) „Перебендя“, Лїтературно-наукова Бібліотека, I. 10.

[4]) Одною з таких осіб могла бути ся „Кучерява Оксана“, яку поет так часто згадує у своїх віршах, — щó стала опісля покриткою. (Порівн. Огоновский: „Дещо про жите і лїтерат. діяльність Т. Шевченка“, „Кобзарь“ Львів 1893. I. стор. VIII.)

Не йдучи отже так далеко, як згадані критики, означимо точнійше лишень ролю, яку відограла Міцкевичева баляда „Рибка“ в ґенезї Шевченкової „Русалки“.

Завязок сюжету, який ми бачили в народнїй піснї, розширив Шевченко під впливом „Рибки“ отсими мотивами: Невірним-зрадливим коханком, через котрого скоює ся цїле лихо — єсть пан. Він доводить матїр до розпуки; — супроти него палає жадобою пімсти, через пана она гине. Під впливом Міцкевича впровадив Шевченко до своєї баляди також фантастично-романтичний елємент, хоть взяв его з народних вірований, а сформував по части й під впливом Пушкина.

У Міцкевича, мати втопившись стає рибкою-русалкою[1]) та мстить панови за зневагу; у Шевченка мати топить свою дїтину, щó, ставши русалкою, має пана залоскотати, — покарати за кривду матери.

Окрім сих схожих точок, які бачимо в сюжетах „Русалки“ і „Рибки“, — є в „Русалцї“ усякі ситуациї, що і своєю формою нагадують Міцкевича.

В балядї „Рибка“, мати, ставувши над водою, висказує своє горе сестрам-„Сьвітезянкам“ такими словами:

> O wy, co mieszkacie w wodzie,
> Siostry moje Świtezianki,
> Słuchajcie w ciężkiej przygodzie
> Głosu zdradzonej kochanki,
> Kochałam pana tak szczerze,
> On mię obiecał zaślubić,
> Dziś księżnę za żonę bierze,
> Krysię ubogą chce zgubić.
> Niechże sobie żyją młodzi,
> Niech się z nią obłudnik pieści,

---

[1]) Людовий мотив, на якому основана Міцкевичева баляда, подано в краківскому видавництві п. з. „Zbiór wiadomości do antropologii krajowej“ XI 254—5. В людовій казцї розказуєсь про рибку, що виринає з води, і дає ссати дитятку. Подібний мотив подибуємо і в українських казках, котрих сюжет без порівнаня близше підходить до Міцкевичевої „Рибки“, як до Шевченкової „Русалки“. [Порівн. Рудченко: „Южнорускія сказки“ II. 51; Драгоманов: „Сводъ малорусскихъ преданій“, Кіевъ 1876, 352; Чубинскій: „Труды“ II. 459; Этнографическое обозрѣніе“ VIII. 155; „Записки о южной Руси“ II. 24, і т. д.] Що мотив сей походить з вірований індийских та тибетаньско-могольских, про се порівн. статю Г. Потанина: „Восточныя паралелли къ нѣкоторымъ русскимъ сказкамъ“ [Этногр. Обозр.“ VIII. 137—167).

М. Мазановский доказує, що на Міцкевичеву баляду Rybka“ мала вплив також поезия Шіллєра п. з. „Die Kindesmörderin“. [Pamiętnik towarz. liter. imienia Mickiewicza“, A. IV. 120.]

Tylko niech tu nie przychodzi
Urągać się z mych boleści.
Dla opuszczonej kochanki . . . .
Cóż pozostało na świecie?
Przyjmijcie mię Świtezianki;
Lecz moje dziecię, ach dziecię!
To mówiąc rzewnie zapłacze,
Rączkami oczy zasłoni,
I z brzegu do wody skacze,
I w bystrej nurza się toni.[1])

І у Шевченка мати так само стає над водою, а розмовляючи з дочею оповідає їй про зрадливого пана.

. . . .
„А я вийду гуляти з ним,
А ти й залоскочеш.
Залоскочи, моє серце!
Нехай не сьмієтця
Надо мною, молодою, —
Нехай пє — упєтця
Не моїми кров-сльозами —
Синьою водою
Дніпровою! Нехай собі
Гуляє з дочкою!
Пливиж, моя єдиная!
Хвилї мої, хвилї
Привітайте русалоньку!...“
Тай заголосила.[2])

Тота сама згадка про сьміх-наругу облудника над зрадженою покиненою любкою, той самий плач розпуки, та сама пімста, що мала сповнитись над паном, коли він з'явить ся над водою — усе те живо нагадує Міцкевичеву „Рибку“.[3])

---

[1]) „Poezye Adama Mickiewicza“, wydanie zupełne w IV tomach, Lwów, 1888 III. стор. 65—66.

Пишучи отсю студию користував ся я найновійшим критичним виданєм п. з. „Dzieła Ad. Mickiewicza“ wydał Dr. Henryk Biegeleizen, Lwów 1893, не маючи однак сего виданя тепер під рукою, подаю цитати по виданю з р. 1888.

[2]) „Кобзарь“ Львів 1893. II. 75.

[3]) Д. Третяк наводить ще отсї анальоґічні строфи обидвох баляд:

I jak skałka z płaskim bokiem,
Gdy z lekkich rąk chłopca pierzchnie,

Не маловажна участь в ґенэзї Шевченкової „Русалки" припала й на Пушкинову „Русалку Днѣпрову". Хоть сей драматичний фраґмент московского поета безперечно написаний під впливом Міцкевичевої „Рибки"[1]), однак не можна згодитись на погляд д. Третяка, бутьтоби в Шевченковій „Русалцї" злучив ся лишень безпосереднїй вплив Міцкевича з посереднїм. Тих мотивів, які піддала Шевченкови „Днѣпровая русалка", зовсїм нема в Міцкевичевій баляді. Ось ті мотиви, що сьвідчать також про безпосереднїй вплив Пушкина на Шевченкову „Русалку":

а) У Пушкина й у Шевченка дочка зведеної матери стає русалкою; у Міцкевича стає русалкою лише мати; б) у обидвох поетів має дочка помагати матери в пімстї[2]); в) в однїй і другій „Русалцї" дочка має заманити лукавого пана та залоскотати; г) обидва поети Шевченко і Пушкин змалювали русалку згідно з вірованями українського люду.

Безпосереднїй вплив Міцкевича лучить ся з посереднїм лишень в тих мотивах, що суть спільні Міцкивичевій „Рибцї", Пушкиновій „Днїпровій Русалцї", і Шевченковій „Русалцї". Такі мотиви є отсї: а) Пан зводить дївчину; б) она через пана гине; в) бажає пімститись; г) русалка має згубити пана.

Попри всї ті впливи вмів Шевченко надати своїй баляді ориґінальний характер. Уже сам сюжет має деякі мотиви відмінні від сюжету що йно згаданих баляд. Безсердечній матери, що втопила свою дітину, а сама хоче дальше розкошувати-гуляти, не удаєсь пімста, — навпаки: она сама попадає ся в руки русалкам, що її залоскотують.

Що тикаєсь композициї, то Шевченкова баляда визначує ся своєю простотою.

Із Пушкиновою „Русалкою Дн." не можемо її задля того порівнувати, бо она належить до зовсїм иншого роду поезиї. Коли-ж її порів-

---

Tak nasza rybka podskokiem
Mokre całuje powierzchnie:

Тай замовкла русалонька
В Днїпро полинула,
Мов плїточка, а лозина
Тихо похитнулась.

Ku wodzie obraca kroki,
Gdzie łoza gęsto spleciona.

(Порівн. „Про вплив Міцкевича на Шевченка" стор. 9.)

[1]) „Днїпрова Русалка" написана Пушкином р. 1832, а надрукована перший раз р. 1837, між тим, коли „Рибку" написав Міцкевич о 10 лїт скорше, себ то, ще коло р. 1822.

[2]) Се завважав і д. Третяк, і наводить відповідне місце із „Днїпрової Русалки". Що до форми не має се місце нїчого спільного з Шевченковою поезиєю.

нати з Міцкевичевою „Рибкою“, то мусимо завважати, що в Шевченковій баляді нема такого надміру фантастично-романтичного елементу, як в „Рибці“. Впроваджуючи до своєї баляди русалок, змалював їх Шевченко так, як їх собі зображає люд україньский. Русалки у него заманюють людий до води й очеретів, і залоскотують. В Міцкевичевій „Рибці“ русалка перемінює людий у скелю. Такої прикмети, не мають русалки, о скілько мені відомо, в вірованях ніодного славяньского народу; Міцкевич пішов тут лишень за показом власної фантазиї. У Міцкевича русалка переходить подвійну метаморфозу: раз із звичайної дівчини перемінює ся она в русалку, — а опісля перекидає ся з русалки в звичайну рибку. Таких прикмет не має вона у вірованях україньского люду, анї в Шевченковій баляді. Русалок змалював отже Шевченко незалежно від Міцкевича. Злосливість їх — се одна із постійних невідлучних прикмет україньских русалок.

Д. Третяк бачить в Міцкевичевих русалках „карательниць людских гріхів“. По моїй думцї навіть така русалка, яка змальована в балядах „Świteź“ і „Świtezianka“ не зовсїм підходять під згадану назву. „Рибка“-ж уже зовсїм не репрезентує ніякої висшої етичної поваги. Вона карає пана не за які „людські гріхи“ — а за власну кривду. Русалки у Міцкевича й Шевченка визначують ся попри свою злосливість людскими симпатиями й антипатиями; „Рибка“ годує свою дітину, нічого злого не робить слузї, — а губить пана. Також і у Шевченка русалки із злосливости залоскотали зведену дївчину; а всеж таки одна русалка не зареготалась, хоть її мати грішниця. Не мають отже русалки анї у Міцкевича, анї у Шевченка такого значіня, яке їм приписує д. Третяк, — не суть они местницями людских гріхів у загалї, — але стають супроти людий у таких приязних або неприязних відносинах, які лучили їх з поодинокими особами за житя.

Колиб сей рис характеру русалок вважати одною з признак Міцкевичевого впливу, — то й тут не був для Шевченка Міцкевич одиноким взором. Шевченко міг подібну прикмету русалок знайти в Гоголевому оповіданю п. з. „Майская ноч, или утопленица“. [1]) Се оповіданє полишило навіть свої виразні сліди на Шевченковій баляді п. з. „Утоплена“, що також звязана з вірованями про русалок. В оповіданє

---

[1]) Сочин. loc. cit. 60. Що Шевченко живо інтересував ся писанями Гоголя, на се вказують отсї єго слова, виняті з листу до княжни В. Н. Репніної: „Я всегда читалъ Гоголя съ наслажденіемъ. Предъ Гоголемъ должно благовѣть, какъ предъ человѣкомъ, одареннымъ самымъ глубокимъ умомъ, и нѣжною любовью къ людямъ. [Пор. Нѣсколько новыхъ матеріяловъ для біографіи Т. Г. Шевчечка“. „Кіевская старина“ 1893. XL. 270.] Докази про знакомство Шевченка з творами Гоголя містять ся також в „Кіев. стар.“ 1886. XVI. 430.

п. з. „Весняної ночи“ вставив Гоголь казку про злу мачоху-відьму — що згубила свою пасербицю. Казка ся видимо вплинула на сюжет „Утопленої“. У Гоголя мачоха знущає ся над гарною пасербицею, — у Шевченка мати над дочкою; у Гоголя мачоха, у Шевченка мати губить свою дочку; там донька утопилась, а ставши русалкою потягла до води мачоху, — тут мати топить ся, тягне за собою доньку, й обидві стають русалками-утопленими. У обидвох поетів стає молодий козак до помочи дочці супроти матери. Гоголь називає русалок „Утопленицами“ — і Шевченко дав своїй баляді заголовок: „Утоплена“.

В деяких ономатопоетичних фразах, які подибуємо в „Утопленій“, бачить д. Третяк наслїдоване Міцкевича. [1]) Колиб і так було, хоть анальоґія тут дуже далека і невиразна, — то все таки не можнаб на сїй основі зачислити сю баляду до тих поезий, що написані під впливом Міцкевича.

В такій самій мірі як у баляді „Русалка“ виступає вплив Міцкевича і в Шевченковій „Тополї“, хоть має тут троха відмінний характер.

„Тополя“

носить на собі признаки впливу Міцкевичевої баляди п. з. „Ucieczka“. Однак і Міцкевичева баляда не є зовсїм ориґінальна: написана она під впливом Бірґерової „Ленори“ — та „Людмилы“ і „Свѣтланы“ Жуковского. Щоб отже порозуміти, яке значіне могла мати „Утеча“ в ґенезї Шевченкової „Тополї“, мусимо переконатись, які мотиви є у Міцкевичевій баляді ориґінальні або зачерпнені з жерела людової поезиї, а які приняті від инших поетів, котрих міг Шевченко знати й безпосередно.

Основні мотиви Міцкевичевої баляди становить народний переказ про утечу дївчини з милим-мерцьом. Сказка така істнує нинї в людових переказах усїх европейских народів, і розповсюджена широко між народами славяньскими, як Поляками, Біло-русинами, Українцями та Москалями. [2]) Міцкевич міг отже подибати такий переказ між польским або білоруским народом.

---

[1]) Loc. cit. 11—12.

[2]) По думцї И. Созоновича, котрий сїй поемі присьвятив специяльну студию п. з. „Ленора Бюргера и родственные ей сюжеты въ народной поэзіи европейской и русской“ (Варшава 1893) — має сей переказ свою підкладку в вірі, що мертвець може повернути з гробу на сей сьвіт. Віра така коренить ся знов у загальному психічному устрою чоловіка, який не може освоїтись з думкою, що дорогу особу тратить раз на завсїгди. Созонович доказує, як розповсюджене віроване, що сльози і жаль тревожать мерців у могилї, та що вони можуть повернути на сей сьвіт. З такого ві-

На се маємо навіть виразне сьвідоцтво самого Міцкевича. В першому виданю „Утечі“ [1]) подибуємо отсю дописку Міцкевича: „Niniejszą balladę ułożyłem podług piosnki, którą słyszałem w Litwie“. Не треба однак думати, що се мала бути пісня литовска, бо сам Міцкевич признає на иншому місцї, що литовскої мови не розумів: черпав він материяли до своїх баляд з пісень та переказів польских, нераз напoловину шляхоцких, — а також білоруских.

Пісні, про яку говорить Міцкевич, не вдалось менї віднайти. Що она мусїла колись істнувати, видно з сего, що в усїх майже вариянтах анальоґічного прозового оповіданя, так польских, як білоруских і українських подибуємо (так само як у верзиях західно-европейских) кілька римованих стрічок, що становлять по всїй імовірности останки давної редакциї сего мотиву в формі пісні. І так у казцї, записаній Кольберґом[2]) говорить мертвець до дївчини:

Ludzie śpią
Kury pią
A umarli ze żywymi
Po świecie jeżdżą...

На се відповідає дївчина:

Cicho ty!
Niechaj ci zaśpiewają,
Co rogowe pyski mają!

рованя вродив ся і міт про жениха-мерця. Перше своє артистичне оброблене знайшов сей міт у лїтературі грецкій, (у Гомера, Стазіопа Евріпіда, і ин.; перехoвались також два грецкі саркофаґи, де з'ображено сей міт) — та латиньскій (у Проперция, Катулля, Овідія, Лєвія і ин.; порівн. Созонович, op. cit. 86—90).

Міт сей складає ся з отсих мотивів: а) молодий герой погибає на війнї; б) жінка в розпуцї призиває єго чарами; в) мертвець приходить, відвідує жінку, котра небавом умирає. Переказ сей обійшов по думцї Созоновича в лїтературній перерібцї цїлу середновічну Европу, а маючи підкладку в загальних людових віруванях про поворот мерців, проникнув і до людових переказів усїх народів. Таким способом дійшов він і до Славян, у котрих має форму найбільше зближену до міту про Лядамію і Протезіляя. Свою теорию основує Созонович на многих вариянтах, записаних ріжними письменниками з уст усїх европейских народів. Окремо розбирає автор сербскі, болгарскі, альбаньскі, і ново-грецкі вариянти казки про поворот на сьвіт брата-мерця, шукаючи вітчини тої казки в Сербії.

[1]) Баляда сеся появилась на сам перед у додатку до виданя познаньского з р. 1832, — а опісля в окремій відбитцї в Варшаві, 1832

[2]) O. Kolberg: „Lud“. XIV. Poznańskie str. 181. Nr. 41 „Zmarły kawaler“.

Ґолембйовский [3]) же подає отсї слова, вплетені в казку про опира:

Księżyc świeci,
Martwiec leci,
Sukieneczka szach, szach,
Panieneczko, czy nie strach!

Може бути, що Міцкевичеви була відома ся казка також лишень у такій формі на пів прозовій, а на пів віршованій. В кождому разї анальоґічне місце „Утечі" дуже близько підходить до що йно наведених стрічок записаних Ґолембйовским:

Miesiąc świeci,
Jeździec leci
Po zaroślach i po krzach,
Panno, panno, czy nie strach? [2])

---

[1]) Gołębiowski: „Lud polski", jego zwyczaje i zabobony. Warszawa 1830 171.

[2]) Порівнай отсї людові вариянти:

а) вар. німецкий:

Der Mond, der scheint so hell,
Die Todten reiten schnell,
Mein Liebchen, graut dir auch?

(K. Bartsch: Sagen, Märchen und Gebräuche aus Meklenburg. 1879. 142)

б) вар. словіньский:

Glej, kako lepo mesec sveti
In kako bistro mrtvi jašego!
Ali te nič strah?

(Krek. B. „Beitrag zur Literatur des Lenorenstoffes. Archiv für Slavische Philologie. 1887. X. 356—359.)

в) вар. словацкий:

Hej miesiačok svieti,
Kviezdičky sa trasú,
A mrtvý so žyvým
Na koni sa nesu:

(Порівн. Созонович. op. cit. 152.)

г) вар. білоруский

Мисацъ свѣтить,
Звѣзды блящуть,
Боишься ты мене?

(Записано від салдата з ґубернії гродненьскої. Порівн. Созон. l. c. 238.)

ґ) вар. московский

Мѣсяцъ свѣтитъ,
Мертвецъ ѣдетъ,

Із таких казок так польских як білоруских міг Міцкевич придбати собі сї материяли, з котрих склалась опісля єго „Утеча“; в них міг він знайти всї основні складові мотиви своєї баляди. [1])

Якеб і не було значінє польских та білоруских мотивів у ґенезї „Утечі“ то не дасть ся заперечити, що не менший вплив на композицию сеї баляди Міцкевича мала Бірґерова „Лєнора“ та її перерібки.

„Лєнора“, написана р. 1773, звернула на себе сейчас очи цілого осьвіченого сьвіта, так, що небавом переложено її майже на всї европейскі мови. Була се одна з перших замітних, сьміливих та голосних прояв нового напряму: романтизму; всюди викликувала ся баляда одушевленє, всюди впливала сильно на уяву поетів, она викликала і в Ан-

---

Красну дѣвицу ведетъ
Боишься ли ты меня?

(Записано в приамурскому краю. Порівн. Созонович. ibid. 246.)

д) вариянти українско-рускі:

Сьвітить місяць ясно,
Їде опир красно,
Ци боїш ся, дївчино?
Я сї не бою,
Бо я з тобою!

(W. Bugiel. Eine Kleinrussische Yersien der Lenorensage“ Archiv f. sl. Phil. XIV. 146.)

Сьвіте місяць із зорою,
Їде мертвий із живою,
Не боїш ся ти мене?

(Записано від київского міщанина. Созонович: l. c. 243.)

[1]) Польскі вариянти людового сюжету „Утечі“ записали: R. Zamarski: „Podania i baśnie ludu w Mazowszu‘ 1852. 121—132, (Сам Замарский признає, що записав сей вариянт не зовсїм вірно: стояв він мабуть під впливом Міцкевичевої баляди); — S. Grudziński: „Lenore in Polen“. Sprawozdanie Dyrekcyi gimnazyum w Bochni 1890. 14—17, (Записано в околицї Бохнї в Галичинї); се оден із вариянтів, що найбільше зближений до Міцкевичевої „Утечі“; — O. Kolberg: „Lud“, loc. cit. 181; — S. Chełkowski: „Powieści i opowiadania ludowe z okolic Prasnysza. Warszawa. 1890 II. 40. Nr. 59; — Gołębiowski loc. cit.; — Ks. Siarkowski: „Materyały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc“. (Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, Kraków 1859. III. 321.) Білорускі вариянти записав В. А. Мошков для Созоновича. (Пор. op. cit. „Приложеніе“ Nr. 2. і 3. стор. 226—238.) На особливу увагу заслугує вариянт білоруский записаний В Н. Добровольским п. з. „Якъ жанихъ изъ мяртвыхъ, съ того свѣта, за нявѣстый прїѣхау, нявѣсту съ сабой увёзъ и лёдва ни стратилъ, да́, болозе, покойная хрёстная матка пара́ила дѣувки, якъ збавитця атъ чорта“ [„Смоленскій Этнографическій Сборникъ“ 126, Nr. 58. (Записки Импер. Русск. Геогр. Общ. по отдѣл. Этнографіи т. XX.)].

Др. Г. Біґеляйзен написав на сю тему розвідку п. з. „Tło ludowe „Ucieczki“ Mickiewicza“. („Świt“, Warszawa. 1885. II.) Статї сеї не міг я однак мати під рукою.

ґлії цілу чергу анальоґічних творів передових письменників як на приклад Кольріджа, Вордсворта і ин. — а навіть розбудила творчу силу ґеніяльного лірика П. Б. Шелльього (Shelley)[1]) — вона з'єднала зараз для романтичного напряму В. Жуковского, — она становила оден з найперших імпульсів, під котрими розвинулась і польска романтична поезия.

Польскі перерібки „Ленори" появили ся доволї скоро. Вже р. 1819 переробив Лях Ширма Бірґерову баляду та оголосив її під заголовком: „Kamilla i Leon"[2]) а опісля сего таки року надрукував у томуж журналї [3]) статю „Uwagi nad balladą Bürgera „Lenora", де помістив також оден із україньских людових її сюжетів. Перерібка Ширми задля своєї слабої форми пройшла мабуть для Міцкевича безслїдно.

Між тим познакомив ся Міцкевич з балядою Жуковского п. з. „Людмила".[4]) Діялось се тоді, коли польский поет проживав у Вільнї. Коли молодий Чернявский, син професора московскої лїтератури, відчитав сю баляду зібраним своїм товаришам, між котрими був і Міцкевич, зробила она на всїх присутних велике вражінє, та заохотила Міцкевича й Зана до твореня баляд у подібному напрямі.[5]) Небавом переложив і Зан „Людмилу" на польску мову п. з. „Neryna".[6]) „Людмила" є свобідним [7]) пересьпівом Бірґерової Ленори — пересьпівом знаменитим, мистецким. Тими артистичними прикметами поясню́є ся те сильне вражінє, яке зробила она на Міцкевича. Нема й сумніву, що ся баляда Жуковсвого враз із „Ленорою" спонукала Міцкевича до написаня „Утечі", що она звернула увагу поета на анальоґічні переказп люду польского та білорускогo, котрими тим легше міг покористуватись Міцкевич, що они підходили під сюжет Ленори. Тож і головні мотиви сюжету „Утечі" такі самі, які бачимо в Бірґеровій „Ленорі" та „Людмилѣ" Жуковского: Дївчина тужить за милим. Він уже не жиє, але під впливом туги дївчини встає з гробу,

---

[1]) Созоновичъ op. cit. 7.

[2]) Порівн. „Pamiętnik Naukowy" Warszawa r. 1819. I. 358—366.

[3]) loc. cit. II. 275—282.

[4]) „Людмилу" написав Жуковский р. 1808 та помістив її в часоп. „Вѣстникъ Европы" тогож року.

[5]) Порівн. „Dwie konwerzacye z przeszłości, przez I. Chodźkę, Wilno, 1857 стор. 202—208; Dr. H. Biegeleizen. „Dzieła Mickiewicza", I. 445; Chmielowski P. „A. Mickiewicz" I. 157; єгож розправу п. з. „Ballady T. Zana". (Studya i szkice" I.)

„Утеча" написана по думцї Хмельовского коло р. 1822; Біґельайзен догадуєсь, що її написав Міцкевич по виїздї з Вільна. Порівн. „Poezye T. Zana". Wilno 1825. I. 3.

[6]) Що Занова „Neryna" єсть майже дословним, хоть місцями хибним перекладом „Людмили", се доказано в розвідцї Калленбаха: J. Kallenbach: „Kilka słów o balladzie „Neryna" (Osobne odbicie z XIII t. rozpraw i sprawozdań wydz. filolog. Akad. Um. w Krakowie 1888).

[7]) Пізнїйше, р. 1829 переклав Жуковский Бірґерову баляду більш дословно п. з. „Ленора". (Сочин. В. Жуков. Петерб. 1835. IV.)

приходить до неї, бере її на коня, заводить на цвинтар, та тягне до могили. Однак „Ленора“ і „Людмила“ полишили в Міцкевичевій баляді признаки свого впливу далеко виразнійші, як схожість самого сюжету, котрий, як ми висше показали, міг Міцкевич взяти просто з вірованЬ люду; велике число таких самих зворотів та образів поетичних, які бачимо в „Ленорі“ „Людмилѣ“ та „Утечі“, есть мірою того сильного вражіня, яке зробили обидві сї баляди на Міцкевича.

Що баляда Бірґера мала на Міцкевича вплив більше посередній, та що на перший плян вирнала в уяві поета баляда Жуковского, на се вказує виразно та обставина, що в „Утечі“ є деякі такі мотиви, які подибуємо в „Людмилѣ“, а яких нема в Ленорі“.[1])

---

[1]) Отсї паралельні образи, винятї з усїх трех баляд, сьвідчать виразно про вплив „Ленори“ та „Людмили“ на Міцкевичеву „Утечу“; Підчеркнені-ж місця, котрих зовсїм нема у Бірґера, показують о скілько близше стоїть „Утеча“ до „Людмили“.

Der Tod, der Tod ist mein Gewinn!
O wär' ich nie geboren!
Lisch aus mein Licht auf ewig aus!
Stirb hin, stirb hin in Nacht und Graus!

Розтупись моя могила,
Гробъ откройся; полно жить,
Дважды сердцу не любить.

Nie powiozą do ołtarza,
Powiozą mię do cmentarza
A pościelą chyba w trumnie.
Ja umrę, gdy on nie żyje!

Рано жизнью насладилась,
Рано жизнь моя затьмилась,
Рано прежнихъ лѣтъ краса.

Jej źrenice, — błyskawice
Dziś jak dwie mętne krynice
Jej lica, pełnia księżyca
Dziś nikną jak księżyc w nowiu.
Biada wdziękom, biada zdrowiu

Sie weiss nicht, was die Zunge spricht,
Behalt' ihr nicht die Sünde!

О Людмила, грѣхъ роптанье

Panna grzeszy; jeździec spieszy.

Und aussen, horch! ging's trapp, trapp, trapp,
Als wie von Rossenhufen
Und klirrend stieg ein Ritter ab

Також метрум Міцкевичевої „Утечі“ таке саме як у балядї Жуковского себ то осьмосилябний трохейний вірш у суміш із семисилябним: каталектичним.

An des Geländers Stufen,
Und horch! und horch den Pfortenring
Ganz lose, leise kling, klingling!
Dann kamen durch die Pforte
Vernehmlich diese Worte:

Чу! полночный часъ звучитъ!
Скачетъ по полю ѣздокъ:
Борзый конь и ржетъ и пышетъ
Вдругъ идутъ (Людмила слышитъ)
На чугунное крыльцо...
Тихо брякнуло кольцо.

Ucichł, usnął dzwon zamkowy
Panna czuwa: na zegarze
Bije północ: milkną straże
Panna słyszy dźwięk podkowy
. . . .
Skrzypnęły dolne podwoje,
Stąpa ktoś w przysionkach długich.

„Lass sausen durch den Hagedorn,
Lass sausen Kind, lass sausen!
Der Rappe scharrt; es klirrt der Sporn
Ich darf allhier nicht hausen.
Komm, schürze, spring und schwinge dich,
Auf meinen Rappen hinter mich!
Muss heut' noch hundert Meilen
Mit dir in's Brautbett eilen“.

Лишь полночный часъ пробилъ,
Мы коней своѣхъ сѣдаемъ,
Темны кельи покидаемъ
Поздно я пустился въ путь!
Ты моя, моею будь . . .
Чу! совы пустинной крики,
Слышишь? Бозый конь заржалъ
Ѣдемъ, ѣдемъ, часъ насталъ.

Słodko, prędko czas ucieka.
Wtem koń zarżał, jękła sowa,
Zegar wybił: Bywaj zdrowa,
Albo wstawaj, na koń siądź,
I na wieki moją bądź.

Sag an, wo ist dein Kämmerlein
Wo? Wie dein Hochzeitbettchen?

Так отже ориґінальними мотивами, які впровадив Міцкевич до своєї баляди, можна назвати отсї: а) лиха мати силує дївчину зийти замуж за богача; б) дївчинї помагає ворожка; в) чарами прикликує милого.

Гдѣжь, скажи, твой тѣсный домъ?
Тамъ, въ Литвѣ, краю чужомъ.

Gdzie mnie wieziesz? Gdzie? Do domu!
Dom mój na górze Mendoga!

Was klang dort für Gesang und Klang,
Was flatterten die Raben?

. . . .

Wie flogen rechts, wie flogen links
Gebirge, Bäum' und Hecken!
Wie flogen links, und rechts und links
Die Dörfer, Städt' und Flecken!

. . . .

Wie Wirbelwind am Haselbusch
Durch dürre Blätter rasselt.

Чу! въ лѣску потрясъ ся листъ,
Чу! въ груши роздялся свистъ,
Черный воронъ встрепенулся,
Вдрогнулъ конь и отшатнулся,
Встихнулъ въ полѣ огонькъ".

„Rumak polem jak wiatr niesie,
Niesie lasem, głucho w lesie
Tu i owdzie wystraszona
W suchéj jodle kracze wrona.

. . . .

Pusto w koło. Błędny ognik
Tuż przed nimi jak przewodnik.

Und über Gräber ging der Lauf.

Конь несется по гробамъ.

Od grobowca, na grobowiec
Przelatuje. . . . .

Rapp, Rapp! mich dünkt der Hahn schon ruft.
Bald wird der Sand verrinnen...
Rapp'! Rapp! ich wittre Morgenluft
Rapp! tummle dich von hinnen!

Конь кой, конь, быстрѣе мчи ся.
Звѣзды утренны зажгли ся
Мѣсяцъ въ облакѣ потухъ,
Конь мой, конь, кричитъ пѣтухъ!

W cwał mój koniu, koniu w cwał!
Błyska zorza z wschodnich stron
Mamy sadzić parę gór,
Za godzinę pieje kur!

Перший другий і третій мотив міг поет подибати в віруванях люду[1]) — а третій окрім того міг поет бачити і в баляді Жуковского п. з. „Свѣтлана“,[2]) що споріднена із „Ленорою“ та „Людмилою“.

Рефрен, котрого людові паралелї ми вже бачили, ось як звучить у Бірґера, Жуковского та Міцкевича.

Graut Liebchen auch? Der Mond scheint hell!
Hurach? Die Todten reiten schnell
Graut Liebchen auch vor Todten!
Ach nein!... Doch lass die Todten!

Свѣтитъ мѣсяць, долъ сребрится
Мертвый съ дѣвицою мчится
Путь ихъ къ кельѣ гробовой...
Страшноль дѣвица со мной?

Miesiąc świeci, jeździec leci
Po zaroślach i po krzach,
Panno, panno, czy nie strach?

Тут замічу, що баляда записана в місточку Радимнї, котру Ґрудзїньский вважає людовою [Порівн. „Lenore in Polen“ (Sprawozd. dyrek. gimnaz. w Bochni 1890 25.)] — єсть очевидно спопуляризованою штучною перерібкою „Ленори“ — на котрій муза народна полишила легкі слїди хіба що до мови. Для проби стилю наведу з неї одну строфу.

Widzisz, Heleno, jak księżyc przyświeca
A zmarli gonią, kieby błyskawica.
Może się boisz tych, co leżą w grobie?
O daj im spokój, niechaj leżą sobie!

[1]) Порівн. S. Grudziński „Lenore in Polen“ loc. cit. 14—17; вариянт сей, особливо місце, де ворожка стає зажуреній дївчинї до помочи — дуже зближений до Міцкевичевої „Утечі“. Перший мотив, зазначений в українській версиї сеї казки, записаний Ляхом-Ширмою. Гарний сей вариянт, котрого перша частина містить також кілька дрібнїйших поетичних помислів, які бачимо в „Утечі“, — міг бути відомий Міцкевичеви, бо надруковано єго, як сказано, ще р. 1819, і то в польскій мові.

Виразно зазначений перший мотив „Утечі“ і в вариянтї Л. Замарского, loc. cit. 121—132.

[2]) „Свѣтлана“ написана ще р. 1811. Що ся баляда була відома Міцкевичеви, на се вказують дрібні відголоски, які з неї чуємо в „Утечі“, на приклад:

Г о д ъ п р о м ч а л с я — вѣсти нѣтъ
— On wojuje, r o k u p ł y n ą ł.

В „Утечі“ так само, як у „Свѣтланѣ“ служать перстені до чарів. (Порівн. Стихотворенія В. Жук. изд. пятое (13 томів) С. Петербургъ 1849. I. 259—260.)

Такий поет як Міцкевич не міг на сліпо наслїдувати анї Бірґера, анї Жуковского, анї кого небудь; тож і єго „Утеча“ містить у собі богато таких прикмет, що її відріжнюють від Ленори та Людміли. Міцкевич опустив цїлий епізод, де описуєсь поворот війська з походу; єго дївчина не стає в такій суперечности з релїґійностию

Затримав ся я троха довше над „Утечею“ з тої причини, що до тепер не пояснено точно відносин сеї баляди до Бірґеревої Ленори особливож до „Людмилы“ Жуковского; — а від такого поясненя залежить і означене докладнійших границь впливу „Утечі“ на „Тополю“.

Ми переконались тепер, що в богатьох точках сходить ся „Утеча“ з „Людмилою“ так, що говорячи про вплив Міцкевича на „Тополю“, мусимо увзгляднити і вплив Жуковского.

Якіж поетичні мотиви склались на сюжет „Тополї“?

Осередком, коло котрого обертаєсь цїла композиция Тополї, є туга дївчини за козаком. На сюжет складають ся отсї мотиви: а) козак на чужинї загинув без вісти; б) дївчина в розпуцї; в) мати хоче її силою віддати за богача-нелюба; г) ворожка стає дївчинї до помочи; ґ) чарами стараєсь дївчина прикликати милого; д) чари спроваджують розвязку цїлої події;[1]) е) розвязка ся — се метаморфоза дївчини в тополю.

Мотиви а) б) ґ) д) міг Шевченко знайти безпосередно у Жуковского, в єго балядах „Людмила“ та „Свѣтлана“.[2]) Се можемо сказати тим певнїйше, що „Людмила“ причинилась також до сформованя деяких поетичних помислів „Тополї“[3]), а і в балядї „Причинна“ полишила она, як ми бачили, виразні признаки свого впливу.

Отсї баляди Жуковского приготовили у Шевченка місце під значно сильнїйший вплив Міцкевичевої „Утечі“. В сїй балядї знаходять ся в од-

---

як Людмила та Ленора; вправдї ворожка радить їй вигнати „klechę“ — однак прямого богохульства дївчина не допускаєсь. Майже оригінальним єсть у Міцкевича опис чарів; оригінальними є й деякі подробицї самої утечі — деякі знов близше підходять до людових мотивів: як у білоруській казцї ті річи, що по однїй подає дївчина мерцеви, продовжують її житє, так у Міцкевича сьвятощі, як молитовник, хрестик і т. д., котрих по троха позбуваєсь дївчина, продовжують їзду, відволїкають її смерть. Також у закінченю баляди відкинув Міцкевич богато фантастичного елементу, який бачимо в „Ленорі“ та „Людмилї“, на приклад — танець і пісню кістяків.

В загалї Міцкевичева балнда далеко менше залежна від „Ленори“ та „Людмили“ — як „Людмила“ від „Ленори“.

[1]) Приміром у „Свѣтланѣ“ Жуковского чари не спроваджують розвязки баляди.

[2]) У „Вѣстнику Европы“ з р. 1829 Nr. 6. помістив Л. Боровиковский свобідний пересьпів „Свѣтланы“ п. з „Маруся“.

[3]) Порівн.

„Людмила“:	„Тополя“:
Гдѣ мой милый? Что съ тобою?	Де милий серденько?
Съ чужеземною красою	Чи жив, здоров, чи він любить,
Знать въ далекой сторонѣ	Чи забув, покинув?
Измѣнилъ невѣрный мнѣ:	Скажи менї, де мій милий,
Иль безвременно могила	Край сьвіта полину.
Свѣтлый взоръ твой угасила.	

ній цїлости так мотиви а) б) ґ) д), які ми бачили у Жуковского, як і оригінальні Міцкевичеві мотиви в) г) д) — отже окрім останнього всї головні мотиви сюжету „Тополї". [1])

На сформоване багатьох із тих мотивів склалась у Шевченка, як се пізнїйше побачимо, також і українська людова поезия. Що однак і впливів літературних, особливож впливу „Утечі", не можна тут ніяким способом поминути, — показує нам не лишень згадана схожість сюжету „Тополї" і „Утечі" — але також і многі подібні моменти в розвою оповіданя, многі анальоґічні поетичні помисли.

Вплив „Утечі" відбив ся лишень у реальній, побутовій основі, баляди, а не в фантастично-леґендовому її елементї. [2])

Приглянь мо ся тим важнїйшим побутовим мотивам, в котрих видно також і формальні признаки Міцкевичевого впливу:

Полюбила чорнобрива
Козака дївчина,
Полюбила — не спинила:
Пішов, тай загинув. [3])
Минув і рік, минув другий,
Козака не має... [4])

І Міцкевичевій дївчинї піддають думку, що она може милого не побачить:

On wojuje, rok upłynął,
On nie wraca, — może zginął... [5])

У обох поетів вяне дївчина з невсипущої туги та дожиданя.

Jej źrenice — błyskawice
Dziś jak dwie mętne krynice
Jej lica, pełnia księżyca,
Dziś nikną jak księżyc w nowiu
Biada wdziękom, biada zdrowiu. [6])

---

[1]) Се завважав і д. Третяк (loc. cit. 15) — тількож на тій підставі виключає він опісля вплив Жуковского. (Порівн. стор. 37.)

[2]) Сам факт, що дївчина удає ся до ворожки за порадою, — єсть елементом побутовим, з котрим часто-густо можна й нинї стрінутись поміж нашим народом; наслїдки-ж чарів, — як н. пр. спроваджене милого, або метаморфоза, — се вже елементи фантастично-леґендові.

[3]) „Кобзарь" Львів. 1893. I. 15.

[4]) Ibid.

[5]) „Poezye A. Mickiewicza", Lwów 1888. III. 123.

[6]) Порівн. з Жуковского:

Рано жизнь моя затьмилась,
Рано прежнихъ лѣтъ краса.
(„Людмила").

Не сьпіває, — як сирота
Білим сьвітом нудить.[1])
. . . .
Без милого сонце сьвітить
Як ворог сьміє ся,
Без милого скрізь могила.[2])
. . . .
Сохне вона як квіточка.

Matka troszczy się i biedzi:
але не тому, що дочка вяне, але тому, що
Książe dał na zapowiedzi,
а дївчина его не хоче, лише тужить за милим, що загинув без слїду; от і стала її вговорювати:

Panno, szkoda młodych lat,
Od książęcia jedzie swat.

Подібну ситуацию бачимо й у Шевченка:

„Чого плачеш моя доню?
Мати не спитала,
За старого, богатого
Нишечком єднала.
— „Іди доню!“ каже мати,
Не вік дївувати.
Він богатий, одинокий
Будеш панувати!“

---

[1]) Порівн. у Жуковского:

Какъ могу подружки пѣть?
Милый другъ далёко —
Мнѣ судьбина умереть
В грусти одинокой.
(„Свѣтлана“).

[Сочин. III. 141].

[2]) Порівн. Жуковск.:

Ахъ! А имъ лишь красенъ свѣтъ
Имъ лишь сердце дышетъ!..
(„Свѣтлана“).

Съ милымъ вмѣстѣ — всюду рай.
Съ милымъ разно — райскій край
Безотрадная обитель...
(„Людмила“).

Обидва поети вложили в уста дівчини подібний арґумент проти намови матери:

> Nie powiozą do ołtarza,
> Powiozą mnie do cmentarza
> A pościelą chyba w trumnie,
> Ja umrę, gdy on nie żyje!

> Не хочу я панувати,
> Не піду я мамо,
> Рушниками, що придбала
> Спусти мене в яму,
> Нехай попи засьпівають,
> А дружки заплачуть,
> Лекше менї в трунї лежать
> Як його побачить." [1])

На сему місцї кінчать ся у Шевченка формальні спомини з Міцкевича, хоть бачимо ще кілька анальоґічних моментів у розвою оповіданя обидвох баляд.

У Міцкевича стає дївчинї до помочи кума, стара відьма. Вона прикликує чарами духа милого. У Шевченка дївчина йде до ворожки на пораду; і тут так як у Міцкевича чари мають спровадити милого.

Мотив сей можнаб уважати одиноким легким відголосом леґендового елементу „Утечі"; в головній своїй основі походить він однак з україньского людового жерела.

На людове жерело вказує іменно та обставина, що почавши від сего уступу баляди, де дївчина радить ся ворожки, — виступає в Тополї фантастичний сьвітогляд україньского люду на ширше місце.

В народних україньских піснях єсть такий мотив, що становить осередок, коло котрого розвиваєсь цїла подія Шевченкової баляди: дївчина тужить за милим, що її покинув, іде до ворожки а порадившись у неї, чарами прикликує милого:

> Ворожечко ти моя,
> Бідна моя голова
> Що я буду робити
> Що не хоче любити...
> — Іди доню до гаю
> Копай зїля-розмаю
> Та накопай коріня
> З під білого каміня

-- Я розмаю не знаю,
Хіба людий спитаю,
Ще до гаю не дійшла
А вже розмай ізнайшла.
Накопала коріня,
З під білого каміня,
Полокала на ріцї,
Наставила в горівцї
Присувала до жару.
— Кіпи корінь помалу.
Іще корінь не вкипів
А вже чумак[1]) прилетів.[2])

В галицкому варияитї, знаному менї з народних уст, кінчить ся сеся пісня ось як:

Ой ще корінь не скіпів
А вже милий прилетів:

---

[1]) У Головацкого: („Народныя пѣсни галицкой і угорской Руси" III. (1.) 30): „А вже козак прилетів"; ibid. 189—191 — так само; порівн. також у Костомарова: „Объ историческомъ знач. русской народ. поэз." стор. 35.

[2]) „Materyały etnograficzne gubernii kijowskiej z okolic Pliskowa w pow. Lipowieckim" opracował S. Neuman. (Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, VIII. 159.) Подібний вариянт бачимо у Жеґ. Павлього:

Стала корінь варити,
Взяв ся милий журити.
Іще корінь не вкипів,
А вже милий прилетів.

(„Pieśni ludu ruskiego" II. 37. Nr. 34.)

По вірованям україньского люду можна, особливо на св. Андрея чарами прикликати милого, — але се річ небезпечна. (Zbiór wiadom " XI. 190.)

Чудову силу приписуе фантазия україньского люду розмаринови, або „розмайзілю". [(Порівн. „Этнографическое обозрѣніе". III. 119): „Этнографическія замѣтки" Н. Ѳ. Сумцова.]. Таку саму чудову силу, що може прикликати милого, має по вірованям україньского люду і „тирлич". (Порівн. Костомаров, op. cit. 39). Ще в хлопячих лїтах чув я в селї Ходовичах (повіту стрийского, в Галичинї) казку, де дївчина чарами призивае свого милого; з сеї казки лишились менї в памяти ще лише отсї стрічки пісеньки, котру дївчина присьпівує, варячи „тирлич":

„Тирлич, тирлич!
Милого заклич.
Заклич деветьох
Із деветьох-сїмох,
Із сїмох трох,
Із трох єдного
А гідного".

— А що тебе принесло,
Ци кінь-ворон, ци весло?
Приніс мене ворон кінь
До дівчини на поклін.
(або: Ти не моя, я не твій.)

Може бути, що подібне вірованє народне або й подібна пісенька білорускóго народу, серед котрого жив Міцкевич, причинилась ураз із „Свѣтланою“[1]) Жуковского до сформованя того місця „Утечі“, — де дівчина чарами прикликує милого.

На кождий спосіб у такому віровaню або в подібній пісні як та, котру ми тут подали, треба шукати походженя згаданого мотиву Шевченкової баляди, що концентрує ся в отсих словах:

. . . . серед степу
Тупне кінь ногою:
Коли живий козаченько,
То зараз прибуде;
А коли-ні, — моя доню,
Не питай, що буде...

Тут чари мають показати свою таємну силу. Они мають рішити судьбу дівчини. Козак не прибув, — значить ся: нема єго вже між живими. У Бірґеровій „Лєнорі“ приходить на завізванє дівчини мертвець-опир; так само в Міцкевичевій „Утечі“. У Шевченка не з'являє ся мертвий козак. Хоть перекази подібні до того, що становить основу „Лєнори“, можна поднбати і серед україньского люду,[2]) — впровадив тут Шевченко инший леґендовий мотив з области антропоморфічних україньских людових віровань.

---

[1]) Приміром, так в „Утечі“, як у „Свѣтланѣ“ служить перстінь до чарів.

[2]) Україньскі варияити сюжету Лєнори записали отсї письменники:

Чубинскій: „Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западнорусскій край.“ Спб. 1898. II. 411—416 Nr. 119, 120, 121; Головацкій: „Народныя пѣсни галицкой и угорской Руси“ I. 83. Nr. 40. Варияит сей замітний тим, що має форму пісні. Наводжу тут першу частину.

Коли милий на війну йшов,
Своєй милій паказовав
— „Кедь не прийду за рік за два,
Не чекай мя мила нигда!“
Без два рочка го чекала,
На третім го счаровала.
Аж ся земля розпукала.

Дївчина під впливом чарів попадає в рід екстази, пісенькою завзиває та заклинає милого,[1]) а коли він не прибув, вона перемінює ся в тополю.[2])

В четвер вечер по вечери
Сидить Ганця на постели,
Трима'г ножки у купеле;
Білий Янчик візля дверей:
— „Ганця Ганця, що ти робиш,
Чом ми дверка не отвориш,
Ой ци ти спиш, ци ти чуєш,
Ци на мене очекуєш?"
— „Ой я не сплю іно чую
І на тебе очекую.
Лївов ручков отверяла
Правов ручков го витала. і д.

Ся пісня записана між Лемками походить очевидно від Словаків, на що вказують словацко-моравскі її паралелї. (Порівн. Созонович: Op. cit. 172. 148—152).

Lach Szyrma: „Pamiętnik Naukowy" 1819. II, 275 - 282.

Драгомановъ: „Малорусскія преданія и разсказы" Кіевъ, 1876. 392—393.

Л. М. Старицкая: „Живая могила". Малоруская легенда". (Кіевская Старина 1889. X. 70—102). Єсть се довше оповіданє основане на віруванях українського люду. Сама утеча дївчини з мерцем описана на стр. 99—100.

Созонович: Русскіе варіанты сказки „о женихѣ-мертвецѣ". („Русскій филологическій Вѣстникъ, 1890. IV). Nr. 4, 5, 6.

W. Bugiel: „Eine kleinrussische Version den Lenorensage" („Archiv für slav. Philologie" XIV. 1892. 146).

Д. Мордовець: „Під небом України" („Зоря" Львів, 1893. Ч. 6.стор. 112—113).

Про українські варіянти говорить ся між иншими в статї Вольнера. „Der Lenorenstoff in der slavischen Volkspoesie". („Archiv für sl. Philolog." 1882. VI. 243).

Перегляд усїх варіянтів сего переказу, які доси записано серед европейских народів, бачимо (окрім згаданих студий Созоновича) в статї Вл. Калляша п. з. „Ленора (Женихъ- или братъ мертвецъ)". — [„Библіографическіе этюды по литературѣ сказочныхъ схемъ и мотивовъ". — („Живая Старина" періодическое изданіе отдѣл. этнографіи импер. русс. геогр. общ. Спб. 1893. II. 142—145)]. Тут бачимо і бібліографію материялів, що відносять ся до сеї теми.

[1]) Подібний переказ чув Себ. Кльонович між руским народом, як про се сьвідчить оден уступ єго поеми п. з „Roxolania": Дївчина удаєсь до ворожки: під впливом чарів прилїтає милий на хребтї козлоногого чорта. До заклинаня уживає ся і тут пісенька:

Saepe furens, iuvenem per carmen amica reduxit,
Quamvis ceruleum trans mare vectus erat.

[2]) Метаморфоза в цьвіти та дерева — се проява зовсім не рідка в українських людових піснях та переказах. Приміром: Мати строїла сина й невістку; над сином ви-

Нема й сумніву, що переказ про переміну дївчини в тополю піддала Шевченкови народна пісня, в котрій сьпіває ся про злу свекруху та молоду невістку, що заклята стає тополею. Пісня ся розповсюднена скрізь серед українського люду.[1]) Що іменно ся пісня була відома Шевченкови, може за доказ послужити те місце „Перебендї“, — де сказано, що кобзар сьпіває там, „де свекруха злая — про тополю, лиху долю“.[2])

З усїх відомих менї вариянтів сеї піснї містить у собі найкращі поетичні картини сей, що наведений у Дашкевича.[3]) Найвиразнїйше зма-

---

ріс явір, — над невісткою берези. (Головацкій loc. cit. II. 585.). Син прогнаний материю стає явором. (ibid. II. 586). Двоє молодят вмирає з любови. На гробі козака виростає розмарин, на гробі дївчини лїлїя. („Бесѣда“ 1872. VI. 29). Подібний вариянт бачимо у Головацкого (III. 254). Про метаморфозу в цьвіти порівн. також: Костомарів: „Волинскія народ. пѣсни“; „Малорусскій литерат. сборникъ“ Саратовъ 1859. 234. Nr. 39; „Этнограф. Обозрѣніе“ VI. 234. Порівн. також статю П. Ящуржиньского: „О превращеніяхъ въ малорусскихъ сказкахъ“. („Кіевская Старина“ 1891 Мартъ: стор. 445—465; стр 82—96). Про подібні метаморфози в лїтературах клясичних — порівн. замітку Янчука. (Этногр. Обозр. III Москва, 1889 стор. 50—51).

[1]) Порівн.: „Materyały etnograficzne“ opracował Neyman („Zbiór wiadomości do antropologii krajowej“. VIII. 167—168.); Чубинскій: „Труды“ V. 308; O. Kolberg, Pokucie II. 45—47 ; Головацкій: „Народ. пѣсни“ I. 712; Z. Rokossowska: „Zbiór wiadomości do antrop. kraj.“ VII. 167; М. К. Васильевъ „Пѣсенные мотивы о превращеніяхъ“ [Этногр Обозр.“ VI. 234.]; Костомаровъ: „Волин. пѣсни“ („Малор. литер. сборн.“ 236—237. Nr. 41); „Кіевская Старина“ 1890 ноябр 208; Wojcicki: „Klechdy“ II. 119.

Пісня про тополю розповсюджена також серед білоруского [Порівн. „Женская доля въ пѣсняхъ пинчуковъ“ М. Довнаръ-Запольскій. (Этнограф. Обозр“ IX. 52)] та московского народу. (Порівн „Этногр. Обозр.“ VII. 262.)

По думцї О. Третяка (loc. cit. 14) було для Шевченка порівнане дївчини з тополею, яке часто подибуємо в его навіть пізнїйших поезиях (н. пр.: „як тополя стала в полї при битій дорозї) — „виходовою точкою“, коли творив „Тополю“; на мій погляд треба річ розуміти як-раз противно: Пісня народна, що була знана Шевченкови вже в першій добі его творчости, пісня, що так виразно надає дївчинї антропоморфічні прикмети — була підставою згаданих порівнань.

Стрункий рівний стан дївчини, і такаж форма тополї могла бути хіба для фантазиї люду першим завязком вірованя про переміну дївчини в тополю.

[2]) „Кобзарь“ I. 40; на се звернув увагу вже I. Франко в своїй розвідцї про „Перебендю“.

[3]) „Отзывъ“ (Записки LIX. 169 170). Вариянт сей записаний не вірно. Неправильність ритму посунена до того ступня, як у сему вариянтї — не можлива в піснї, що сполучена все з правильними наворотами мельодиї. Подаю текст її так, як він записаний у Дашкевича, змінюючи лишень правопись.

Оженила мати сина поневолї
А взяла невістку а не до любови,
А не до любови, а не до розмови,
Анї біле личко, анї чорні брови.

льовані тут антропоморфічні прикмети тополї, що (так як у Шевченка) стоїть серед чистого поля. Подібний отже вариянт мусів мати рішаючий вплив на розвязку Шевче́нкової „Тополї“. Сѐ можемо сказати тим певнїйше, що і в другій балядї п. з. „Коло гаю в чистім полю“ ба-

---

Послала сина в велику доро́гу
А свою невістку брати в поле льону:
„Не вибереш льону то не йди до дому,
Стань перекинь ся в полї тополею“.
Брала льон брала, да не добрала,
В чистому полї тополею стала.
Приїзджає син з великой дороги,
Питаєцця: що то мати, за тополя.
Коло нашого поля?
Вітер не віє, — єї голлє гнецця
Сонце не гріє, — вона червонїє,
А дощик не йде, з єї роса ллєцця
За білеє личко голлєм хватаєцця“.
— Возьми, синку, нагостри сокирку
Да зрубай тополю при своєму полю.
— Цюкнув я раз, кора облеґїла,
Цюкнув я в друге, аж кров виступила;
„Не рубай же мене, бо я твоя мила.
Так менї твоя мати учинила“.
Бодай тобі мати так важко сконати
Ой як минї важко тополю рубати.

Таке саме антропоморфічне віроване лежить в основі московскої прегарної піснї про „рябинушку“. Піснѧ ся многими поетичними образами нагадує, що йно наведений вариянт піснї про тополю. Наводжу тут її частину:

Пошелъ молодецъ къ своей матери,
Онъ сталъ сказывать:
— Мать ты моя, мать родная,
Ужь я видѣлъ диво дивное:
Стоитъ въ полѣ рябинушка,
Безъ вѣтра шатается,
Безъ росы обливается.
— Сынъ ты мой, поди возми саблю вострую
И сруби въ полѣ рябинушку.
Взялъ сынъ саблю вострую
И пошелъ рубить рябинушку.
Онъ разъ ударилъ — она охнула;
А другой разъ ударилъ, она сказала:
— „Срубилъ мужь женѣ буйну голову“
Пошелъ сынъ къ своей матери::
— Мать ты моя, мать родная
Теперь ты мнѣ не естъ мать,

чимо не лишень сам мотив метаморфози дівчини в тополю, але й деякі подібні поетичні помисли, що нагадують варияит записаний Дашкевичем.[1])

Пісні про тополю мають однак, як бачимо, сюжет відмінний від сюжету Шевченкової баляди. Так у піснях того типу, як і в прозових переказах, що розвинулись мабуть опісля з тих пісень[2]), — наступає метаморфоза через те, що лиха мати прокляла невістку. Тож Шевченко приняв із тих пісень лишень мотив про метаморфозу дівчини в „Тополю“; а й сей мотив докладнійше у поета сформував ся під впливом українського людового переказу, що подає таку саму причину метаморфози, яку бачимо в Шевченковій баляді себ-то тугу дівчини. Такий переказ, котрий імовірно знаний був Шевченкови, подибуємо у Костомарова:

— „Молодий козак виїхав за море, і лишив у рідній стороні свою милу; засмучена дівчина вийшла за порадою чарівниці в степ на високу могилу, — і виглядаючи свого милого перемінилась у тополю.“ З тим вірованєм сполучений і обряд, що і до нині утримав ся між українським людом. Дівчата вибирають одну з своїх подруг, привязують її руки, підняті до гори, до палиці і так водять її по селї і полю присьпівуючи:

„Стояла тополя край чистого поля;
Стій тополенько не розвивай ся
Буйному вітроньку не піддавай ся.“

А люта змѣя, лютоѣдошница, бездѣтышница!..
Пошелъ сынъ въ нову горельку къ своимъ дѣтушкамъ
Онъ сталъ ихъ качать, прибаюкивать:
Спите, дѣтушки, спите милыя
Теперь у васъ нѣтъ матери,
А у меня молодой жены.

[Записано в калужскій губернії. („Этногр. Обозр“ VII. 262.)]

[1]) Порівн. „Кобзарь“ II. 54.

Коло гаю в чистім полї
На самій могилї,
Дві тополї високиї
Одна одну хилить...
I без вітру гойдаютця
Мов борютця в полї,
От то сестри-чарівниці
От тиї тополї.

I вітер не віє її голлє гнецця.
За білеє личко голльом хватаєцця.

[2]) Такий прозовий переказ бачимо в статї Й. И. п. з. „Сила родительскаго проклятія по народнымъ разсказамъ Купянского уѣзда, Харковской губерніи“ („Этнограф. Обозр.“ III. Москва, 1889. стор. 41.):

„Мати післала свою дочку в поле полоти лен і приказала їй працювати пильно. Але дївчина задумалась над роботою і стояла заложивши руки без дїла. — „От т о п о л е!“ — сказала мати, побачивши свою дочку з заложеними руками. — „Я т о п о л ю, то стою“ відповіла дочка, налякавшись несподїваним приходом матери —

Сей образ називають: „вести тополю“; — вибрана дївчина звесь тополею.[1])

Мотив сей, як бачимо, дуже близько підходить до цїлого сюжету „Тополї“ — тож мусїв він ураз з наведеними вже материялами взяти не маловажну участь у ґенезї Шевченкової баляди.

Так отже проаналїзували ми важнїйші мотиви, з яких складає ся „Тополя“. Аналїза ся показала нам, які ріжнородні елєменти причинились до сформованя тих складових частин баляди, які на перший погляд видають ся ориґінальними, — або що найбільше вказують на одно жерело лїтературного впливу.

На підставі сего розбору приходимо до вислїдів, що точнїйше означують і границї Міцкевичевого впливу.

Уся фантастично-леґендова, а по части й побутова основа Шевченкової „Тополї“ походить з вірований, пісень та переказів українского люду, так, — як і основу Міцкевичевої „Утечі“ становлять піснї та перекази люду польского та білоруского. На деякі з тих людових мотивів звернула увагу Шевченка „Людмила“ і „Свѣтлана“ Жуковского, та Міцкевичева „Утеча“, сї баляди вказали Шевченкови, що подібні елєменти можна вносити до поезиї, — они дали нашому поетови такий самий імпульс до написаня „Тополї“, — як Бірґерова „Лєнора“ та „Людмила“ Жуковского Міцкевичеви до створеня „Утечі“. Міцкевичева баляда причинилась отже до сформованя сюжету „Тополї“ та полишила деякі слїди на поодиноких поетичних помислах побутової части сеї баляди. Вплив Міцкевича лучить ся в Шевченковій „Тополї“ з впливом Жуковского — хоть вплив польского поета був сильнїйший. „Тополя“ єсть однак менше залежна від „Утечі“, „Людмилы“ та „Свѣтланы“, — як „Утеча“ від „Лєнори“ та „Людмилы“. Шевченко з'умів у своїй балядї підхопити тільки питомих українских мотивів, що проти них стають незначними признаки впливу польского поета. Передовсїм переніс нас Шевченко на Вкраїну. На кождому кроцї надає він своїй балядї місцевий українский характер. Єго ворожка, козак, дївчина, — се чисто українскі типи.

Чудова картина любови дївчини з козаком, — се немов ясна ткань, на котрій вимережана дальша сумна подія. У Міцкевича нема сего обра-

---

„Бодай же ти доню полола в чудї та диві“ — сказала розгнївана мати — і зараз при сих словах матери на „чудо та диво“, стала її дочка виростати в стрійну гарну тополю, — а мати, побачивши се, стала плакати і побиватись по нїй приговорюючи: „Доне моя! — тополе моя!“

[1]) „Объ историческомъ значеніи русской народной поэзіи, сочиненіе Николая Костомарова, написано для полученія степени магистра историческихъ наукъ, Харьковъ, 1843. с 52—53.

зу любови, — нема й того ніжного привязаня дочки до матери, — ані тої глибокої аналїзи почувань нещасливої дївчини.[1])

Усе те витискає на Шевченковій балядї знамя високого оригінального таланту, а навіть ставить „Тополю" висше від Міцкевичевої „Утечі".[2])

Анальоґію до Міцкевичевих баляд добачують Дашкевич та Франко також в Шевченковій „Лилеї". Д. Третяк бачить вправдї більшу схожість між піснею про тополю, а „Лилеєю"; — однак, на мій погляд, і думка Дашкевича та Франка не есть безпідставна, хоть они її близше не поясняють. Анальоґію між Міцкевичевими поезиями а „Лилеєю" подибуємо в балядї „Świteź", де дївчата, так як у Шевченка, перемінили ся в Лилеї.[3])

До Шевченкових творів з першої фази розвою єго творчости, в котрих видно слїди Міцкевичевого впливу,[4]) дасть ся зачислити також поезия п. з.:

„Перебендя".

Ів. Франко, що розборови сего Шевченкового стихотвору присьвятив окрему розвідку, — добачує в „Перебендї" вплив Міцкевичевої „Імпровізациї", що находить ся в III-ій части поеми п. з. „Dziady".

---

[1]) Дївчина змальована у Міцкевича дуже мляво. Не бачимо у неї такого різкого енерґічного характеру, яким визначуєсь „Ленора"; а іменно лишень такий характер може рішитись на небезпечну утечу. Не бачимо тут і тої розпуки дївчини, яку так по майстерски змалював Бірґер. Окрім одного місця, де Міцкевичева дївчина протестує проти намови матери, — не бачимо нїгде нїякої прояви єї нервів, єї чувства, єї волї. Она легко позбуває ся сьвятощів, які звикла шанувати. Байдужні питаня, які завдає вона їздцеви, — не показують майже нїякого переляку. Задля сеї млявости та пасивности уступає дївчина на другий плян, — а всю увагу читача звертає на себе фантастичний їздець-опир, — а декуди й огнистий кінь.

У Шевченка дївчина від початку до кінця приковує увагу читача.

А всеж Міцкевичева баляда між иншими через те стоїть висше від „Ленори", що Бірґер ставить свою дївчину в суперечности з релїґією — і кажучи їй за се опісля покутувати ослаблює вражінє, яке робить на читача сама пристрастна любов дївчини. Міцкевич щасливо обминув сей неартистичний мотив.

[2]) Що „Утеча" належить до найслабших баляд Міцкевича, се признав уже такий знавець поезий Міцкевича як Хмєльовский. [Порів.: „Studya i szkice" I. 139—140].

[3]) Переказ про переміну дївчини в лилею, а козака в розмарин подибуємо і в устній словесности україньского народу. [Порівн. „Бесѣда". 1872. VI. 29; порівн. також „Этногр. замѣтки Н. Ѳ. Сумцова" („Этнограф. Обозр. III. 120.)]

[4]) О. Третяк добачує також анальоґію між поезиєю Шевченка „Три шляхи" а Міцкевича: „Trzech Budrysów". Порівнане таке не має нїякої підстави.

Приглянім ся, чи справді в тих анальоґічних точках, які наводить Ів. Франко, можна знайти признаки Міцкевичевого впливу.

„Рівнаючи Шевченкового „Перебендю“ до „Імпровізациї“, — пише Франко, — „бачимо дуже виразну похожість в деяких думках обидвох поем. Як поет Міцкевича непомірно висший над товпою звичайних людий, так само й Шевченків Перебендя, хоч з неозначеного космополїтичного костюму перебраний в бідолашну свитину українского слїпця-кобзаря.“

Се порівнане не є ніяким арґументом, що вказував би на вплив Міцкевича. Що так „Перебендя“ як Конрад чують ся висшими понад товпу звичайних людий — се одна із невідлучних прикмет, яка характеризує поета в загалї. На сїй точцї всї типи поетів, які подибуємо у всесьвітній лїтературі — є подібні до себе.

„Як Міцкевичів поет“, каже критик далї, — „своїм чутєм обіймає весь сьвіт, — так само й Перебендя все знає, все чує, що море говорить, де сонце ночує.“

Правда, що в обидвох поетів є глибоке чутє, — і сим чутєм обидва поети обіймають весь сьвіт,[1]) правда, що є у Перебендї деякі відтїнки чутя, (про котрі ми дальше скажемо кілька слів), анальоґічні до тих, які видно у Конрада на початку его вітхненої самотної імпровізациї, — але коли чутя обидвох поетів будемо порівнувати так загально — як се робить д. Франко, — то покаже ся, що визначні тони сего чутя зовсім відмінні у Перебендї і Конрада:

Чутєм своїм вникає Перебендя в найскритші тайни природи; з нею розмовляє він мов з любою ненькою, виливає біль, яким накипіло серед людий его вразливе серце.

У Конрада-ж чутє, — се та міць, з підмогою котрої він хоче запанувати над людскими душами, та рядити сьвітом; та сила, — котрою він, як думає, може руйнувати або запалювати сотнї звізд, -- та могуча зброя, котрою він мірєсь із Богом... — Яка-ж тут анальоґія між почуванями обидвох поетів?

Те саме треба сказати про отсї порівнаня І. Франка: „Як поет Міцкевича вважає себе вибраним посередником між своїм народом і Богом, вступає з тим Богом в розмову і суперечку за свій нарід, а навіть грозить єму війною — так само й Перебендя на самотї серед україньского степу голосить „боже слово“.

Тут знов порівнане загальне; — оно дотичить найголовнійших предметів розмови обидвох поетів з Богом, — що роблять сю розмову як раз найнеподібнійшою.

---

[1]) Д. Третяк полємізуючи з Франком, промахнув ся в противний бік — і зовсїм не добачує висших сильнїйших почувань у Перебендї.

Конрад визиває Бога до боротьби, жадає, щоби з ним поділив ся властию, заковує огненне своє чутє в желїзне окутє своєї волї, звертає сей набій супроти Бога, і грозить громовим вистрілом, що зарокотить по всїх безмірних просторах сьвіта... — Перебендя-же „щебече Господнюю славу“...

Застановляючись над відносинами поетів до суспільности, бачить д. Франко в Міцкевичевій „Імпровізациї“ в особі Конрада примір романтичного якобінїзму; в „Перебендї“-ж не може дошукатись анї слїду такого якобіньского погляду на нарóд. Але небавом критик забуває сей свій погляд, випроваджуючи отсе порівнанє:

„Як поет Міцкевича чує ся нещасливим, трудячи голос і язик для людий, — так само й Перебендя чує в собі роздвоєнє, і хоч старає ся закрити нераз свій глибокий біль жартами та веселою пісенькою, то все таки засьпіває, засьміє ся і на сльози зверне. Біль его пливе з того самого жерела, що й біль Міцкевичевого поета, — з самоти між людьми: „Один він між ними“, говорить Шевченко, — „нема йому в сьвітї хати“ — „його на сім сьвітї нїхто не прийма“.

Тут на перший погляд видко хибне зрозуміне Конрада, а навіть подекуди й Перебендї. Якже може чутись нещасливим Конрад, „трудячи голос і язик для людий“ — коли він не для людий сьпіває?

„Samotność!.. Cóż po ludziach? Czym śpiewak dla ludzi?“
По думцї Конрада — на відворот: той:
Nieszczęsny, kto dla ludzi głos i język trudzi,
. . . .
Depczę was wszyscy poeci,
Wszyscy mędrcy i proroki
Których wielbił świat szeroki!
. . . .
Gdyby wszystkie pochwały i wszystkie oklaski
Słyszeli, czuli, i za słuszne znali,
. . . .
Nie czuliby własnego szczęścia, własnej mocy
Jak ja dziś czuję w tej samotnej nocy
Kiedy sam śpiewam w sobie,
Śpiewam samemu sobie...

Конрадови байдуже, чи его хто слухає, чи нї:

Wam pieśni, ludzkie oczy, uszy nie potrzebne!

Конрад чує ся отже нещасливим не для самоти між людьми. Біль его походить із зовсїм иншого, — ширшого жерела, з терпінь рідного народу:

Nazywam się Milion! bo za miliony
Kocham i cierpię katusze;

Patrzę na ojczyznę biedną
Jak syn na ojca wpleconego w koło:
Czuję całego cierpienia narodu
Jak matka czuje w łonie bole swego płodu.[1])

Коли-ж Перебендя, як думає Франко, сумує за для самоти поміж людьми, — то терпіня Конрада і Перебендї зовсїм не подібні.

Так отже порівнаня Франка не показують майже нїякого впливу „Імпровізациї“ на „Перебендю“[2]); дальше виказує сам Франко як великі ріжницї істнують між обидвома поемами.

Чиж отже в „Перебендї“ справдї нема нїяких признак Міцкевичевого впливу?

Коли Шевченкового Кобзаря так будемо розуміти як его поясняє д. Франко — то впливу Міцкевича в нему не дошукаємось; — бо коли однї риси характеру Перебендї нагадувалиб злегка Конрада, — то инші, як ми бачили, казалиб рішучо відкидати і тїнь всякої анальоґії. Се діє

---

[1]) Poezye A. Mickiewicza, IV. 166.

[2]) Д. Третяк, назвав порівнанє Франка поверховним, — але сам не старав ся глибше зрозуміти Шевченкового Перебендю; він бачить в середнїй части поеми особливо в словах:

А думка край сьвіта на хмарі гуля,
Орлом сизокрилим лїтає, ширяє
Аж небо блакитне широкими бє —

відгомон поезий Залєского, а іменно одної п. з. „Sendrzewo wieszcze“, з котрої наводить отсей уступ, що нїби „пристає до Шевченкового Перебендї“.:

„Na ziemi będzie, a z niebem w sojuszu
Tęczą Bóg znijdzie do serca do uma,
Ku strunom gęśli, i rozbrzmi do uszu
W myślach i słowach cudotworna duma..
Bracia, o! gorzkim żyć nam przyjdzie chlebem,
Aleć nagroda znaczna — bracia moi!
Słuchem wśród ludu, i wzrokiem pod niebem.“

Чим іменно пристає сей уступ до характеру україньского кобзаря, — трудно догадатись, — а критик не говорить.

Колиб уже прийшло ся шукати в поезиях Залєского анальоґії до Шевченкового „Перебендї“ — то вже скорше підходив би до українського кобзаря „Teligoła“. Окрім деяких рисів его характеру — вже сам початок „Teligoły“ нагадує „Перебендю“:

Na mogile bielusienki	Вітер віє повіває
Dziad stoi samutki	По полю гуляє
A jak wiatry mszystym dębem	На могилї Кобзар сидить
Szamocą nim smutki.	Та на кобзї грає.
Pisma B. Zaleskiego. (IV. 60).	. . . .
	Сивий ус, стару чуприну
	Вітер розвіває.
	(„Кобзарь“ I. 40.)

ся тому, бо в „Перебенді“ виступають два типи поетів: Обидва они поняті як одна поетична натура, не можуть мати нічого спільного з Конрадом; оден з них має кілька рисів анальоґічних до Міцкевичевого поета.

Про сю суперечність в характері Перебенді натякнув уже Франко, — але не старав ся її пояснити, ані не розділив тих суперечних прикмет кобзаря, — порівнуючи его з Конрадом.

Ми порозуміємо се роздвоєнє в характері Шевченкового кобзаря, побачимо й кілька відтінків Міцкевичевого впливу, коли застановимось над ґенезою сеї поеми.

Найважнійше місце в ґенезі поеми „Перебендя“ а іменно її першої части мають живі вражіня та особисті помічуваня поета, що в хлопячому віці мав нагоду часто зустрічатись із кобзарями-сліпцями. Також від діда свого, від котрого Тарас чув розкази про Гайдамаків, міг він де-що довідатись про тих кобзарів, обдарених силою слова та живим гумором, що „усюди вештають ся та на кобзї грають.“ Отсї живі вражіня, — се головний материял, з котрого Шевченко сотворив реального кобзаря „Перебендю“, якого бачимо в першій половині сеї поеми, яких зустрічаємо в „Катерині“, „Тарасовій Ночи“, „Гайдамаках“, „Черниці Маряні“ і ин. Се кобзарі, — що своєю піснею сповняють громадску службу, що беруть живу участь у всіх і найдрібнійших і найважнійших ділах свого народу, — що с ь п і в а ю т ь д л я л ю д и й.

Готові лїтературні твори кобзарів, які так важне місце занимають у Метлиньского, які змальовані у Міцкевича,[1]) Залеского, Падури, Ґощиньского, Чайковского і ин., могли відсьвіжити в Шевченковій памяти сї живі типи кобзарів, яких поет наш бачив колись у хлопячому віцї, — і тим способом могли дати єму припуку до написаня „Перебенді“.

Але тут вмішала ся до творчої роботи ще одна важна сила, що надала цілій композициї инший напрям. Тою силою була субєктивна лїрична вдача Шевченка, що его приневолювала вливати в кожду поезию частину свого серця, своїх думок, свого житя, свого болю в загалї своєї індивідуальности.

Улягаючи сїй своїй вдачі, шукав Шевченко анальоґії між собою, і кобзарем-Перебендею — і знайшов її: сю анальоґію становив поетичний настрій, який не-рідко можна було подибати в україньских кобзарів-сліпців.

Тепер не було для него нічого природнійшого, як ідучи знов за поривом своєї субєктивної вдачі змалювати в образї „Перебенді“ себе як поета. Розуміє ся, що ся частина поеми, що зачинає ся словами:

---

[1]) „Dudarz“ — про сю баляду будемо докладнійше говорити

. . . . „Старий заховавсь
В степу на могилї, щоб нїхто не бачив“ і т. д.

в котрій змалював Шевченко себе як він сьпіває „не для людий, не для слави“, — есть на стілько незгідною з попередною частию, на скілько ріжнив ся ґенїяльний поет Шевченко від звичайного кобзаря, хоть би й доволї поетичного „Перебендї“.

Тож не звичайний кобзар Перебендя, що сьпіває для людий, — а той повний віщого вітхненя поет, котрого бачимо в степу на могилї — має кілька рисів характеру спільних із Міцкевичевим Конрадом.

Як Конрад, — так і Перебендя-Шевченко шукає самоти. Люди не розуміють найкращих, найвищих его думок: Як у Конрада:

„Ile krwi tylko ludzie widzą w mojej twarzy,
Tyle tylko z mych uczuć dostrzegą w mych pieśniach,“

так і Перебендю люди лише на стілько „знають, бо его носить земля“: але глибини его чутя они не розуміють: „На божеє слово вони-б посьміялись — дурним би назвали“... Тому йде Перебендя-Шевченко в степ, та сьпіває так, „щоб люди не чули“: Wam pieśni ludzkie oczy-uszy nie potrzebne: Płyńcie w duszy méj wnętrznościach.“ Як Конрад, так і Перебендя аж на самотї почуває в собі повну силу вітхненя; серед чудової природи почуває він себе як серед найріднїйшої рідні: думкою мов орел[1]) широкими крилами уносить ся попід облаки, — приглядає ся, де сонце почує, прислухує ся, що море говорить, то знов припадає до землї, розпитує нїму гору про її тайни. На що йому люди? Він говорить з природою, він з Богом веде тиху розмову: Ty Boże, ty naturo, dajcie posłuchanie!... — Анальоґія, як бачимо, доволї виразна. Тількож не можна її шукати між цїлостию поеми Міцкевича, — лишень між початком „Імпровізациї“, а середньою частиною „Перебендї“. Сей Конрад, якого бачимо на початку „Імпровізациї“, коли чутє его ще не розгорілось у великаньске огнище, — подібний до сего Перебендї, в котрому відзиває ся богато звуків власної душі Шевченка. Так отже лишень найвисша часть поетичного лету Перебендї стикає ся з легка з найнизшим летом Конрада.

---

[1]) Конрада порівнує Міцкевич також із орлом, що з гори слїдить за проявами житя:

Patrz, patrz, przyszłe wypadki i następne lata
Jak drobne ptaki gdy orla postrzegą
Mnie orła na niebie
Patrz jak do ziemi przypadają.

(IV. 155.)

(Се може в прочому бути також споминка із „Слова о пол. Иг.“)

Перебендя, якого бачимо в середній части поеми, так був близьким для Шевченка, так із ним самим споріднений, — що Тарас, мимо того, що симпатичним був для него і кобзар, що „людям тугу розганяє“, — забуває про громадску службу такого кобзаря, — а хвалить Перебендю-поета, що сьпіває на самоті — не для людий: —

Добре єси, мій кобзарю,
Добре, батьку, робиш,
Що сьпівати — розмовляти
На могилу ходиш...
Ходи собі, мій голубе,
Доки не заснуло
Твоє серце, та висьпівуй,
Щоб люди не чули...

Іменно той рис Шевченкового Перебенді — що містить ся в тих словах — се одна з найвиразнійших признак впливу Міцкевичевої „Імпровізациї“.[1])

Також до сформованя образу реального кобзаря-Перебенді причинив ся між иншими і вплив Міцкевича, — а іменно баляда: „Dudarz“:[2])

---

[1]) Праця І. Франка про „Перебендю“, хоть не показує точно Міцкевичевого впливу, — все таки се перша, а тим самим і найтруднійша проба розбору сеї Шевченкової поеми; — і она улекшує роботу всякому, що нині бере ся за ту саму тему, подаючи чимало материялу до зрозуміня цілости сего Шевченкового твору, та поодиноких єго мотивів. В розвідці сій пояснив Франко докладно, що се за пісні, котрі Шевченко згадує в „Перебенді“, -- а тим самим і показує, як впливає кобзар на своїх слухачів; дальше подибуємо тут і доволі точний показ впливу Пушкина на композицию „Перебенді“. Тому вважаю лишнім з того боку пояснювати тут ґенезу „Перебенді“ — а цікавих відсилаю до розвідки Франка.

Замічу лишень, що крім поезий Пушкина, котрі мав на увазі Франко, [„Поетъ“ (Сочин. Пушкина“ Петерб. 1887. IV. 2) „Чернь“ (ibid. IV. 3.) і ,Пророкъ“ (ibid. IV. 19) — треба ще було увзглядинти вірші: „Муза‘ (IV. 1) і „Поету“ (IV. 9).

Виразнійші сліди, як на „Перебенді“, полишили Пушкинові поезиї „Чернь“ і „Пророкъ“ на Шевченковій думці, що зачинає ся словами:

„Непаче прагедних дітей
Господь любя своїх людей
Послав на землю їм пророки“ і т. д.
(‚Кобзарь“ II. 59.)

[2]) „Poezje Mickiewicza (III. 114.)

Як виглядали реальні „Дударі“ — яких міг бачити Міцкевич серед білоруского народу — про се можна близше дізнати ся з розправи Никифоровского п. з. „Очерки Витебской Бѣлоруссін“ „Дударь и Музыка“. (Этнограф. Обозр. т. XIII—XIV. стор. 170—185). Тут і наведена пісенька людова про дударів, — що нагадує аналоґічне місце Міцкевичевої баляди:

„Играй играй дудынька съ сылá до сылá
Кобь наша Авгинька была высыла“.

Jakiż to dziadek jak gołąb siwy
Z długą aż do pasa brodą,
Dwaj go chłopczyki za rękę wiodą,
Wiodą mimo naszéj niwy.
Starzec na lirze brząka i nuci.

Вже сама стать „Дудара“ дуже пригадує українського кобзаря, якого не рідко доводилось стрічати Шевченкови на Вкраїні, — якого змалював він у першій части „Перебендї“.

Як Перебендя „усюда вештаєтця, та на кобзї грає“ — так само й Дудар:

Idę ja jak Niemen, jak Niemen długi,
Od wioseczki do wioseczki,
Z borku do borku, z smugów na smugi,
Śpiewając moje piosneczki...

І Міцкевичів Дудар, прислугує ся землякам, так як Перебендя розганяючи людям тугу:

J a ł z y o c i e r a m, w e s t c h n i e n i a t ł u m i ę
I idę daléj i daléj...
В і н ї м т у г у р о з г а н я є,
Хоть сам сьвітом нудить...

Міцкевичева баляда „Dudarz“ відбилась, як справедливо запримітив д. Третяк,[1]) також і в другій Шевченковій поемі п. з.

„Черниця Маряна“,

що походить також із першої доби Шевченкової творчости.

Хоть слїпця-кобзаря, якого бачимо в сїй поемі, змалював Шевченко головно на підставі особистих вражінь, які полишили в его памяти живі типи українських кобзарів, — однако значіне, яке має кобзар в цілому оповіданю враз із многими подробицями в описї самого слїпця-кобзаря, доказує, що Міцкевичів „Дудар“ узяв не маловажну участь, коли не в композициї цїлої поеми, як догадує ся д. Третяк, то в описї появи кобзаря між сільскою молодїжю.

У Міцкевича ведуть „дударя“ два хлопчики; у Шевченка веде слїпця-кобзаря хлопець — „безталанний син Катрусї“. „Дудар“ з'являє ся в часї, коли богато дївчат та хлопців зібралось на забаву. Они підбігають до старого, обступають его, та витають щиро:

Biegą staruszki, b i e g ą p a n i e n k i,
B i e g ą d o d u d a r z a - dziadka,

---

[1]) Перед розвідкою д. Третяка не звернув я був на се уваги.

— Witaj dudarzu, witamy radzi,
W wesołej przychodzisz dobie;
Pewnie z daleka Pan Bóg prowadzi,
Pogrzéj się, i spocznij sobie...
Wiodą gdzie ogień, gdzie stół z murawy,
Sadzą dudarza w pośrodku:
Może pozwolisz na trochę strawy
Albo na szklaneczkę miodku.
Widzim i lirę, widzim piszczałki,
Zagraj co nam samotrzeci;
Napełnim zato tłumok, kobiałki,
I będziem wdzięczni waszeci.[1])

Шевченків кобзар так само надходить до села, коли молодїж бавить ся на вигонї, дївчата так само біжать на зустріч слїпця, просять, щоби відпочивши заграв їм що небудь, а за те хотять его обдарувати, та напоїти медом:

Дивіть ся дївчата,
Кобзар іде! кобзар іде!
Та всї, яко мога
Хлопцїв кинули, — побігли
Зустрічать слїпого.
— „Дїду-серце голубчику!
Заграй нам що небудь!
Я шага дам, — я — черешень:
Я напою медом,
А тим часом одпочинеш,
А ми потанцюєм.
Заграйже нам яку небудь.“[2])

Обидва кобзарі втихомирюють гамірливу громадку молодїжи, — та вдаривши на пробу по струнах, питають ся, якої їм заграти:

No stójcież, — cicho — rzekł do gromadki,
Cicho — powtarza, w dłoń klaska —
Jeżeli chcecie, zagram wam dziatki,
A cóż wam zagrać? — Co łaska.“
Mruknął na chłopców, — ci dudki biorą.
Brząknął nastroił i śpiewa.

---

[1]) „Poezje A M.“ III. 115.
[2]) „Кобзарь“ I 77-78.

Пострівайте мої любі
Трошки відпочину
Сядьмо, хлопче! Посідали:
Розвязав торбину
Вийняв кобзу, разів зо два
Ударив по рваних,
Щоб' вам заграть?

Як Міцкевичів „дудар“ сьпіває про подію, на яку дивив ся власними очима, — про нещасливу любов свого друга — так Шевченків кобзар, сьпіває про судьбу дівчини Маряни — що видимо не була байдужною для самого-ж кобзаря. В обидвох поемах, як запримітив д. Третяк, оповідане кобзаря має таємничий характер.

Про вплив Міцкевича на сюжет сеї поеми не дасть ся нічого певного сказати, бо „Черниця Маряна“ єсть лишень частиною більшої поеми. Крім сцени, котру ми що йно порівнали з анальоґічним уступом „Дударя“, — є сей фраґмент, котрий маємо під рукою, ориґінальний. Навіть постаті кобзаря, змодельованій видимо під впливом Міцкевича, з'умів Шевченко надати україньский характер. Многі ліричні рефлексиї, в котрих Шевченко як усюди виливає свої власні почуваня, — особливож чудова апострофа, що зачинаєсь: „Угадала мати“ [1]) напоєна тою ніжною щирою прихильностию, з якою поет усе відносив ся до нещасливих дівчат, надають сїй недокінченій поемі характеристичні знамена Шевченкового таланту.

Сею поемою і кінчимо розбір тих Шевченкових творів, написаних в першій фазї розвою єго творчости, в котрих бачимо сліди Міцкевичевого впливу.

III.

Друга доба (1840—1843.). Поеми патріотично-історичні. Козаколюбство. Ворожий настрій супроти польского панства. Жерела історичних поглядів і патріотичних почувань Шевченка. Метлиньский, Гребінка, Маркевич, Гоголь, Рилеєв, Чайковский, Іощиньский, Б. Залеский „История Малой Россіи“ Бантиша-Каменського. „Историія Русовъ“. На якій точцї могли з собою стрінутись патріотичні погляди Міцкевича і Шевченка. Чи полишили Міцкевичеві поезиї які слїди свого впливу в патріотично-історичних творах Шевченка.

Ми вже сказали, що до р. 1840 Шевченко майже не виступав у своїх поглядах поза границї сїмї, — тількож став її під конець того часу шибше аналізувати.

---

[1]) „Кобзарь“ I. 80.

Коло сего року посувають ся думки Шевченкові знов о оден ступінь висше. Він зачинає призадумуватись над відносинами свого народу, рідної України до сусїдних народів, до сусїдних держав.

Не хочу я тут ставити точних границь між поодинокими фазами розвою нашого кобзаря, не хочу сказати, будьтоби такі, а такі думки родились у Шевченка на прим. до р. 1840 — а від сего часу зачали повставати у него лише думки иншого роду. Поодинокі фази розвою поглядів так Шевченка як усякого письменника можна-б порівняти з красками веселки: краски її переходять одна в одну постепенно, і суть між ними місця, котрі можна зачислити так до краски одної, як і до другої; а притім всякий бачить, що в тій смузї переважає краска на прим. жовта, в другій зелена, в третій синя і т. д. Так само погляди поета: хоть они з собою зливають ся посередними відтїнками, всеж таки можемо завважати, що у відповідних фазах розвою таланту письменника поодинокі думки виступають ярче і виразнїйше.

Такою визначною виразною краскою в розвою Шевченкових поглядів та почувань між р. 1850—1843, єсть україньский национальний патріотизм, і козакофільство, що казало єму ідеалїзувати часи гетьманщини.

Як і під якими впливами розвивали ся патріотичні погляди україньских письменників, і яку спадщину могли они лишити Шевченкови, — се показали ми в передньому слові.

Що пережила україньска суспільність, те передумав і Шевченко. Любов до рідного народу виссав він немов із груди своеї матери.

Довгий ряд сумних споминів з часів польского уряду на Вкраїнї, - жива ще традиция про козацкі та гайдамацкі рухи, а найбільше сучасне тодїшне економічне пановане Поляків, виродило у мас україньского люду ворожій настрій супроти Поляків-католиків, рівнозначних в очах народу з панами, під котрими аж до р. 1861 стогнали кріпаки в неволї.

Шевченко, мужицкий син, виховавшись із малечку серед таких традиций, і такого настрою супроти Поляків-панів, — наслухавшись з оповідань свого дїда, та инших старих людий, про сї великі масові рухи, що мали на цїли увільнити Україну від політичного й економічного гнету, та виборотп для неї самостійність, — довідавшись, як сї рухи концентрували сь у козачинї, що вславилась до того боротьбою з Турками й Татарами, — уявив собі козаків як героїв, як уособлене всїх найкращих змагань рідного народу, — а часи гетьманщини як чудові часи повного політичного життя, широкої волї України. З відси і виплило для Шевченка головне жерело ідеалїзациї козаччини, а навіть гайдамаччини.

Шевченко не був тоді критиком історичних фактів, а речником почувань, — якими пересякло его серце серед рідного люду. Оттомуж видячи, що змаганя того обожаного козацтва та гайдамацтва звернені були головно проти Поляків, переняв ся й Шевченко супроти них тими ворожими почуванями, які декуди виднїють в его поемах, н. пр. в „Тарасовій ночи“ та „Гайдамаках“.

Дальший [1]) розвій Шевченкових думок у тому напрямі довершував ся під впливом петербурского товариства, серед якого жив Шевченко довгий час, та під впливом літератури україньской, московскої, та польскої.

Котляревский, Метлиньский, Гребінка, а опісля Куліш і Костомарів, — се ті україньскі письменники, що мали на него найбільший вплив.

Одно з важнїйших місць належить ся тут поезиям Метлиньского, посьвяченим культови могил та козацкої бувальщини.[2]) Мірою враженя, яке зробили на Шевченка сї поезиї, суть ремінісценциї з Метлиньского, що знаходять ся у Тараса, а на котрі звернув увагу Дашкевич.[3])

Не менше відомі були Шевченкови „Украинскія Мелодіи“ Н. Маркевича, котрого поет називає „бандуристом, орлом сизим“.[4]) Мельодиї сї мали також чималий вплив на розвій патріотичних думок Шевченка, а навіть деякі уступи з них відбили ся в Тарасових творах. І так в поезиї п. з. „Гетьманство“ місгить ся ось який уступ:

> Булава, бунчуки
> Не воскреснутъ для насъ!
> Лишь поютъ старики
> Какъ Хмельницкій погасъ:
> Ужь не будетъ въ Украйнѣ

---

[1]) Перша глибша задума Тараса про национально політичні справи відносить ся до р. 1831. Як раз в часї польского повстаня був поет із своїм паном, Енгельгардом у Варшаві. Переляканий хлопець заліз на під, і з відси дивив ся на вулицю, на бійку між Поляками й Москалями. Тут довелось Тарасови, як розказував Волкову оден із знакомих поета, перший раз задуматись про політичний бік житя двох народів, а радше держав, що обі ворожо відносились зглядом України. Знаючи, за що бились Поляки, Шевченко нагадав собі рідну країну, та призадумав ся над її нинїшним положенем, і бувальщиною. [Порівн. статю Волкова п. з. Т. Шевченко і его думки про громадське житьтя“ („Громада“ Нр 4, Женева, 1879. стор. 43)].

[2]) „Думки і піснї та ще де-що“ Амврозія Могили (Метлиньского) вийшли р. 1839.

[3]) „Отзывъ“ „Записки имп. акад наукъ въ Петерб.“ 1 IX. 222.

[4]) „Н. Маркевичу“ „Кобзарь“ I 193. В сїй присвятї згадує поет, як він під враженем поезий Маркевича улїтає думкою на Вкраїну, та витає в часах козацко бувальщини.

По лѣсамъ бунчуковъ на конѣ съ булавой гетьмана!
Не скакать ужь ему предъ козачей толпой, і т. д. [1])

Слова сї живо нагадують отсе місце Шевченкової поезиї: „До Основяненка“:

Не вернеть ся воля,
Не вернеть ся козачина,
Не встануть гетьмани,
Не покриють Україну
Червоні жупани.[2])

Видко також вплив тих слів і в отсїм уступі „Гайдамаків“.

Базарі, де військо як море червоне
Перед бунчуками бувало, горить,
А ясновельможний на воронім коні
Блисне булавою море закипить...
. . . .
Та що й казать, минуло ся...[3])

Романтичну ідеалїзацию козаччини міг Шевченко знайти також у писанях Рилеєва [4]) і в Гоголевій повісти „Тарас Булба“. Гоголеві писаня не трудно було Шевченкови дістати в Петербурзї тим більше, що імя Гоголя було під конець 30-их років загальнозвістне.

Мусів поетови бути відомий і роман із козацкої давнини п. з. „Чайковскій“ котрого автор, Гребінка, в так близьких жив відносинах з Шевченком.

Не були для Шевченка чужими й твори письменників україньско-польских. Великий артизм поетичний, який подибуємо в творах декотрих із сих поетів, (н. пр. Ґощиньского) романтичний спосіб писаня, а що найважнїйше сам предмет їх творів, в котрих они на свій лад ідеалїзували козачину, — не міг бути байдужним і для Шевченка. Не маємо вправдї богато виразних історичних даних про се, котрих з сих поетів, і які твори знав Тарас, — всеж таки єго твори, єго листи та згадки инших письменників дають нам і в тому згляді деякі певні вказівки.

---

[1]) „Украинскія Мелодіи“, стор 40
[2]) „Кобзарь“ I. 29.
[3]) ibid. I. 100.
[4]) Вірш Шевченка п з „До Броп. Залеского' написаний видимо під впливом поеми Рилеєва п. з. „Исповѣдь Наливайки“, — як справедливо замітив М Драгоманів. [Порівн. „Листи на Наддніпрянску Украпну, („Народ“, руско-українска радикальна часопись. Коломия, р. 1893. Ч. 16, стор. 167.)]

Дашкевич [1]) приміром доказує, що Шевченкови була відома повість Чайковского „Вернигора", основана на подіях з тих самих часів, що Шевченкові „Гайдамаки". М-съ П. у своїхъ „Эпизодахъ изъ жизни Шевченка" [2]) пише виразно, що давав Шевченкови читати „Вернигору" ще перед р.1841, – т. є перед виданєм „Гайдамаків". Тож ся повість Чайковского відограла враз з поемою Ґощиньского „Zamek Kaniowski" важну ролю в ґенезї Гайдамаків.

Що Шевченко читав залюбки поезиї Богдана Залєского, на се навели ми вже одно сьвідоцтво. Виразні сліди впливу Залєского носить на собі між иншими Шевченкова козакофільска поезия „Гамалїя" (пор. Залєского: „Czajki".[3])

Окрім сих поетичних материялів мали чималий вплив на сформоване патріотичних поглядів Шевченка деякі твори історичні, як „Исторія Малой Россіи" Бантиша Каменского, і „Исторія Руссовъ„ ніби Ґеорґія Конисього; на обидва сї твори покликує ся Шевченко в замітках до „Гайдамаків".[4]) Вправдї „Исторію Руссовъ" видав Бодяньский аж р. 1846 -- міг її однак Шевченко знати в рукописи: „Нїщо, взагалї", — пише М. Драгоманів.[5]) — „окрім біблії не мало такої сили над системою думок Шевченка як ся „Исторія Руссовъ". Она запанувала над его думками своїм українським автономізмом, і козацким республїканством, своїм духом, в котрому до патріотизму козацких літописців XVII — XVIII столїтя, прибавилась якась доля европейского республїканства. З неї брав нераз Шевченко цїлі картини".

Усї тї материяли причинювались до ідеалїзациї козаччини, — але они, ба навіть твори польских письменників, не регабілїтували в очах Шевченка Польщі, - так, що ворожий настрій проти неї, -- се оден з головних рисів его козаколюбского патріотизму сеї доби, — як ненависть супроти московского царства, -- се визначна прикмета его полїтичних поем слїдуючої доби.

Отгака була в найголовнїйших рисах, основа патріотично-історичних поем Шевченка написаних до р. 1843.

---

[1]) „Отзывъ". 225

[2]) Порівн. д. Третяк: Про вплив Міцк. на Шевч." 4.

[3]) Кілька дрібнїйших відтїнків впливу Залєского видно також в Шевченковій „Марії" (порівн. „Кобзарь" II 397—398 примітка Ом Огоновского'. Анальоїічну поему Залєского п з. „Przenajświętsza rodzina" — „любив Шевченко" (по словам Бронїслава Залєского), — „безмірно". [Лїтерат. наук. бібл." ч. 5. „Листочки до вінка на могилу Шевч." стор 49.]

[4]) „Кобзарь" I. 159.

[5]) „Шевченко, українофіли й соціялізм", „Громада", Нр. 4. Женева 1879. 147.

Над сим питанем застановились ми, щоби переконатись, чи й поезиї Міцкевича не взяли участи в витвореню патріотичних поглядів Шевченка, та в ґенезї єго поем змісту історично-козацкого, — але такої участи ми не бачимо.

Між тим І. Франко думає, будьто би і в поемах історичних Шевченка можна знайти так під зглядом змісту як і форми багато ремінісценций з Міцкевича.[1]) Очевидна річ, що Франко тут помилив ся.

Що патріотичні почування Шевченка в часї, про котрий говоримо, зовсїм розходились з основними патріотичними почуванями Поляків у загалї, отже й Міцкевича, — се ми що йно показали.

Те саме треба сказати і про зміст т. з. історичних творів обидвох поетів.

Міцкевичеві історичні поеми основані на подїях з часів ворогованя Литовців з хрестовим товариством, та з московским царством; між тим головний зміст патріотично-історичних поем Шевченка становить боротьба козацтва та гайдамацтва з польскою державою та польским панством. Якжеж міг тут Шевченко що до змісту задовжитись у Міцкевича? Колиб навіть під змістом розуміти сюжети поем, або хоч поодинокі сцени, то і в такому разї не можемо потвердити наведеної думки Франка. Та він добачує і в формі історичних поем Шевченка споминя з Міцкевича, а іменно з „Конрада Валленрода“; менї однак, при всїх заходах, не удалось дошукати ся таких споминів.

Коли й се возьмемо на увагу, що не можна віднайти нїякого спільного поля, на якому мігби в історичних поемах стрінутись Шевченко з Міцкевичом, коли собі пригадаємо, на якій спільній точцї зійшов ся Шевченко з польскими письменниками т. з. українськоі „школи“, як се ми висше показали, — то прийдемо до переконаня, що між історичними поемами Міцкевича і Шевченка нема нїякої анальоґії, — і що про вплив Міцкевича не дасть ся тут нїчого сказати.[2])

---

[1]) „Mickiewicz w literaturze rusińskiej“, („Kraj“, Petersburg 1885. Nr. 46)

[2]) Одинокую споминку з історичної поезиї Міцкевича п. з. „Nocleg“ знайшов я в „Гайдамаках“. Міцкевич порівнує повішеників з грушками; такого самого порівнаня ужив Шевченко описуючи, як гайдамаки знайшли конфедератів, що поховались на дерева.

> Drzewo suche, lecz miało owoce;
> Najgłodniejszych ten owoc przestrasza;
> Wiszą na nim dwie gruszki Judasza.
>
> (Poezje A. Mickiewicza II. 162.)

> Стали кругом лїса;
> Дивлятця, — нема нїкого . . .
> Ту їх до-сто-біса!

IV.

Доба третя (1843—1845). Поеми політичні. Шевченко зриває з козакофільским романтизмом. Єго становище до політичного та суспільного устрою московского царства. Розвій суспільно політичних поглядів Шевченка. Житє в Петербурзї. Література московска. Гоголь, Бєлїньский. Твори письменників західно-европейских. Поїздка Шевченка по Україні. Товариство „Мочиморд́ів". Київскі товариші. Перегляд европейских поем політичних. Міцкевичеві „Dziady" і їх вплив на Шевченків „Сон". Перша половина „Сну" а „Improwizacya". Друга часть Шевченкової поеми, — а „Ustęp". „Droga do Rossyi", „Przedmieścia stolicy". „Petersburg". „Pomnik Piotra Wielkiego" — і анальогічні уступи „Сну". Відголоски з инших поезий Міцкевича. „Мѣдный всадникъ" Пушкина. Великий Льох". Містична ідея сеї поеми. Звязь „Великого Льоху" з поезиями: „Субботів", і „Розрита могила". Жерело містицизму Шевченка. „Закон Божий" і „Księgi narodu polskiego" ta „Księgi pielgrzymstwa polskiego". Міцкевичеві „Dziady": вплив ріжних частин сеї поеми на „Великий Льох". Людовий апокрифічний український мотив у сїй поемі. Загальна характеристика поеми Великий Льох".

Не довго одушевляв ся Шевченко старою бувальщиною, не довго одобряв та обожав козаччину з усіми її злими та добрими боками.

Уже в Гайдамаках, (р 1841) видко у него критичну рефлексию над подіями історичними. Цїлою чергою кровавих епізодів з боротьби українського козацтва та гайдамацтва з польским панством любує ся він як поетичним материялом в устах слїпця-кобзаря, — але він бачить в них одну велику історичну похибку:

„Весело подивитьця на слїпого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, слїпий під тином, і весело послухать його, як він засьпіває думу про те, що давно діялось, . . . як бороли ся ляхи з козаками . . . Весело . . . а все-таки скажеш: „Слава Богу, що минуло!" а надто як згадаєш, що ми одної матери діти, що всї ми Славяне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаютьця знову з своїми ворогами — нехай житом-пшеницею, як золотом покрита нерозміжованою останетьця на віки од моря і до моря славяньськая земля!" [1])

Які груші уродили!
Збивайте хлопята!
. . . .
І конфедерати
Посипали ся до долу
Груші гнилобокі.

(„Кобзаръ" І. 132—133.)

[1]) „Кобзарь" І. „Передмова до Гайдамаків. (161—162.) Сею „передмовою" написаною „по мові" старав ся поет злагодити кроваві картини самої поеми.

Ставувши раз на такому становищі що до бувальщини свого народу, та переконавшись, скілько то самолюбних та оліґархічних інстинктів крило ся під патріотичною маскою многих проводирів козацтва, — бачучи, як над трупами многих україньских та польских поколїнь, що погибли в братовбійній усобиці, застогнали обидва народи втративши політичну незалежність, — заголосив поет над руїнами рідного краю, — заплакав над єго сучасною недолею, та над марне пролитою кровю:

> З а щ о ж б о р о л и с ь м и з Л я х а м и?
> За що ми різались з ордами?
> За що скородили списами
> Московскі ребра!... засївали
> І рудою поливали,
> І шаблями скородили,
> Щож на ниві уродило?
> Уродила рута, рута
> В о л ї н а ш о ї о т р у т а! [1])

А тих „панів, ясновельможних гетьманів“, котрих колись з такою любовою осьпівував, — як они „на вороних конях блискали булавами“ — котрих колись величав героями, — тепер (р. 1845) назвав у „Посланию“ „рабами, підніжками, грязею Москви та варшавским сьмітєм“.

Ворожі почуваня супроти Польщі притихли тепер у Шевченка. Видячи, що польска держава впала, — він не знущає ся над її політичним трупом, — та старає ся забути сумну бувальщину.

Козацка давнина України зблїдла в очах поета проти живих сучасних справ рідного народу. Відгомону давних історичних подій не допускали до него дві сучасні великі кривди: Політичний гнет, який терпіла Україна під московскою управою, — та суспільна недоля закріпощеного люду. Почутє першої кривди поставило Шевченка враз з чільнійшими Поляками супроти московского царизму, та казало єму виступати в обороні всїх народів, котрим орел тираньства „довбе ребра, серце розбиває“; сьвідомість другої кривди, що так глибоко дотикала особу самого поета, та єго рідню, — покликала Шевченка між найперших, найсьміливійших борців за права люду, найславнїйших речників усїх „понижених та оскорблених“, — між навиднїйших пропаґаторів високих чоловіколюбних ідей.

Такі думки та почуваня виразно зазначив Шевченко в своїх полїтичних поемах, написаних між р. 1843—1847, — як „Сон“, „Кавказ“

---

[1]) ibid. I. (195—196.)

„Великий Льох" і пн.; сї думки становлять головний, основний напрям усїх поезий Шевченка, написаних у тому часї.

Якіж обставини, які лїтературні материяли склались на загальну систему таких Шевченкових поглядів, які вражіня причинились до сформованя тих думок у поетичній формі? На се питанє мусимо відповісти, щоби порозуміти, яку участь взяв у сїй духовій роботї Шевченка вплив Міцкевичевих патріотично-полїтичних поем.

Кілька лїт, котрі Шевченко пережив на волї по більшій части в Петербурзї, (єго викуплено р. 1838) в товаристві передових сьвітлих людий, мусїло чимало вплинути на духовий розвій нашого поета. Сьвітогляд єго рішучо розширив ся під впливом ідей, які тодї голосила будьто своя, будьто західно-европейска лїтература.

Головні представителї романтичної московскої школи, як Пушкин (умер р. 1837), Лєрмонтов (ум. 1841); Кольцов (1842) вже вправдї не жили, але твори їх заяснїли на ново в сьвітлї критики Бєлїньского, та набирали тепер нового житя, нової сили і значіня. Між тим підіймались сьвіжі таланти, — що з одного боку звалили романтичну школу, а з другого підняли різкий дух опозицийний супроти пануючої урядової системи. Те подвійне значінє мають твори Українця-Гоголя. Хоть в повісти п. з. „Тарас Бульба" а декуда і в „Вечерах на хуторі" Гоголь сам ще романтик, то „Ревізором" (1836) і „Мертвими душами" поклав він основи під нову школу натуралїстичну, а посередно й социяльну. Уже „Ревізор з Петербурга" викликав переворот в поглядах тодїшної московскої суспільности, особливож в поглядах на власти державні, на ледаче чиновництво. Тих божків, що доси вважались сьвятими, стягнено тепер на землю, і виставлено на сьміх і наругу, на яку заслугували. Авторитет і субординация, ті одинокі підпори уряду часів Миколая, стратили у нас значінє — перестали бути таким пострахом суспільности: а на їх місце приходило помало до значіня прилюдне слово та думка загалу. „Ревізор з Петербурга" мусїв чимало причинитись до виробленя у Шевченка тих поглядів на чиновництво, які бачимо в єго „Снї".

Тій то проколюючій ся самосьвідомости московскої суспільности знаменито служило перо критика Бєлїньского, котрого вплив особливо користним показав ся для живучих московских письменників. Бєлїньский перестав у пізнїйших своїх творах вважати штуку цїлею самоїж штуки. Она повинна по єго думцї служити социяльним проблємам. Лише така штука може рахувати на признанє, що стоїть у тїсній звязи з часом, і з даною хвилею, та відповідає змаганям й ідеям своєї суспільности.

Твори западно-европейскої лїтератури, що чим раз частїйше зачали під той час напливати до Росиї, улекшували задачу такої критики, будили громадску думку, та нові поступові ідеї. Імена В. Гіґо, Жоржа

Занда, Еж-Сі, Бальзака, Авербаха, Гайного, Люі Блян'а, С. Сімона, Роб. Уен'а і т. д. переходили з уст до уст поруч з новими ще тоді іменами Турґенєва, Достоєвского і ин. — та проломлювали помало дорогу до тих прямовань, що аж в 60 их роках запанували в цілій силї в московскому письменстві. [1])

Весь сей духовний рух живо займав і Шевченка, що стикав ся з поступовим кругом „Современника". У него виробляв ся чим раз то ширший погляд на житє, чим раз то частійше став він критично призадумувати ся над подіями історичними, та сучасним положенєм України. Ідеал козаччини зачав у него постепенно меркнути; в нему не бачив він воплочені тих думок, що круг него голосились. З вільна зачали у поета формуватись звязки таких політичних та суспільних засад, що оживляли опісля „Кирило-Методієвське" брацтво — помало виринав в єго уяві ідеал федеративно-демократичного устрою словяньских национальних держав.

Як далеким від такого ідеалу був тодішний стан в Росиї — се бачив поет наглядно.

Живучи в столиці царства, став Шевченко під впливом згаданого духового руху глибше, пильнійше приглядатись осередкови того страшного Молоха, перед котрим дрожало тілько народів; в московскому урядї бачив поет немилосерного ворога всяких політичних та суспільних свобід підчинених єму народів. З кождим днем бачив Шевченко яснійше що без'оглядна геґемонія — се ціль, а підступ, зрада, та насильство — се у того Мольоха средства до осягненя цїли.

Живий доказ сего бачив поет в сучасному положеню Польщі, а ще більше України; сьвідком, що оскаржував минувші політичні провини московского уряду — були історичні факти. О скілько сї факти дотикали України — дізнав ся поет по части з яркими красками писаної „Исторіи Руссовъ", по части від просьвічених Українцїв та Поляків, з котрими стикав ся в Петербурзі. В товаристві Поляків мусїв він нераз наслухатись, яким важким духом дихали они супроти московского царства за зрабовану полїтичну волю своєї вітчини, — проти того самого царства, що придавило й Україну. На сїй спільній точцї Шевченко зійшов ся з Поляками. З того самого зглядy припали єму до вподоби па-

---

[1]) Про цїлий сей рух порівн. між иншими: Алекс. Веселовскій: „Западное вліяніе въ русской литературѣ" — „Періодъ Гоголя и Бѣлинского" („Вѣстникъ Европы" 1882. III.); М. Драгоманов: „Шевченко, українофіли й соціялізм" (Громада" Женева 1879, Нр 4;) Alexander Reinholdt: „Geschichte der russischen Litteratur". (Gesch. der Weltlitteratur in Einzel-Darstellungen, Bd. VII.) а також статю Ів. Франка п. з. „Причинки до оцїненя поезий Шевченка", — „Темне царство". („Сьвіт", Львів 1881.)

тріотичні твори Міцкевича та других польских письменників, які давали єму читати товариші Поляки.

Р. 1843 з'явив ся поет на Вкраїні. Завязки деяких думок, які привіз він із столиці царства, розвинулись та впорядкувались у него серед київских осьвічених товаришів. Чимало скористав Шевченко і підчас своїх проїздок по Україні між р. р. 1843—1846. Слава єго була вже під той час доволї голосна. Тож приймали поета всюди радо, — особливож українські та польскі пани на лївобічній Україні. Правда, що в їх товаристві, де розвельможилось було „мочимордіє" — прогайнував Шевченко немало дорогого часу, але не було се товариство і без добрих боків. Серед тих „мочимордів" були й люди, що з французщиною з заграниці привезли вольнїйші европейскі думки, та твори французских письменників. Знали они, — як каже М. Драгоманов, — і ціну забороненій книжці на приклад Міцкевичеви. Були між знакомими поета й жінки, що зрозуміли Шевченка, н. пр. Марія Марковичка, — був тут і Кн. Репнїн, — чоловік з породи декабристів, був і щирий друг Шевченка Яков Бальмен, котрому поет присьвятив свій „Кавказ".

Усе, що говорилось кругом Шевченка, лучив він із вражінями, вивезеними з Петербурга, перетоплював своїм глибоким чутєм, та впорядкував своїм мужицьким розумом. Серед таких обставин написав Шевченко свої поеми політичні, про котрі будемо говорити в сему відділї нашої студиї; в тому часї виїхавши на короткий час до Петербурга написав Тарас д. 8-го червня р. 1844 і свою поему

„Сон",

в котрій виразно виступає вплив Міцкевича.

Пізнавши той духовий рух, серед котрого виробив собі Шевченко погляди, висказані у своїх полїтичних поемах, пізнавши в головних нарисах, яку ролю могли серед тих ріжнородних елементів відограти в духовій роботї Шевченка поезиї Міцкевича, покажемо тепер докладно, яке значінє мають сї поезиї в ґенезї Шевченкового „Сну".

Серед пануючої в Росиї урядової системи, що старалась і старає ся придавити в самому зародї всяку сьмілійшу думку, а найбільше свобідну друковану критику державного устрою та суспільного житя, не появилась не то до 40-вих років, а й до нинї анї одна політична поема в повному значіню сего слова. Томуж і Шевченко, пишучи свій „Сон", не міг руководитись ніякими московскими взорами Також ні одна з европейских полїтичних поем не була Шевченкови відома до того часу.[1])

[1]) Порівн. Стат. Ів. Франка: „Причинки до оцїненя поезий Т. Шевченка" „Темне царство", („Сьвіт" 1881. 147); в гарній тїй статї показано суспільно-полїтичне значінє „Сну" і „Кавказу".

Поема Гайного „Німеччина“ („Deutschland“) появилась р. 1844 п. з. рівночасно з Шевченковим „Сном“; „Бичованя“-ж (Les Chatiments) Віктора Гіґо написано доперва р. 1853.

Так отже лишаєсь одна тільки політична поема, яку міг Шевченко знати до р. 1844, — а нею була Міцкевичева поема п. з. „Поминки“ („Dziady“) [1])

Що Шевченко дійсно читав Міцкевичеві „Поминки“, про се, як ми вже бачили, виразно сьвідчать спомини Ол. Чужбиньского.[2]) Колиб однак і не було такого виразного сьвідоцтва, то сама поема „Сон“ містить у собі чимало доказів на те, що Шевченко знав згадану поему Міцкевича.

Поема „Сон“ розпадає ся, так що до провідних думок, як і по двом окремим жерелам Міцкевичевого впливу, — на дві части.

В першій, меншій частині стоїть поет на загально-людскому, в другій на национально-українському становищу. Обидві части сполучує протест проти урядової системи в московскому царстві; тільно-ж в першій части кладе поет головний натиск на кривди социяльні, — в другій на політичні. Перша частина носить на собі відтінки впливу Міцкевичевої „Імпровізациї“(яку бачимо в III. ч. „Поминок“) — в другій части „Сну“ виступають виразно спомини з черги картин, що носять у Міцкевича спільний заголовок „Ustęp“ (т. є. „Уступ третьої части „Поминок“) — та легкі відголоски других частин „Поминок“.

Приглянькмо ся з того боку близше першій части Шевченкового „Сну“.

У вступі малює поет сї думки, з якими носив ся він на яві, що містять у собі завязки тих картин, і тих почувань, — які єму опісля приснились. Кількома сьмілими сатиричними рисами характеризує він ті пороки деяких верств суспільности, що затроюють людске житє: З одного

Поема Байрона „Дон Жуан“ (маю тут на думці уступи політичні сеі поеми) — та поезиї П. Б. Шеллього ледви чи були відомі Шевченкови.

[1]) Переклад заголовка Міцкевичевої поеми „Dziady“ на „Діди“, (який бачимо у д. Третяка: „Про вплив Міцкевича“, стр. 36, 37 і др.) зовсім розминає ся із значінєм сеї поеми.

[2]) Друга і четверта частина Міцкевичевої сеі поеми появилась у Вильнї р. 1823; третя часть появилась р. 1832 в Парижі, — і була в Росиї заборонена. Чи і III-у частину Поминок читав Шевченко, — сего Чужбиньский виразно не говорить. Однак і ся заборонена часть „Поминок“ кружила потайно по Росиї. Знав її й Пушкин, як про се сьвідчить єго замітка до поеми п. з. „Мѣдный Всадникъ“, де поет сей хвалить красу і яркість кольориту уступу „Поминок“ п. з. Oleszkiewicz. [Порівн. Сочиненія А. С. Пушкина, С. Петерб. 1887. I. 313] Такою самою потайною дорогою могла ся часть поеми попасти і в руки Шевченка.

боку будьто жадоба грабежи при помочи політичної власти, будьто жорстокий еґоїзм, що послугує ся найнужденнійшими средствами для визиску своїх братів, — а з другого ягняча байдужність, апатия, недостача застанови над своїм положенєм: — се ті хиби, на які вдаряє поет, — а нагадуючи, що так царі, як і бідні старці суть Адамовими дітьми, себ-то людьми — завзиває всїх до братолюбства.

З такими думками заснув Шевченко; — але они з подвійною пластичностию з'являють ся єму на ново в снї:

І снить ся Шевченкови, що він летить понад землею. Сей поетичний лет деякими рисами нагадує з легка Міцкевичеву „Імпровізацию“. Як Шевченко летячи понад землею приглядаєсь людскому горю, так само й Конрад взбиваєсь високо понад облаки, і з відси споглядає на житє народів:

Wznoszę się, lecę, tam! na szczyt opoki,
Już nad plemieniem człowieczem
Między proroki . . .
. . . .
Już widno, jasno, z góry nad ludy spozieram [1])

Д. Третяк завважав ще кілька мотивів спільних обидвом поемам; подаємо тут важнійші точки єго порівнаня: „Весь біль, якого дізнає єго нарід, і усе горе єго положеня спливає до серця Шевченка, як до серця Конрада, і він як Конрад звертає ся до Бога з питанєм: чи він бачить ізза хмари — наші сльози, горе? Як Конрад на крилах своєї фантазиї летить аж там, gdzie graniczą „Stwórca i natura“, щоби дізнатись, яким способом двигнути й ущасливити свій нарід, так і Шевченко посилає думу аж до Бога: „Єго розпитати, чи довго ще на сїм сьвітї катам панувати“. І як Конрад в патріотичнім тоні закидує Богу, що він байдужливо дивить ся на землю, (Kłamstwo, kto ciebie nazwał miłością, ty jesteś tylko mądrością), так і Шевченко на питанє: „Чи Бог бачить ізза хмари наші сльози, горе? відповідає з оґірченєм: „Може й бачить та помога, — як отті гори — предковічні, що политі — кровію людскою“. [2])

Деякі з наведених тут рисів справдї становлять анальоґію між Міцкевичевою „Імпровізациєю“, а першою частиною Шевченкового „Сну“. Щоби однак не перецїнювати значіня сеї анальоґії, мусимо близше приглянутись, яке місце займають сї мотиви в цїлости помислів та ідей обидвох поем.

---

[1]) „Poezye A. Mickiewicza“ IV. 155.

[2]) „Про вплив Міцкевича“ (с. 22—23.)

Основне становище, яке заняв Шевченко в сій части „Сну“ — зовсім відмінне від становища Міцкевича: Шевченко кладе тут головний натиск на проблєми социяльні, Міцкевич на політичні; Шевченко стоїть на основі вселюдскій, — Міцкевич на национальній. Конрад вступає ся лишень за свій нарід:

Jabym mój naród jak pieśń żywą stworzył...

. . . .

Chcę go dźwignąć, uszczęśliwić,
Chcę nim cały świat zadziwić.[1])

. . . .

Teraz duszą jam w moję ojczyznę wcielony:
Ja i ojczyzna, to jedno;[2])

. . . .

. . . tam w ojczyźnie serce me zostało...[3])

Шевченко з болем прощає ся з Україною, — а налюбувавшись ще раз чудовою красою єї природи, — взносить ся високо, — високо, так, що обіймає оком не лишень Україну, але бачить недолю всіх народів, що терплять під тяжкою кормигою царизму. Єго болить всяка людска недоля, — а найбільше социяльна, звязана з поганим устроєм московскої держави. Поет вириває ся поза границї сего темного царства, та шукає вільнійшої, кращої країни що „не полита слїзми, кровю“; — не могучи єї дошукатись, забирає з собою всї лиха, всї зла, летить там — де не чуть нї людского сьміху — нї плачу — ордою розпускає по небу всї людскі кривди, — і як оден живий закид ставить їх перед очи Бога. Він не розпитує, як Міцкевичів поет, як би ущасливити лише рідний нарід, — не розпитує, чи довго ще стогнатиме Україна під чужою кормигою, — він в імени цїлої терпячої людскости питає Бога:

Ци довго ще на сїм сьвітї
Катам панувати...

Розмова Шевченка з Богом не має, як запримітив д. Третяк, того величного Прометейского характеру, — як анальоґічна розмова та суперечка Міцкевичевого Конрада.

Річ се зовсїм природна.[4]) Міцкевич заняв цїлу увагу читача ма-

---

[1]) „Poezje“ IV. 161.
[2]) ibid. IV. 165.
[3]) ibid. IV. 160.
[4]) Пишучи „Поминки“ читав Міцкевич Есхільового „Прометея“. [Порівн. P. Chmielowski: „Adam Mickiewicz“, 1886. II. 112.]

люючи силу індивідуального чутя Конрада, та велич его терпіня; тож і кульмінацийну точку „Імпровізациї“ становить боротьба сего новітного титана з Богом за долю своєї вітчини. Конрад концентрує в собі всї болї свого народу; але які се болї, — сего Міцкевич в „Імпровізациї“ не показує.

Між тим Шевченко, хоть виливає й свої почуваня, — стає сам у тїни, — а на перший плян висуває людске горе — і то не так загально, як се бачимо у Міцкевича. Огненними красками малює він кілька картин із земного „раю“: Тут здіймають з калїки останню свитину, щоби обуть панят недорослих; там розпинають вдову за подушне, а єдиного сина віддають у війско — бо сего ще мало...; — он вмирає під тином з голоду опухла дїтина, — а мати жне пшеницю на панщинї; а он бідолашна покритка проклята ріднею, погорджена цїлим сьвітом блукає з дитиною, — а панич, що її знеславив, з двайцятою пропиває душі!...

Оттакі то кривди ставить Шевченко перед лицем Бога, та людий, — і на сї людскі терпіня звертає він головну увагу, а не на свою особу, анї на суперечку з Богом. Тому-ж і не має тут Шевченко того титанїчного характеру як Міцкевичів Конрад, — але за те стать єго прибирає реальнїйші форми сучасного борця за потоптані права людини.

Із сего показу бачимо, що сї на позір так подібні поетичні помисли ріжнять ся між собою напрямом та обємом найосновнїйших думок, так, що анальоґічність „Сну“ та „Імпровізациї“, отже й слїди Міцкевичевого впливу на першу частину „Сну“ дадуть ся звести до отсих точок: а) Обидва поети взлетївши понад землю бачать та відчувають людске горе; б) обидва в огірченю дорікають Богу недостачию любови до людий.

Міцкевичева „Імпровізация“ се оден із найвисших тонів, до якого удалось коли небудь европейским поетам напружити струну людского чутя; — се найвисша вершина, доступна лише для невеликого числа перворядних поетичних ґеніїв; але й розбирана частина Шевченкового „Сну“ не дуже блїдне проти сего мистецкого твору. Наколи розмахом поетичного полету та величностю картин не взніс ся Шевченко до тої висоти, на яку взбив ся Міцкевич, — то ширина гуманних ідей додає сили безпосередньому, глибокому, чутю поета, — так, що ся половина „Сну“, навіть при незручній порозриваній композициї, — належить ураз із „Кавказом“, відривками „Гуса“, думкою „Як би ви знали паничі“ [1]) і ин. —

[1]) Думка „Як би ви знали паничі“ споріднена що до основних мотивів та поетичних помислів з що йно розбираною частиною „Сну“.

до тих громових голосів, що поруч з Міцкевичевою „Імпровізациєю“ вічно потрясатимуть просторами людских думок та почувань.

Сказали ми, що в першій части „Сну“ стоїть Шевченко переважно на загально-людскому становищу. Там знов, де у него виступають на перший плян питаня национально-політичні, — там і кінчить ся анальоґія між „Сном“ а „Імпровізациєю“, [1]) а зачинаєсь відгомон впливу других уступів Міцкевичевих „Поминок“.

І тут малює нам Шевченко правдиве пекло-людскої недолї, що завелось серед чудової природи. Видячи тільки горя, тільки зла, поет тратить віру в Божу справедливість:. Таж Бог всевідучий — роздумує поет: — і все що дїє ся, — діє ся по єго волї — Ні — хіба Бог не любить людий, та насьміхає ся над їхньою недолею:

А може й сам на небеси
Сьмієш ся, батечку, над нами,
Та може радиш ся з папами
Як править миром?!...

(„Кобзарь“ II 71.)

Може бути, що в сих словах відозвав ся знов далекий відголос Міцкевичевої „Імпровізациї“:

Cierpię . . . szaleję . . .
A Ty mądrze i wesoło
Zawsze rządzisz,
Zawsze sądzisz,
I mówią, że ty nie błądzisz!

(Poezje A. Mickiewicza IV. 166.)

При такому здогаді поетови дивно, за що тільки хвали несеть ся на честь Бога по всїк усюдам.. І тут вириває ся з уст Шевченка таке богохульство, як із уст Конрада; Шевченко навіть посуваєсь ще дальше як Конрад, котрий не був в силі виречи ся останнього слова — що „Бог не є батьком сьвіта, але царом“:

. . . . . Хвали нікому,
А кров, та сльози, та хула,
Хула всьому!... Ні, нї! нічого
Нема сьвятого на землї!
Менї здаєтця, що й самого
Тебе вже люде прокляли!

(ibid. Кобзар. II.)

Гіркі сї слова суть мірою невгамованої розпуки, та безвихідного жалю поета над людскою недолею..

В сїй думцї добачає М. Драгоманов (Листи в наддніпр. Укр. „Народ“ 1893.) анальоґію до Пушкинової поеми п. з. „Деревня“.

[1]) Велична стать Конрада, а іменно єго патріотичні почуваня причинились і до сформованя деяких уступів тих політичних поем Шевченка, в котрих найголоснїйше дзвенить нута патріотично-национальна.

Уже сама можливість написаня такої поеми, повної незвичайно сильного безпосереднього чутя, як „Імпровізация“ — а ще більше значінє, яке має Ґустав та

В третій части сеї поеми випровадив Міцкевич у драматичній формі кілька ярких сцен, що мають разячі надужитя, яких допускав ся московский уряд у Польщі та на Литві при помочи таких нелюдів як Новосільцов; — представив з одного боку моральну гниль та гуляще житє тих верств польскої суспільности, що погодилась з істнуючим політичним ладом, та тримала ся урядової клямки, — а з другого незмірені терпіня найкращого цьвіту польскої молодіжи, що ниділа в тюрмах, та на Сибірі. Драстичні сї сцени доповнює Міцкевич рядом епічних картин, що з незвичайною силою характеризують урядову систему московского царства, з головним її керманичом, з найважнійшою підпорою сеї системи — армією, — та осередком деспотичної управи: столицею царства. Уступи сї, органічно з собою не повязані, мають заголовки: „Droga do Rossyi“, „Przedmieścia stolicy“, „Petersburg“, „Pomnik Piotra Wielkiego“, „Przegląd wojska“, „Oleszkiewicz“: „Do przyjaciół Moskali“ — а всї підтягнені під спільний заголовок; „Dziadów części III-ciej ustęp“.

Конрад у „Поминках“, — вказує на се, що навіть у „Міцкевича“, що був глибоконабожним, бували хвилї зневіри, хвилї розпуки, в котрих він, бачивши недолю своєї вітчини, лихословив Богу, та заперечував єго любов і справедливість. Міцкевич однак спамятуєсь скоро, та кидаючи Конрада до ніг Божого маєстату відкликує сво хулу, свій протест.

Шевченко, у котрого богато церковних доґм було захитаних, у котрого рационалїзм, та скептицизм брав часто верх над почуванями релїґійними, — висказує такі думки, як Міцкевичів Конрад, просто від себе, і не відкликує їх.

Як Конрад, — так і Шевченко, дивлячись на недолю рідної країни, закидає Богу безсердечність та несправедливість:

Мій краю прекрасний, розкішний, богатий!
Хто тебе не мучив? Як би розказать
Про якого-небудь одного маґната
Історию-правду, то перелякать
Саме-б пекло можно, а Данта старого
Полупанком нашим можно здивувать.
І все то те лихо, все кажуть, од Бога!
Чи вжеж йому любо людий мордувать,
А надто убогу мою Україну?!...
Що вона зробила? Защо вона гине?
Защо її діти в кайданах мовчать?!...
(„Кобзарь“ II. 98.)

Конрад палає такою жадобою пімститись на ворогах своєї вітчини, — що готов іти на ворога навіть супроти волї Бога:

Tak! Zemsta, zemsta, zemsta na wroga!
Z Bogiem, i choćby mimo Boga!
(„Poezje“ IV. 154))

Становище, яке заняв Міцкевич у сій поемі, відповідало як не мож краще патріотичним поглядам Шевченка, — та становищу України до московского царства. І єго рідний нарід стогнав так само як польский під тою-ж чужою кормигою; і Україні зрабувала московска держава політичну самостійність, і над Україною сповнив сей уряд криваву чергу насильств, і на україньский люд налягла та сама важка сила поганого політичного та суспільного устрою, репрезентована царизмом.

Тою отже спільностю национально-політичних взаємин України й Польщі до Московщини, — спільностю поглядів Міцкевича й Шевченка на московский уряд, — дасть ся пояснити те велике вражінє, яке зробила на Шевченка ся частина „Поминок“.

Уже третя — головна часть сеї поеми викликала у Шевченка деякі анальоґічні думки; ще сильнїші слїди полишив на „Снї“ — „Уступ III-тої части Поминок“.

Усї майже части „Уступу“, котрих заголовки ми що йно подали, знайшли в Шевченковій поемі мініятурну репродукцию: Бачимо в „Снї“ і вражіня з дороги в Московщину, і муштру, і опис столиці, і памятник Петра Великого.

Однак картини, що складають ся на „Сон“ так порозривані, а спомини з поодиноких уступів Міцкевичевих „Поминок“ так розсипані по ріжних епізодах Шевченкової поеми, — що ми не можемо їх розбирати в такому порядку, який бачимо в „Снї“, — а мусимо їх уґрупувати по основним думкам, та по головним струям Міцкевичевого впливу.

І Шевченко в своєму „Заповітї просто неґує Бога, доки він терпить на Україні насильну чужу кормигу:

> Як (Дніпро) понесе з України
> У синєє море
> Кров ворожу, — оттодї я
> І лани і гори —
> Все покину, і полину
> До самого Бога
> Молити ся; а до того —
> Я не знаю Бога!
>
> („Кобзар“ І. 180—181.)

Так отже патріотично-национальний тон Мицкевичевої „Імпровізациї“ не відбив ся в розбиранім отсе части „Сну“ — а відозвав ся легким відголосом у що йно наведених уступах „Іржавця“, та „Заповіту“.

В ґенезї сих уступів відограло найважнійшу ролю політичне положенє України, що викликувало і безпосередно у Шевченка думки подібні до Міцкевичевих; на кождий спосіб виразна анальоґія не позваляє тут промовчати і впливу Міцкевича.

В уступі п. з. „Droga do Rossyi“ описує Міцкевич, як він лежить у кібітці, оглядає північну країну, та робить свої спостереженя:

> Po śniegu coraz ku dzikszej krainie
> Leci kibitka, jako wiatr w pustynie.
> I oczy moje jako dwa sokoły
> Nad oceanem nieprzejrzanym krążą.
> Nie spotka oko ni miasta ni góry,
> Żadnych pomników ludzi ni natury.
> Ziemia tak pusta, tak niezaludniona, і т. д.
> Po polach białych pustych wiatr szaleje.[1])

І Шевченко розпрощавшись із любою Україною летить понад землею, та малює нам картину за картиною, що пересуваєсь перед єго очима. Ось і перша, в котрій анальоґічними рисами змалював поет природу північного царства:

> Лечу, лечу, а вітер віє:
> Передо мною сніг біліє;
> Кругом бори, та болота,
> Туман, туман та пустота, —
> Людий не чуть; — не знать і сліду
> Людської страшної ноги...[2])

В тому-ж уступі характеризує Міцкевич людий, що замешкують сю країну, — та робить при сій нагоді ріжні політично-сатиричні уваги. Під впливом живих споминів із часів переслідованя польскої молодіжи в Вільні — коли то сотнями вивожено політично-підозрілих студентів до незнаних каторг, та твердинь, — малює Міцкевич довгий ряд кибіток, що під доглядом жандармів летять по довгих, рівних, на північ звернених гостинцях, — та везуть політичних провинників. Хто в них їде, за що, куда, — сього ніхто не знає... Так сподобалось цареви та єго посіпакам, — і на тому конець.

Сей уступ, та кілька менших картин других Міцкевичевих поезий, де натякнено про терпіня політичних каторжних запроторених на Сібір,[3])

---

[1]) „Poezje“ IV. 261—262.

[2]) „Кобзарь“ I. 203.

[3]) Порівн. „Поминки“ н. III. („Poezje“ IV. 207;) „Do matki Polki“ (ibid. II. 160); „Do przyjaciół Moskali“:

> Ta ręka, którą do mnie Bestużew wyciągnął,
> Wieszcz i żołnierz — ta ręka, od pióra i broni
> Oderwana, i car ją do taczki zaprzągnął,
> Dziś w minach ryje skuta obok polskiej dłoni!...
> („Poezje“ IV. 260.)

нагадали Шевченкови одну з найбільших неправд самовластного устрою московского царства, де без права, без суду, без оборони, на оден донос плаченого шпігуна — на підставі самого підозріня, або й тіни підозріня вязнять найкращі інтеліґентні сили, відривають їх від праці серед рідного народу, вивозять потайно далеко на чужину, та кажуть їм враз із злодіями та розбійниками коротати свій вік у підземних копальнях...

— „А за що? — Те знає — Вседержитель, а може ще й він не добачає!...“ Се потоптане всяких людских прав незвичайно сильно зворушує Шевченка, — палить єму серце, гадюками впиваєсь в єго груди; поет вслухує ся в сей стогін каторжних, що добуває ся з темних льохів, — мов мерців викликує їх зпід землї, і ставить перед суд людскости, щоби сьвідчили про варварскі порядки темного московского царства:

Он де злодій штемпований
Кайдани волочить;
От розбійник катований
Зубами скреготе
Недобитка товариша
Зарізати хоче;
А між ними, запеклими
В кайдани убраний
Цар всесьвітний, цар, волї цар,
Штемпом увінчаний,
В муцї, в каторзї — не просить,
Не плаче, не стогне...
Раз добром налите серце
В-вік не прохолоне...[1])

Пишучи отсї стрічки, поет наш ще й не прочував, що й єму самому прийде ся за свої сьмілі думки небавом зазнати подібної долї. Мов апостол волї, увінчаний штемпом, переніс опісля й Шевченко десять лїт тяжкої неволї. На щастє й єго добром налите серце не прохолоди серед студених стін тюрми...

Ще більше полїтичних думок розбудив у Шевченка уступ Міцкевичевої поеми п. з. „Przegląd wojska“. Тут звертає Міцкевич вістрє своєї сатири проти московскої армії, на котрій опирає ся тяжкий кольос деспотизму. Ненавистна для него та великаньска машина, призначена на

---

[1]) „Кобзарь“ I. 204.

знищене волї сусїдних народів. Він порівнує її до громади вправлених псів, та до хмари саранчі, що грозить Европі загладою.

Міцкевич, тямлячи, що ся армія окровавилась недавно (1831 р. III-та частина „Поминок“ написана між р. 1831 – 1832.) кровю єго земляків, — виливає на ню море жовчи, та дотикає нераз тих, що самі про себе нїчого не винні; але небавом спамятуєсь поет. Він сам чує, що єго слова гіркі, та палячі, — а боячись, щоби їх хибно не пояснювано, — щоби єму не закинено ненависти до всего, що московске, оправдуєсь у відозві до приятелїв — Москалїв, — що не проти всїх Москалїв звернена єго зброя — а проти московского уряду, що придавив і своїх власних горожан:

> Żrąca jest i paląca mojej gorycz mowy:
> Gorycz, wyssana ze krwi i łez mej ojczyzny...
> Niech żre, i pali nie was, — lecz wasze okowy!...[1])

Уже в самому описї муштри дав Міцкевич докази, що потверджують такий напрям єго сатири: Він безпощадно висьміває московску армію в цїлости і в поодиноких її частях: а все таки єму жаль жертв самоволї того правительства, що більше дбає про коний, як про людий; він болїє над покровавленими стратованими людскими тїлами, що лишились на площинї муштри; він плаче над бідним темним салдатом, котрий так привик до рабского послуху, — що замерз стережучи кожуха свого пана... Міцкевич забуває, що сей салдат — частина ворожої армії, а бачить в нему брата-Славянина та чоловіка, і добуває з груди отсей поклик щирого-гуманного чувства:

> O biedny chłopie! Heroizm, śmierć taka,
> Jest psu zasługą, człowiekowi grzechem!
> Jak cię nagrodzą? Pan powie z uśmiechem
> Żeś był do zgonu wierny — jak sobaka...
> O biedny chłopie! Za cóż mi łza płynie
> I serce bije myśląc o twym czynie?
> Ach! żal mi ciebie, biedny Słowianinie!
> Biedny narodzie! żal mi twojej doli:
> Jeden znasz tylko heroizm — niewoli!...[2])

Цїлий уступ п. з. „Przegląd wojska“ викликав у Шевченка не

---

[1]) „Poezje“ IV. 261.

[2]) „Poezje“ IV. 295.

одну думку. У „Снї“ бачимо також малий образок муштри, де поет коротко а ясно зазначив свій погляд на війско:

> У городї мов журавлї
> Замуштрували москалї.
> Нагодовані, обуті
> І кайданами окуті
> Муштрують ся..[1])

От-сими кількома словами висказав Шевченко ту саму провідну думку, що пробиває ся в розбираному уступі Міцкевичевої поеми. І тут бачимо таку саму бідну, темну масу салдацтва, що не сьміє мати анї крихітки власної волї, власних потреб, власних почувань, — що мов вівцї йдуть на зарізь по указови того, хто їх соками таки їхнїх братів, годує для самолюбних цїлий та для піддержаня деспотичної машини — але рівночасно накладає на них кайдани безоглядного послуху, кайдани духової та фізичної неволї, що безпощадно придавлюють в них всяку людску індивідуальність — та робить їх слїпими знарядами самоволї деспоти. Короткі сї слова, якими поет зазначив свою симпатию до тих бідних вимуштрованих невольників, — до живого проймають усякого, хто вміє ввійти в глибину Шевченкової поезиї.

В уступі, де описана муштра, визначне місце призначив Міцкевич цареви:

Цар від дитячих лїт виховує ся на жовнїра, на полководця. Муштруючись приготовлює ся він до трону. Такого вихованя вимагає вже традиция одідичена від попередних царів, особливож від Петра І-го. Таке вихованє позволяє цареви особисто управляти армією. Він перероблює з нею всякі найновійші муштри, про які читав або чув коли небудь.[2]) Мов шулєр карти розкидає він відділи війска по площинї. На одно єго слово, що мов мяч перелїтає з уст до уст, аж до найнизших підвладних, — розсипують ся безчисленні полки, — мішають ся, вдаряють на себе, — або мов планети кружать довкола свого сонцяцаря. Він є для армії справдї сонцем, Богом, усїм. Оден єго погляд вбиває найвідважнїйших ґенералів:

> Jenerał w ogień śmiałym idzie krokiem:
> Kula go trafi — car się doń uśmiechnie.
> Lecz gdy car strzeli niełaskawem okiem
> Jenerał bladnie, słabnie, często zdechnie...[3])

---

[1]) „Кобзарь‘ І. 205.
[2]) Порівн. „Poezje“ IV. 289.
[3]) Порівн. „Poezje“ IV. 284.

Характеристику царскої могучости та самоволї доповнив Міцкевич яркими красками в иншій своїй поемі п. з. „Reduta Ordona“:

Król wielki, samowładnik świata połowicy:
Zmarszczył brwi: — i tysiące kibitek wnet leci;
Podpisał, — tysiąc matek opłakuje dzieci.
Skinął, — padają knuty od Niemna do Chiwy.

Маючи таку власть, маючи під рукою таку армію, він нечуваним пострахом проймає своїх підданих:

Car dziwi się: ze strachu drzą Petersburczany,
Car gniewa się: ze strachu mrą jego dworzany;
Ale sypią się wojska, których Bóg i wiara
Jest Car, Car gniewny, umrzem, rozweselim Cara!...[1])

„Przegląd wojska“, а не менше наведені уступи поеми „Reduta Ordona“ — причинились до сформованя того уступу Шевченкового „Сну“, де поет характеризує царя. Самодержця бачимо в Шевченковій поемі вправдї не на муштрі, як у Міцкевича, а дома, в палатах, — але й тут інтересує ся він живо армією, та розмовляє з царицею:

Об отечестві, здаєть ся,
Та нових петлицях,
Та об муштрах ще новійших.[2])

І тут ілюструє поет в подібний спосіб царску самоволю. Як на муштрі, описаній у Міцкевича, розказ царя переходить від найвисших ґенералів до найнизших салдатів, так тут пощечина царска дістає ся найстаршому „блюдолизови“, — та йде по черзї у низ аж до дрібних „православних недобитків“.

Не саму пощечину хотів тут змалювати Шевченко, а сї суворі царскі укази, що доки перейдуть через черґу чиновників аж до мас люду, — чим раз більше степенують ся, та подвійним тягаром налягають на всю суспільність... — І як у Міцкевича вірні салдати вмирають, щоби розігнати гнів царский, щоби царя розвеселити, — так у Шевченка „дрібнота — недобитки православні“, що найсильнійше почули на собі наслїдки царского гніву, — „стогнучи за батюшку Господа благають“. — „Сьміх — і сльози“ — завважав від себе Шевченко. І справдї, сльози витискає з очий ся на позір сьмішна картина, — коли вдуматись

[1]) ibid. II. 165.
[2]) „Кобзарь“ I. 207.

в її зміст; сльози підступають, коли читаємо і другу на око комічну картину, де поет показує, як від примхи самодержця залежить доля, або тяжка недоля не лишень его окруженя, — але й усїх складових елементів держави, цілої суспільности:

. . . . . Як крикне
На самих пузатих:
Всї пузаті до одного
В землю провалились.
Він випучив баньки з лоба, —
І все затрусилось,
Щó осталось. Мов скажений
На менших гукає, —
І ті в землю. Він до дрібних —
І ті пропадають;
Він до челяді сунеться, —
І челядь пропала, —
До москалїв, — москалики
Тяжко застогнали,
Пішли в землю!...[1])

Анальоґічні поетичні помисли, виняті з Міцкевичевого твору п. з. „Reduta Ordona“, де схарактеризовано царский гнїв та страшні его наслїдки, — ми вже бачили.

Описуючи війскову муштру, змалював Міцкевич у тому-ж уступі п. з. „Przegląd wojska“, — помічників царя, — вспіввиновників его нелюдскої власти. Старшина, — ґенерали, всї так і сяють від золота; а знаючи, що ввесь їх блеск, усе значінє залежить від царскої ласки — оден навперед другого всякими можливими способами старає ся приподобати ся цареви:

. . . . . Patrzą: car, car jedzie!
Tuż kilka starych konnych admirałów,
Tłum adjutantów, i ćma jenerałów.
Na każdym gwiazdek, kółek, i krzyżyków
Z przodu i z tyłu więcej niż guzików.
Świecą się wszyscy: lecz światłem nie własnem.
Promienie na nich idą z oczu pańskich.
Każdy jenerał jest robaczkiem jasnym,
Co błyszczy pięknie w nocach świętojańskich,

---

[1]) „Кобзарь“ I. 212—213.

Lecz skoro przejdzie wiosna carskiej łaski,
Nędzne robaczki tracą swoje blaski...[1])

Уже в III сій головній части „Поминок" розкрив Міцкевич брудні тайни московского чиновництва, що мов черви точуть перші основи всякої моральности, всяких людских прав, — та показав, якими поганими способами старають ся они здобути собі прихильність своїх настоятелів, та царя.

В уступі-ж п. з. „Petersburg" бачимо серед уличної товпи на першому місці тих двірских чиновників, котрим повелось „заслужити" собі царску ласку: якже величають ся они признаками сеї ласки, — якже старають ся они зблизитись до царя, щоби хоть на хвильку прилюдно засяти єго блеском!...

A naprzód idą dworscy urzędnicy:
Ten w futrze ciepłem, lecz nawpół odkrytem,
Aby widziano jego krzyżów cztery;
Zmarznie, lecz wszystkie pokaże ordery;
Wyniosłem okiem równych sobie szuka
I gruby, pełznie wolnym chodem żuka.
. . . .
Zimno, i wietrzno; ale któż dba o to?
Wszak car zwykł tędy przechodzić piechotą,
I cesarzowa, i dworu mistrzynie![2])

І в Шевченковому „Сні" бачимо в товаристві царя єго чиновників та ґенералів. Бачучи царску могучість, знаючи, що їх істнованє й те золото, яким они так люблять полискувати, завдячують лишень самодержцеви — они гнуть ся перед ним та потурають єго самоволї, хотьби се мало статись із шкодою цїлого народу, з затратою їх чести, з пониженєм людскої гідности. Шевченко характеризує тих високих достойників рисами анальоґічними до тих, які ми бачили у Міцкевича:

Так от де рай! Уже на що
Золотом облиті
Блюдолизи! Аж ось і сам
Високий, сердитий виступає.
. . . .
За панами панства, панства,

---

[1]) „Poezje" IV. 284.
[2]) „Poezje" IV 273.

У сріблї, та златї
Мов кабани годовані
Пикатї, пузатї!
Аж потїють, та товплять ся,
Щоб то близче стати
Коло самих: може вдарять,
Або дулю дати
Благоволять: хоч маленьку,
Хоч пів дулї, аби тілько
Під самую пику.
І всї у ряд поставали
Нїби безязикі...[1])

В уступі п. з. „Petersburg“ показав нам Міцкевич також низшу „братію“ — чиновників. Всї они прегарно пристають до цїлого свого окруженя; они переняли, та розвинули ще до висшого ступня сї прикмети, якими визначує ся їх старшина:

Dalej z pochyłym karkiem czynowniki
Z podełba patrzą, komu się ukłonić,
Kogo nadeptać, a od kogo stronić;
A każdy giętki, we dwoje skórczony,
Tuląc się, pełzną jako skorpiony.[2])

І у Шевченка подибуємо характеристику низшого чиновництва, — невідродних дїтий цїлого полїтичного устрою московскої держави: лизуньство, хабарство, та самодурство, — се головні їх прикмети:

От і братія сипнула
У сенат писати,
Та підписувать, та драти
І з батька, і з брата.
А між ними і землячки
Де-де споглядають —[3])

Так у Шевченка, як і у Міцкевича визначують ся сї чиновники попри рабску покору перед висшими глупою зарозумілостю перед тими, яких вважають низшими від себе. Поет оглядаючи столицю, та звертаючись за поясненями до одного з таких чиновників, натрафив на земляка

---

[1]) „Кобзарь“ I. 207.
[2]) „Poezje“ IV. 273.
[3]) „Кобзарь“ I. 211.

Почувши україньску мову, земляк так і нагороїжив ся зараз, тикнув поетови в очи свою глупу нїби просьвіченість, але й показав і свою гниль моральну:

. . . . . . „Экой хохолъ!
Не знаетъ параду!
. . . .
. . . . . . Да какъ же ты
Й говорить не вмѣешь
По здѣшнему? — „Ба нї, кажу!
Говорить я вмію
Та не хочу". — Экой чудакъ!
Я всѣ входы знаю;
Я здѣсь служу; коли хочешь
Въ дворецъ попытаюсь
Ввести тебя. Только, знаешь,
Мы, братъ, просвѣщенны,
Не поскупись полтинкою!" [1])

Он нащо здалась „просьвіченість"! З відразою відвертає ся поет від „мерзеного сего каламаря". — З тим більшою відразою, що пізнав в нему здеморалїзованого земляка.

Тут запримітив Шевченко ще одну сумну прояву виплекану тою урядовою системою, що панує в московскому царстві:

Пановане одної породи над другою вироджує все серед пригнобленого народу людий, що для особистої користи покидають рідний нарід, — а пристають до того, хто стоїть при власти.

Насильна брутальна геґемонїя московского уряду на Українї, систематична заглада всего, що україньске, зростила вже за часів Шевченка величезну масу перевертнїв, що відцурались свого народу, та пішли на послугу деспотичному московскому правительству.

Таку саму прояву, хоть може не в такій мірі, як на Українї, викликав гнет московского уряду і в Польщі, — і се зазначив Міцкевич в III-тій части „Поминок". У сценї, що представляє варшавский сальон, бачимо здеморалїзовані верстви польскої суспільности, що переняли ся духом, яким віє з гори від репрезентантів урядової Росиї — вздихають за блеском царского двору, та встидають ся своєї мови й своєї народности. Ось як відзиває ся про польскі вірші одна аристократична дама:

Macie robić lekturę! Przepraszam... choć umiem
Po polsku, ale polskich wierszy nie rozumiem...[2])

---

[1]) „Кобзарь" I. 206.
[2]) „Poezje" IV. 201.

В подібний спосіб іґнорує свою народність і „камерюнкер“:

Pan z Litwy, i po polsku! Nie pojmuję wcale...
Ja myślałem, że w Litwie, to wszystko Moskale...[1])

Бачивши таке лизуньство, таку покору перед ворожим правительством — замічає у Міцкевича оден з горячійших патріотів:

— Otóż to jacy stoją na narodu czele!...
— Powiedz raczej na wierzchu, — замічає другий —
Nasz naród jak lawa:
Z wierzchu zimna, i twarda, sucha, i plugawa;
Lecz wewnętrznego ognia sto lat nie wyziębi...
Plwajmy na tę skorupę i zstąpmy do głębi.[2])

На таку закаменілу плюгаву шкаралупу, що під впливом гнобителів насіла й на українському народі, вдаряє і Шевченко; він болїє над Україною, що її сини, виплекані її пот ом, забувають рідний нарід, служать як сліпий знаряд єго ворогам та кривдникам, — та ще й насьміхають ся над своєю українською ріднею:

По московськи так і чешуть,
Сьміють ся, та лають
Батьків своїх, що з малечку
Цвенькати не вчили
По німецьки, а то тепер
І кисни в чорнилї!
Пявки, пявки! Може батько
Остатню корову
Жидам продав, поки вивчив
Московської мови!...
Україно, Україно!
Оце твої дїти,
Твої квіти молодиї
Чорнилом политі,
Московською блекотою
В німецьких петлицях
Замучені... Плач Вкраїно
Бездїтна вдовице!...[3])

---

[1]) ibid. IV. 203.

[2]) „Poezje“ IV. 210. У сценї, що відбуває ся у Вільнї, змалював Міцкевич в особі доктора Бекю (Becu] тип здеморалїзованого чиновника, що служить царским посіпакам на шкоду свого краю і народу.

[3]) „Кобзарь“ I. 212.

Тодішний поганий політично-суспільний устрій московского царства, прикрий для всїх народів, особливож важкий та болючий для України, коренив ся в бувальщинї Росиї, — тїсно був звязаний з історичними подіями, що на розвалинах самостійности України та Польщі зростили й укріпили московску державу. Петро Великий — найбільше скріпив могучість свого царства, — але він і скріпив, на лад европейский, деспотичний устрій Росиї, - що так дав ся в тямки Українцям і Полякам, — що був одним з головних жерел деморалїзациї, про яку ми що йно говорили. Тому-ж супроти Петра звертає Міцкевич свою сатиру в кількох частинах „Уступу III-ї ч. Поминок". На него, як на головного основателя „цивілїзованого деспотизму" вказує Міцкевич в уступі п. з. „Przegląd wojska".

Piotra Wielkiego niechaj pamięć żyje:
Pierwszy on odkrył tę caropedyę,
Piotr wskazał carom do wielkości drogę.
Piotr zaprowadził bębny i bagnety,
Postawił tiurmy, urządził kadety,
I na granicach poosadzał straże,
I łańcuchami pozamykał porty
Utworzył senat, szpiegi, dygnitarze i т. д.

. . . .

I zadziwiona krzyknęła Europa:
Car Piotr Rossyą ucywilizował..

. . . .

Zostało tylko dla następnych carów
Przylewać kłamstwa w brudne gabinety,
Przysyłać w pomoc despotom bagnety,
Wyprawić kilka rzezi i pożarów
Zagrabiać cudze dokoła dzierżawy...[1])

Оттаку спадщину полишив Петро своїм наслїдникам;[2]) він переказав їм ще більше: полишив їм яркі приміри насильства доконаного над Україною, полишив їм нову столицю побудовану там, де перше не постояла нога людска.

Міцкевич не любив сеї столицї; осоружна она для него, як осередок чужої ворожої держави, як твір ненавистного Петра, як сьвідоцтво єго непогамованої самоволї. Тож і в уступах п. з. „Przedmieścia stolicy" і „Petersburg" не щадить він сатири на сам город, та виступає з сильними закидами проти єго заложителя.

---

[1]) „Poezje" IV. 286

[2]) Говорячи про полїтичну безоглядну систему Петра I., не хочемо перечити єго великих культурних заслуг.

Сї уступи Міцкевичевої поеми мусїли звернути на себе пильну увагу Шевченка, тим більше, що й для него був Петербург столицею ворожого елементу, — заборолом деспотизму, під котрим терпів і єго рідний нарід. Тому то бачимо в „Снї" чимало споминів з тих частин „Уступу", що відносять ся до Петра і до Петербурга.

В описї передмість Петербурга запримітив Міцкевич безладну мішанину найріжнороднійших стилів будови, — що стирає з сеї столиці характеристичні знамена східного міста, — а не в силї надати їй вигляду міста західно-европейского.

Po obu stronach wielkiej, pysznej drogi
Rzędy pałaców: Tu niby kaplica
Z kopułą, z krzyżem; tam jak siana stogi
Posągi stoją pod słomą i śniegiem;
Owdzie, za kolumn koryntckich szeregiem
Gmach z płaskim dachem, pałac letni włoski,
Obok japońskie mandaryńskie kioski
Albo z klasycznych czasów Katarzyny
Świeżo małpione klasyczne ruiny.
Różnych porządków, różnych kształtów domy.[1])

Сю характеристичну сумішку ріжнородних стилів запримітив і Шевченко: він не може пізнати, що се за го́род:

Дивлю ся: хати над шляхами:
То город із стома церквами.
. . . .
У долині мов у ямі
На багнищі город мріє.
Над ним хмарою чорнїє[2])
Туман тяжкий. Долїтаю
То город без краю.
Чи то турецький,
Чи то нїмецький,
А може те, що й московський...[3])

Важнїйші однак історичні спомини, які сей город розбудив у обидвох поетів. Обидва они згідно завважали, що сї пишні палати сполокані кровю жертв царскої самоволї:

---

[1]) „Poezje" IV. 267.

[2]) Д. Третяк бачить тут спомин отсих слів Міцкевича: „To dymy dwiestu tysięcy kominów prosto i gęsto kolumnami lecą".

[3]) „Кобзарь" I. 205.

Jakże tych gmachów cudowna robota,
Tyle kamieni na kępach śród błota,
Na tem przedmieściu podłe sługi carów,
By swe roskoszne tamtuzy dźwignęli,
Ocean naszéj krwi i łez wylelі.[1])

Як то воно зробило ся
З калюжі такої
Таке диво! Оттут крови
Пролито людської
І без ножа...[2])

Оглядаючи Петербург, не міг Шевченко ніколи забути, хто будував сей город, та чию кров тут пролито... Поет добре се тямив, що сю пишну столицю побудовано останками полїтичної сили України. Серед того городу, що вже сам був живим сьвідком нелюдских насильств, доконаних одним з найлютїйших кровопийців над Україною, — стояла ще, немов у наругу покореному народови, статуя Петра І-го, та пригадувала кождому вчинки сего деспоти.

Замітна ся статуя зробила на Шевченка глибоке, сильне вражінє, та заняла важне місце в єго поемі п. з. „Сон". Коло неї сконцентрував поет свої национально-полїтичні думки про відносини України до Росиї.

Памятник Петра І-го, поставлений на площинї між Невою, а собором св. Ізаака так і ударяє ґенїяльностю композициї, та усимболїзованєм глибшої ідеї. Творець статуї, різьбар Фальконне, приятель Дідро, — високоосьвічений артист-фільозоф, хотїв зобразити в нїй ідеал володаря сильної залїзної волї, загонистого у своїх змаганях деспоти, що в шаленому летї поборює всякі перепони. Будучи чоловіком сьміливих независимих поглядів, зразив собі сей артист скоро двір та Катерину ІІ-гу. Вона хотїла, щоби Фальконне взяв собі за взір статую Марка Аврелїя в Римі. Ґенїяльний різьбар не дав ся намовити: — „Статуя Марка Аврелїя належить ся М. Аврелїєви, — а не Петрови!" — сказав він з натиском до Катерини,[3]) — і поставив памятник, що справдї відповідав характерови Петра.

Статуя уміщена на великому бовдурі ґранїтової скелї. Самого Петра з лавровим вінцем на голові, з простертою рукою, посадив артист.

---

[1]) „Poezje" IV. 267—268.

[2]) „Кобзарь" І. 208.

[3]) Порівн. статю В. Спасовича: „Mickiewicz i Puszkin przed pomnikiem Piotra Wielkiego („Pamiętnik towarzystwa literackiego imienia Mickiewicza, I. 40—41; також в часоп. „Вѣст. Европы" 1886.)

без сїдла і стремен, на ґальопуючого мідяного коня, що опертий на задних ногах підняв передні до скоку.[1])

Так виглядав памятник, що відбив ся в Шевченковому „Снї". Як глибоко врила ся статуя Петра в душу поета, як сумні спомини викликувала вона у Тараса, як тревалим було огірченє поета супроти сего самодержця Росиї, — показує отсей епізод із споминів Микєшина.

Було се коло р. 1858—60. В робітнї сего артиста, що приготовлював тодї памятник тисячлїтного істнованя Росиї, — знаходила ся також між иншими статуя Петра І-го. Шевченко, буваючи часто у Микєшина, попадав на вид сеї статуї у горячковий патос, а звернувшись до неї деклямував вірші повні жовчи. (Певно відповідне місце „Сну".) Ґіґантска статуя Петра І го, мов привид, Шевченка просто давила.[2])

Коли до сказаного додамо ще, що Шевченко написав свій „Сон" у Петербурзї, де міг памятник Петра І-го бачити навіть того самого дня, в котрому єго описував у своїй поемі, — то прийдемо до переконаня, — що в ґенезї дотичного уступу „Сну" мали найбільше значінє особисті поміченя поета.

До сформованя однак тих почувань, які сей памятник викликував у Шевченковій душі, причинив ся в великій мірі Міцкевичів „Уступ III-ої ч. Поминок". Перше місце що до опису самої статуї занимає частина „Уступу" п. з. „Pomnik Piotra Wielkiego". Тут описує Міцкевич насамперед правдиву подїю, як він із Пушкином стояв під одним плащем на дощи перед статуєю Петра, і роздумував над нею. Було се р. 1828.[3]) Свої погляди на Петра вложив Міцкевич в уста Пушкинови.

Наводимо тут частину найхарактеристичнїйшу, і найбільше зближену до Шевченкової поеми.

Pierwszemu z carów, co te zrobił cuda,
Druga carowa pamiętnik stawiała.
Już car odlany w kształcie wielkoluda
Siadł na bronzowym grzbiecie bucefała,
I miejsca szukał gdzieby wjechał konno.

---

[1]) Цар має на собі костюм неозначеного часу — ідеальний одяг богатирів усїх віків. В тому довгому костюмі бачили критики Фальконне старомосковский кафтан, як найменше відповідний для реформатора, що переодїв Москалїв по европейскому; Міцкевич вважав сей костюм римскою тоґою. (Порівн. Спасович. loc. cit.) Томуж сей одяг неясно змалював і Шевченко словами: „у свитї — не свитї".

[2]) „Кобзарь" з додатком споминок про Шевченка, Костомарова і Микєшина" у Празї 1876. часть II-га, стор.

[3]) Pamięt. liter. im. Mickiewicza, т. I. стор. 39.

W ojczyźnie jemu nie dosyć przestronno i т. д.

. . . .

. . . . Leci car miedziany,
Car knutowładny w todze Rzymianina;
Wskakuje rumak na granitu ściany,
Staje na brzegu i w górę się wspina.

Тут наступає майстерский опис памятника Марка Аврелія; слідуючий уступ зазначує контраст, який становить до статуї римского імператора памятник Петра:

Car Piotr wypuścił rumakowi wodze,
Widać, że leciał tratując po drodze.
Odrazu wskoczył aż na sam brzeg skały;
Już koń szalony wzniósł w górę kopyta
Car go nie trzyma, — koń wędzidłem zgrzyta,
Zgadniesz, że spadnie, i pryśnie w kawały!
Od wieku stoi, skacze, — lecz nie spada.[1])

Хоть черга сатирично-політичних картин п. з. „Уступ III-ї ч. Поминок" написана Міцкевичем коло р. 1832, то завязків частини „Уступу" п. з. „Pomnik Piotra Wielkiego" треба шукати в розмові Міцкевича з Пушкином перед статуєю Петра І-го, р. 1828. По думці Спасовича мав Пушкин піддати Міцкевичеви деякі мотиви, що ввійшли опісля до опису памятника.

Підчас тої самої розмови вродив ся й у Пушкина перший плян поеми п. з. „Мѣдный Всадникъ", виконаний доперва р. 1833, — де головну ролю грає також памятник Петра І-го. Мідяний їздець був відповідию[2]) на Міцкевичів „Уступ"; Пушкин хвалить іменно сї прикмети Петербурга, — які висьміває Міцкевич.

У деяких думках „Мідяного їздця" видно відголоски Міцкевичевого впливу, хоть ціла поема Пушкина зовсїм иншим духом проникнена як Міцкевичів „Уступ".

„Мідяний їздець" витиснув кілька дрібнїйших рисів на Шевченковому „Снї"; особливож слїдуючий опис самого памятника Петра І-го причинив ся до змодельованя анальоґічного уступу Шевченкової поеми:

И прямо въ темной вышинѣ
Надъ огражденою скалою

---

[1]) „Poezje" IV. 277—279.

[2]) Порівн. Józef Tretiak: Ślady wpływu Mickiewicza w poezyi Puszkina (Pamiętnik Wydziału filol histor. Akad. Umiejęt w Krakowie, T. VII.)

Гигантъ съ простертою рукою
Сидѣлъ на бронзовомъ конѣ.
Евгеній вздрогнулъ . . . .
. . . . Онъ узналъ
И львовъ и площадь, и Того,
Кто неподвижно возвышался
Во мракѣ мѣдною главой,
Того чьей волей роковой
Надъ моремъ городъ основался...
Ужасенъ онъ въ окрестной мглѣ!
Какая дума на челѣ!
Какая сила въ немъ сокрыта!
А въ семъ конѣ какой огонь!
Куда ты скачешъ гордый конь,
И гдѣ опустишъ ты копыта?
О мощный властелинъ судьбы!
Не такъ-ли ты надъ самой бездной,
На высотѣ, уздой желѣзной
Россію вздернулъ на дыбы?[1])

Що сей уступ Пушкинової поеми відомий був Шевченкови, коли він писав свій „Сон“ — се річ майже певна. Пушкина знав наш поет трохи не на память; а й сам він згадує про себе в автобіоґрафічній повісти п. з. „Прогулька съ удовольствіемъ и не безъ морали“[2]), що Пушкинові вірші майже не сходили у него з уст. Томуж і сю часть „Мідяного їздця“ треба — враз з частиною Міцкевичевого „Уступу“ п. з. „Pomnik Piotra Wielkiego“, та особистими безпосередними поміченями та вражінями самого Шевченка, — зачислити до тих поетичних материялів, що взяли участь в ґенезї отсеї частини „Сну“:

От я повертаюсь, —
Аж кінь летить,... копитами
Скелю розбиває, —
А на коні сидить охляп[3])
У свиті — не свиті,[4])
І без шапки: якимсь листом[5])
Голова повита.

---

[1]) Сочиненія А. С. Пушкина, С Петерб. 1887. I. 323.
[2]) Кіевская Старина, 1887. XIX. 68.
[3]) Петро, як було згадано, сидить на бронзовому коні без сідла.
[4]) Натяк про костюм неозначеного часу, — одяг богатирів.
[5]) Поет має на думцї лавровий вінок.

Кінь басує... от-от річку[1])
От-от перескочить.
А він руку простягає
Мов сьвіт увесь хоче
Загарбати. Хто-ж це такий?
От собі читаю,
Що на скелі наковано:
„Первому Вторая“
Таке диво поставила![2])

Попри мотиви, які міг Шевченко знайти й у Міцкевича та Пушкина, виразно виступають тут ориґінальні помисли нашого поета. Пушкин не був в силї піддати єму нічого крім кількох подробиць, що відносять ся до опису Петербурга[3]), та самого памятника. Становище, яке заняв Пушкин до Петра I-го, було дияментрально противне поглядам Шевченка. Пушкин хитає ся з своєю симпатиєю, і раз повертає її на сторону Евґена, що підносить руку на статую самодержця, — а другий раз стає по стороні Петра, — і се друге єго становище перемагає. Поет каже Евґенови укоритись перед гордою повагою Петра, і хвалить силу того автократа, що мов огнистого коня залізними уздами, зупинив Росию над пропастию.

---

[1]) Річку=Неву.
[2]) „Кобзарь“ I. 208—209.
[3]) Порівн.:

„Мѣдный Всадникъ“:	„Сонъ“:
. . . . Юный градъ	Як то воно зробило ся
Полномощныхъ странъ краса і диво	З калюжі такої
Изъ тьмы мѣсовъ, изъ топиблатъ	Таке диво.
Вознеcся пышно горделиво.	
(„Сочин.“ I 312.)	

Д. Третяк звертає увагу на отсї анальоґічні уступи:

По оживленнымъ берегамъ	Дивлю ся я:
Громады стройныя тѣснятся	Палати, палати
Дворцовъ и башенъ.	Понад тихою рікою.
Въ гранитъ одѣлася Нева.	А берег обшитий
. . . .	Ввесь камінем.
Береговой ея гранитъ.	От пішов я
Люблю	Город озирати,
Твоихъ задумчивыхъ ночей	Там ніч — як день.
Прозрачный сумракъ, блескъ безлунный.	
. . . , ... и свѣтла	По тім боцї
Адмиралтейская игла	Твердиня й дзвіниця
	Мов та швайка загострена.

Якими способами зупинив Петро Росию „над самою бездною“, — се показав Міцкевич в уступі п. з. „Przegląd wojska“, котрий ми вже бачили. Річ ясна, що ся „залізна узда“ з'орґанізованого бюрократизму, мілітаризму та деспотичної самоволї, — якою Петро зануздав всякі самостійні погляди своїх підданих, — зовсїм не була симпатичною для Шевченка; а в тій простягненій руцї бачить Тарас жадобу грабежі чужих країв, котрою Петро так дав ся в тямки сусїдним народам.

Більше спільних поглядів лучить тут Шевченкову поему з Міцкевичевим „Уступом“. Петро був для обидвох поетів репрезентантом чужого ворожого уряду, — був уособленєм тираньства. Симпатичною була для Шевченка й ся думка, де Міцкевич, порівнуючи статую Петра до замерзлої каскади, що повисла над пропастию, віщує упадок сеї каскади тираньства, коли над нею засяє сонце свободи, коли сюди завіє вітер правдивої европейскої цивілїзациї. Що подібним духом перенятий був під той час і Шевченко, показує те місце „Сну“, де він питає Бога, чи довго ще на сїм сьвітї катам панувати.

Але Петро був для Шевченка не лишень уособленєм тодїшної урядової системи, як для Міцкевича, — але також одним з головних виновників історичних кривд, які заподїяла Україні московска держава. З того погляду був Петро І-ий для Шевченка ще більше ненавистним, як для Міцкевича. Дивлячись на Петрів памятник, не може Тарас так спокійно як Міцкевич відчитати написи, що накована на скалї: „Pierwszemu z carów, co te zrobił cuda, Druga carowa pamiętnik stawiała“. Поет наш прочитавши імена Петра І-го та Катерини ІІ-ої: „Первому Вторая“ — „Таке диво поставила“ — пригадує собі зараз сї насильства, які сповнили они обидвоє над Україною:

> Тепер я вже знаю:
> Се той Первий, що розпинав
> Нашу Україну,
> А Вторая доконала
> Вдову-сиротину.
> Кати, кати людоїди!
> Наїлись обоє,
> Накрали ся... [1])

Сї імена кровавими слїдами записані в історії України; тож Шевченко стоячи перед памятником Петра немов читає бувальщину рідного краю. З під сеї статуї долїтає до поета пісня — скарга Полуботка,

[1]) „Кобзарь“ I. 209.

замореного голодом в темниці; над памятником бачить Тарас хмару душ тих козаків, що на розказ Петра прийшли сюди з України будувати столицю для гнобителів, — та померли із студени, голоду, й тяжкої роботи, — або потопились у надневских багнах.

Історичну основу сего уступу піддала Шевченкови, як справедливо завважав М. Драгоманов,[1] „Исторія Руссовъ" ніби Кониського, де (на стр. 229— і 331) описано збудоване Петербурга і смерть Полуботка.

До поетичного-ж сформованя пісні Полуботка, та скарги замучених козаків найбільше причинились анальоґічні слова Міцкевичевого „Уступу III-тої части Поминок", — де наклеймовано сї нелюдскі способи, якими послугував ся Петро при будованю Петербурга:

W głąb ciekłych piasków i błotnych zatopów
Rozkazał wpędzić sto tysięcy palów
I wdeptać ciała stu tysięcy chłopów,
Potem na palach i ciałach Moskalów
Grunt założywszy, inne pokolenia
Zaprzągł do taczek, do wozów, okrętów.[2])

Шевченко знав, що велику частину тих втоптаних тїл становили іменно козаки; в їх імени ось як промовляє гетьман Полуботко:

Царю проклятий, неситий,
Гаспиде лукавий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними кістками,
Поставив столицю
На їх трупах катованих!.[3])

---

[1]) „Громада" IV. 147. Згадана історня має ось який заголовок: „Исторія Руссовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Кониского архіепископа бѣлорусскаго" (изд. Бодянскій.) Москва, 1846.

[2]) Poezje" IV. 270.

[3]) „Кобзарь" I. 109—210.

На другому місці згадав Міцкевич і про сльози України, що пролились при збудованю Петербурга:

Żeby znieść głazy do tych obelisków
Ileż wymyślić trzeba było spisków,
Ilu niewinnych wygnać, albo zabić,
Ile ziem naszych okraść lub ograbić,
Póki krwią Litwy, łzami Ukrainy
I złotem Polski wszystko zakupiono,
Wszystko, co mają Paryże, Londyny...
(„Poezje" IV. 268.)

Се сильнійшими словами оскаржують Петра й самі душі тих помордованих козаків:

І ми сковані з тобою
Людоїде, змію!
На страшному на судищі
Ми Бога закриєм,
Од очий твоїх неситих...[1])
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину,
Та порізав із шкур наших
Собі багряницю,
Пошив жилами твердими,
І заклав столицю
В новій рясї. Подиви ся:
Церкви та палати!
Весели ся, лютий кате,
Проклятий, проклятий![2])

Ся могуча скарга, се осередок національно-полїтичних мотивів, що мають рішаючу перевагу в другій части Шевченкового „Сну“ — а котрі в значній мірі розбудив у нашого поета Міцкевич.

---

[1]) В тому уступі, де душі помордованих козаків, перекинувшись птицями, лїтають навкруги памятника Петра Великого, та пригадують єму свої муки — запримітив д. Третяк спомини з II-ої части „Поминок“, де душі кріпаків хмарою птахів лїтають над нелюдяним паном — та пригадують єму его жортокости. („Вплив Міцкевича“ стр. 28.)

[2]) „Кобзарь I. 210—211.

Сей замах Петра, яким він рівночасно зломав остапки козацкої сили, що піднялась була проти него з Мазепою — і заклав собі столицю, — так глибоко врив ся в память Шевченка, що поет вдаряє на Петра в кількох своїх поемах, н. пр. в поезиї п. з. „Іржавець“:

Запорозцї чули,
Як дзвонили у Глухові
З гармати ревнули,
Як погнали на болото
Город будувати,
Як плакала за дїтками
Старенькая мати,
Як дїточки на Орелї
Линїю копали,

Аналїза поодиноких основних мотивів Шевченкового „Сну“ показала нам отже, що Міцкевичеві „Поминки“ належать до найважнїйших материялів, що взяли участь в ґенезї сеї поеми.

Я признаю, що сї самі предмети, сї самі події могли у обидвох поетів викликати анальоґічні почуваня, та подібні описи; анальоґія між деякими уступами „Сну“, а відповідними частинами „Поминок“ єсть нераз так далека, що колиб сї уступи розбирати нарізно, — можнаб їх вважати зовсїм ориґінальними; коли однак возьмемо на увагу, що не одному або двом, але цїлій черзї всяких поетичних помислів, які бачимо в „Снї“, відповідають анальоґічні мотиви „Поминок“, то мусимо впевнитись, що анальоґічність ся не єсть припадкова, але становить доказ впливу згаданої поеми Міцкевича на Шевченків „Сон“.

Головна причина, задля котрої Міцкевичеві „Поминки“ так сильно заняли Шевченка, лежить — як се ми докладнїйше показали, — в анальоґічному становищу України й Польщі до московского уряду, у відповідних полїтичних поглядах обидвох поетів, та в сїй духовій атмосфері,

---

І як у тій Фінляндиї
В снїгу пропадали.
(„Кобзарь“ II. 98–99.)

або в поемі „Чернець“:

Моли ся, старче, бий поклони,
Поки й малих дїтий погонять,
Гатить глибокі болота...
(ibid. II. 119.)

[Про той сам факт згадуєсь також в поезиї п з. „Полуботко“ (Порів. „Кобзарь“ I. 248); однак супроти замітки Ом. Огоновского, (ibid. стр. 308) — я все таки переконаний, що цїлий склад сего твору не позволяє єго зачисляти між поезиї Шевченка; стиль „Полуботка“ каже догадуватись; що автором сего твору був Руданьский.] Про анальоґічний уступ поеми п. з. „Великий Льох“ буде мова далї.

Навіть майже при кінцї свого житя (р. 1860) нагадав собі поет ще раз історию збудованя Петербурга, — та ганить покірливість придавленого народу, — що плачучи терпить над собою тиранїю царів:

Як би то . . . думаю — як би
Не похилили ся раби,
То не стоялоб над Невою
Оцїх осквернених палат!
. . . .
Псарі з псарятами царять,
А ми дотепні доїзжачі
Хортів годуємо, та плачем!
(„Кобзарь“ II. 235–236.)

серед якої написав Шевченко свій „Сон“, і котра приготовила в души поета місце для впливу сеї Міцкевичевої поеми.

З другого боку ми бачили, як понад сї ріжнородні безпосередні та посередні, — лїтературні вражіня уносить ся ґеніяльний дух самого Шевченка, — як сї мотиви піддані єму лїтературними впливами, перейшовши через душу поета, та ставшись невідлучними частинами системи єго думок, — вийшли з під Тарасового пера в новому осьвітленю, новому блеску, новому значіню.

Томуж і д. Третяк, що декуди [1]) приписує Міцкевичеви за велике значінє в ґенезї сеї поеми, – мусїв признати, що „Сон“ єсть поемою так само ориґінальною, як Пушкинів „Мѣдный Всадникъ“ — як і Міцкевичів „Petersburg“.[2])

Міцкевичеві „Поминки‘, що розбудили у Шевченка тілько полїтичних думок, — були також для Тараса чималою принукою до написаня поеми п. з.:

„Великий Льох“.

Сю поему назвав Шевченко „містериєю“; вже сама така назва вказує на те, що головним мотивом сеї поеми єсть містицизм. Треба однак тут мати на думцї не містицизм чисто-релїґійний, а патріотично-полїтичний з релїґійною основою.

Хоть польска поезия представляє чимало прикладів такого містицизму, — то критики польскі характеризують сю прояву доволї не ясно. Найплястичнїйшу ще характеристику містицизму бачимо у Спасовича, та Здзєховского.

„Містицизм“ — каже В. Спасович, — „се розбурхане і зміцнене чутє патріотичне, що стріляє понад уровень як сьвітла ракета, пукає в воздусї, опадає димом, та зіставляє по собі чимало зневіри, і жаль, що се була лишень фантазия. Той містицизм патріотичний, що улїтає на крилах фантазиї, — а розумом не дасть ся виправдати, — проявив ся в першій

[1]) Д. Третяк каже приміром, що колиб Міцкевич не написав своєї поеми о Петербурзї, — не булоб „Мідного Їздця“, не булоб і „Сна“. („Про вплив Міцкевича“ стр. 31). Очевидна річ, трудно про се перечитись, що моглоб тодї бути або небути...; однак із тих обставин, серед яких жив Шевченко, з єго становища до ненавистної єму урядової системи московского царства, та до історичних насильств московскої держави над Україною, — наостанку з вказаних инших материялів, що взяли участь в ґенезї Шевченкової сеї поеми, — не зовсїм дасть ся виснувати такий катеґоричний вислїд, — який бачимо у д. Третяка.

[2]) ibid. стр. 39.

половині XIX. віку у багатьох славяньских народів, і став ся одним з могучих факторів відродженя цілої раси".[1])

М. Здзєховский (Урсин) ось як пояснює психічний процес, що убрав народні змаганя польских поетів у містичну форму: „По упадку полїтичної незалежности Польщі, поміч загранична була майже не можлива. Внутрішні змови не могли довести до цїли; тому одинока надія була в Бозї. Віручи в любов і справедливість Божу, надїялись поети-містики, що за терпіня обдарює Бог Польщу волею, і она сповнятиме апостольску місию поміж народами".[2])

Так отже бачимо, що сей містицизм, так часто згадуваний в історії славяньского відродженя, — се віра в розвязанє важних національно-полїтичних питань способом надприродним.

З такою патріотичною містикою познакомив ся й Шевченко за посередництвом польских поетів. Однак такі погляди не могли бути тревалими у поета, у котрого дуже часто хиталась головна підстава містицизму — віра.

Тож одна лишень Шевченкова поема, а іменно „Великий льох" має в собі щось в роді патріотичної містики польских поетів, хоть релїгійна закраска сеї містики має свою основу більше в апокрифічних вірованях україньского люду, як у христіяньскій релїгії.

Щоби порозуміти містичну ідею поеми „Великий Льох" — мусимо докладнїйше приглянути ся поодиноким єї частям, а то тим більше, що доси не присьвячено сїй поемі специяльної роботи.[3])

„Великий Льох" розпадає ся на три части. Перша частина має заголовок: „Три душі". Три душі в постатї птахів прилетїли до Суботова, сїли на церкві Богдановій, та розказують свою долю. Бог наказав Петрови, щоби аж тодї пустив їх до раю, як Москаль розкопає „Великий Льох", що знаходив ся під руїнами палат Хмельницкого. І за що карають ся ті душі? — Перша душа, Прися, мучить ся за те, що з пов-

---

[1]) Порівн. Критику В. Спасовича на твір Урсина „Очерки изъ психологіи славянскихъ племенъ" (Pamiętnik literackiego tow. im Mickiewicza, II 271.) Подібну дефініцию містизму подибуєм у Спасовича: „Zarys dziejów literatury polskiej" 340.

[2]) Порівн. „Messyaniści i słowianofile" стр. 33.

Такої містики, пасивного страданя, — яку приписує М. Здзєховский Шевченкови, — а іменно, що „від терпінь житя єсть одно лишень спасенє — піддати ся Божій волї, терпеливо зносити бремя гнету, і не втрачуючи віри, чекати, доки не змилує ся Вседержитель" — такої містики нїхто не дошукає ся у Шевченка.

[3]) Цінні примітки до сего Тарасового твору подав Ом. Огоновский в новому виданю „Кобзаря". (порівн. І. ч. стр. 305—307.)

ними коновками перейшла дорогу[1]) гетьманови Хмельницкому, як він їхав у Переяслав Москві присягати. Друга душа за те блукає сьвітом, що Петрови I-му коня напоїла, коли він повертав у Московщину по битві під Полтавою. Третю душу за те не пускають до раю, що глянула на ґалєру, котрою плила Катерина II-га із своїми воєводами до Катеринослава.

Розповівши своє житє, сїли они на дубі, щоби заночувати, та зачекати на розкопанє „Великого Льоху“. Якою неприродностию грішить ся частина поеми, — се покажемо дальше.

В другій части поеми розмовляють із собою три ворони. Се-ж не ворони, — а злі ґенії трьох сусїдних країн: України, Польщі і Московщини. Кождий із тих злих духів хвалить ся, якого лиха накоїв своїй країнї. Сими розмовами схарактеризував Шевченко історично-полїтичні хиби сих держав.

Перший злий дух-ворон, що репрезентує Україну — чванить ся, що вже з поконвіку шинкував українськoю кровю, — особливож розказує, як знущав ся він над козаками:

І з вольними козаками
Що я впробляла,
Кому я їх не наймала
Не запродувала...
Тай живущі-ж проклятущі!
Думала, з Богданом
От от я їх поховала...
Ні! — встали погані
Із Шведскою — приблудою! [2])

Оттут сей злий дух-мучитель стає рівнозначним з Петром I; тим способом згадав поет ще раз про ті кривди, заподіяні Україні московскою державою, про котрі говорив у „Снї“.

. . . .
Батурин спалила,
Сулу в Ромнї загатила
Тільки старшинами
Козацькими; а такими

---

[1]) По вірованям українського люду, перейти комусь дорогу з повними коновками, — значить ся — принести єму щастє.

[2]) „Кобзарь“ I. 231. Шведська Приблуда — Карло XII. У Пражскому виданю читаємо: „З Мазепою приблудою“ — (II. 41.)

Просто — козаками
Фінляндию засїяла,
На Орелї. На Ладогу
Так гурти за гуртом
Виганяла, та цареві
Болота гатила,
І славного Полуботка
В тюрмі задушила...
От-тоді-то було сьвято,
Аж пекло злякалось!...[1])

І тодїшнїй сучасний лад московскої держави, що так тяжко відбив ся на Україні — ось як зазначує поет словами во́рона-мучителя.

. . . . , .
Вжеж і в кріпость завдала,
І дворянства страшну силу
У мундирах розплодила,
Як тих воший розвела.
. . . .
І я люта, а все таки
Того не з'умію,
Що Москалї з козаками
В Українї дїють...
От-то указ надрукують:
„По милости Божій
І ви — наші, і все — наше,
І гоже, й негоже!

Сї три чорти-ворони дожидають розкопаня „Великого Льоху", бо тодї має рішитись доля України. Тодї мов Ормузд з Аріманом будуть з собою бороти ся два герої: добра́ і зла. Ворони змовляють ся на згубу героя волї України.

Третя частина поеми має заголовок: „Три лїрники". Три старцї довідавшись, що будуть у Субботові розкопувати „Великий Льох", прийшли, щоби людям засьпівати дещо про Богдана Хмельницкого. Приїхало московске начальство, та казало розкопувати льох. Докопались до муру,

---

[1]) „Кобзарь" I. 232.

[2]) ibid. I. 232–233.

розломали зводи, — та не знайшли, чого шукали: замість скарбів лежали там лише кістяки в кайданах... Розлючене начальство стало лаяти Богдана Хмельницкого, а старців-лірників, що сьпівали про него, — казали попобити! — Але Москалї розкопали лишень малий Льох в Суботові:

„Великогож того Льоху
Ще й не дошукались“. [1])

Такий зміст сеї поеми. Якуж головну ідею хотїв поет зобразити тими трьома відірваними, переважно фантастичними картинами?

У львівскому виданю творів Шевченка з р. 1867 читаємо на кінцї поеми „Великий Льох“ ось яку замітку видавців: „Є така повірка в народї, що якби докопались Москалї до великого льоху Богданового, де єго скарби заховані, то до останку вже знївечилиб Україну“. [2])

Не знаємо, на якій підставі засновано отсе поясненє, бо тут не сказано, де, в якій околицї можна-б подибати таке віроване люду; однак се річ певна, що таке „поясненє“ не пояснює, а лишень затемнює основну думку поеми. З цїлого укладу „Великого Льоху“ виходить, що ся поема основана на як раз противному віроваю люду. Наколиб вважати правдивим се поясненє, то в якій звязи стоялаб тодї перша частина з цїлостию поеми? Яка звязь лучилаб тодї епізод, де розказано про ро́дини Івана, героя волї, — з цїлостию поетичного помислу? Яким способом моглиб ми собі тодї пояснити анальоґічні місця в поемах „Суботів“ та „Розрита Могила“?

На мій погляд ось яка ґенеза й головна ідея сеї поеми. Відома річ, як дуже любив Шевченко Україну з її людом, з широкими степами, та високими могилами. Особливож могилами, сьвідками козачої слави та змагань козацтва за полїтичну волю України, — любував ся Тарас мов найдорожшим скарбом. Они виринали в єго думцї, кілько разів згадав він на чужинї про рідну країну. Коло могил, та инших останків старини вились срібні пасма думок поета. Сї памятки козачої слави стали тепер Москалї розкопувати, шукаючи скарбів, та „древностий“, — сї самі Москалї, що тілько лиха накоїли Українї. Чиж диво, що Шевченко цїлою душею болїв над їх руїною? Як великий був біль поета з тої причини, видимо з сего факту, що Тарас аж у чотирох поемах виявив своє обуренє над тою роботою московского начальства, — т. є. в поемах „Сон“, [3])

---

[1]) „Кобзарь“ I. 240.

[2]) „Поезиї Т. Шевченка“ Львів 1867. II. 333.

[3]) „Кобзарь“ I. 210.

„Субботів“ [1]) „Великий Льох“, і „Розрита Могила“ [2]). Не міг Шевченко відвернути згубної руки Москаля від дорогих памяток України, і шукав задля того потіхи хоч у власній мрії, що показувала єму красшу надію на будуччину. Основа сеї містичної мрії, на котру склалось віроване народне і вплив Міцкевича, — як се покажемо дальше, — представляє ся менше-більше ось як: Рие Москаль, та розкопує наші могили, і наші старинні льохи; розкопав уже малий льох в Субботові, але „великого льоху“ ще не дошукав ся... Мабуть підожде ще, — аж упаде церква, що стоїть над могилою Богдана Хмельницкого, — над „великим льохом“:

Тоді-б разом дві руїни
В „Пчелї“ описали. [3])

Але скоро докопають ся до „великого льоху“, тоді будуть два дива творить ся:

Сю ніч будуть на Вкраїні
Родитьця близнята.
Один буде як той Ґонта
Катів катувати...
. . . .
. . . як виросте той Ґонта
. . . розпустить правду й волю
По всій Україні. [4])

Се і становить ідею поеми „Великий Льох“ — се творить її містичну ткань. [5]) Що таку провідну ідею хотів Шевченко перевести в сїй поемі, про се сьвідчать також анальоґічні уступи поеми „Субботів“, де предмет той сам, і та сама лише яснїйше висказана основна ідея. Томуж і провідну думку поеми „Великий Льох“ можна зрозуміти докладно лишень порівнуючи її з поемами „Субботів“ та „Розрита Могила“.

І в поезиї „Субботів“ болїє Шевченко над тим, що „Льохи твої

---

[1]) ibid. II. 240—2b1.

[2]) ibid. I. 222—223.

[3]) „Кобзарь“ I. 233; в пражскому виданю: „Тодїб собі дві руїни — разом розкопали“ (II. 46.)

[4]) ibid. I. 233—234.

[5]) Попри сю головну ідею мав Шевченко також і другу ціль, а іменно сатиричне змальоване полїтичних обставин України, Польщі й Росиї.

(Богдане) розкопують (Москалї) та тебеж і лають . [1]) До слів поеми „Великий Льох“:

> Трошки-б трошки підождали,
> І церква-б упала:
> Тодї-б разом дві руїни
> В „Пчелї“ описали —

так і навязують ся слова з поеми Субботів:

> Церква-домовина
> Розвалить ся... а з під неї
> Встане Україна,
> І розвіє тьму неволї,
> Сьвіт правди засьвітить,
> І помолятця на волї
> Невольничі дїти!... [2])

Так отже, як церков Богданова розвалить ся, і як Москалї розкопають обидві руїни, т. є. церков і „великий льох“, — тодї настане на Вкраїнї воля — а не, як пояснює львівске видане — неволя!

Про ту саму містичну мрію Шевченка сьвідчить і поезия п. з. „Розрита могила“:

> На четверо розкопана
> Розрита могила!
> Чого вони там шукають?
> Щó там схоронили
> Старі батьки? — Ех! як-би то,
> Як-би то знайти те,
> Що там поховали! —
> Не плакали-б дїти,
> Мати-б не ридала!... [3])

Томуж мусимо пояснене львівских видавцїв вважати зовсім хибним.

Колиж будемо провідну думку поеми „Великий Льох“ розуміти так, як се ми що йно показали, — то побачимо і звязь між першою частиною а цїлостию поеми. Душі тих, що супротив України провинились, (хоть ся

---

[1]) В поемі „Вел. Льох“ показано, як московскі чиновники розкопавши льох Богдана, назвали его „мошенникомъ“.

[2]) „Кобзарь“ II. 241.

[3]) ibid. I. 223·

провина лишень позірна) доти будуть карати ся, доки Москаль не розкопає „великого льоху“, і через те сам не приспішить відродженя й визволеня України. Душі сї чекають отже на розкопанє „великого льоху“ і на народженє героя Івана, — бо тодї аж зникнуть наслїдки їх гріху, — і Петро пустить їх до раю.

Так на сформованє основної думки поеми „Великий Льох“ — як і на плян та технїку поодиноких її частин зложились, побіч психічного процесу, про котрий ми що йно говорили, — в значнїй мірі також споминн з II-гої та III-ої части Міцкевичевих „Поминок“.

Провідна думка Шевченкової поеми, звязана, як ми бачили, з народинами містичного героя Івана, про котрого каже злий ґенїй України, що він знищить всю працю ворогів українского народу, та „розпустить правду й волю по всїй Українї“.

Сей „новий Ґонта“ живо нагадує такогож містичного героя, що з'явив ся у привидї ксьондза Петра:

Patrz!... Ha! To dziecię uszło... rośnie... to obrońca!
Wskrzesiciel narodu![1])
. . . .
To namiestnik wolności na ziemi widomy![2])

Злим демонам воронам се не на руку, що народить ся такий герой, котрий буде з ними боротись — котрий „на катів та на все „добре кайдани готує“. Они змовляють ся на его згубу. Всї обставини сеї змови нагадують відповідну сцену „Поминок“, де злі духи роз'ятрують, та роздувають гордість Конрада у суперечцї з Богом, і помагають єму Бога оскорбити, щоби пізнїйше піймати грішника в свої пазурі. Що тикаєсь форми сеї змови, — то лишень одно місце поеми „Великий Льох“ вказує на сю сцену:

Я золотом розтопленим
Заллю йому очи![3])
Orła w hydrę
Oczy mu wydrę![4])

---

[1]) „Poezje“ IV. 189.

[2]) „Poezje“ IV. 191.

[3]) „Кобзарь“ I. 234.

[4]) „Poezje“ IV. 166. Може бути, що наведені слова Шевченка є споминами з иншого уступу III-тої части „Поминок“ — де бачимо ось яке місце:

Ach wyléj mi z ręki żar srebrny, żar złoty
. . . .
Ten kruszec mu wleję do serca,
A potém przez oczy wyleję.
(IV. 254.)

Инші уступи розмови духів-воронів у поемі Шевченка є радше відгомоном ради чортів над спячим сенатором, — і слів, які той говорить у часї сну.

„Я царевими чинами
Скручу йому руки.“[1])

В анальоґічному уступі „Поминок“ показано, як скручуєсь кому руки царевими чинами:

— Pismo!... to do mnie!.. reskrypt Jego Carskiej Mości!
Własnoręczny!... ha! ha! ha!... rubli sto tysięcy.
Order!... Gdzie lokaj! Przypnij tu!... Tytuł książęcy!
A! a!. Wielki marszałku! a... pękną z zazdrości.[2])

Отсї уступи „Великого Льоху“ носять також формальні слїди Міцкевичевого впливу:

А я зберу з всього сьвіта Всї зла, і всї муки![1])	Będzież on spał bez mąk? Niechcesz, — ja męczę sam![3])
— Побіжить наш Ярчук В ірій їсти гадюк Зо мною! — Какъ хвачу, да помчу, Въ самый адъ полечу Стрѣлою![4])	Duszę do piekła wlec Wężami smagać piec![5])

В такій самій мірі виступає вплив Міцкевича в першій части Шевченкової поеми; ся частина, що має заголовок „Три душі“, має богато схожих мотивів з II-гою частию Міцкевичевих „Поминок“.

---

[1]) „Кобзарь“ I. 234. В сих словах бачить д. Третяк анальоґію оперного характеру таких на прим. строф Міцкевичевих „Поминок“:

Gubernator:

Tu w menuecie para zbywa
Senator potrzebuje dam!

Starosta:

Moja córka w parach nie bywa,
Ja parę znajdę sam.

Ми однак бачимо, що до тих двох строф Шевченкової поеми можно знайти в „Поминках“ значно близшу анальоґію, як та, на яку вказує д. Третяк.

[2]) „Poezje“ IL. 195.

[3]) Ibid. IV. 194.

[4]) „Кобзарь“ I. 235.

[5]) „Poezje“ IV. 193.

В обидвох поемах прилітають душі померших у постаті птахів. Сї душі з'являють ся в „Поминках" на зазив ворожбита-„гусляра" — щоби раз положити конець своїй блуканинї по сьвітї; так само і в Шевченковій поемі прилітають душі в сїй надії, — що з розкопанєм „Великого Льоху" скінчать ся їх муки.

Як у „Поминках", так і в „Великому Льоху" сповнює ся на душах постанова Божої волї, що за означені роди гріхів не можуть они дістатись до раю:

> Bo słuchajcie, i zważcie u siebie,
> Że według Bożego rozkazu
> Kto nie doznał goryczy ni razu,
> Ten nie dozna słodyczy w niebie.[1])

> Бо так сказав Петрові Бог:
> Тодї їх в рай ми повпускаєм,
> Як все Москаль позабірає
> Як розкопа „Великий льох".[2])

Хоч як неподібні роди провин, що в „Поминках" не мають того політичного характеру, яким зазначені они в „Великому Льоху" — анальоґія між тими поетичними помислами доволї виразна.

В „Поминках", скоро прилетить яка душа, — неначе представляє ся ворожбитови, оповідає історию свого житя, — та виявляє свою провину. І в Шевченковій поемі, пташки прилетївши представляють ся: „Ми пташки — душі, а не люди!" — і розказують про своє житє, та свої гріхи.

Особливож оповіданє першої душі, і т. зв. „Recitativo" — дївчини Зосї в „Поминках" дуже подібні одно до одного:

> Як була я людиною
> То Присею звалась
> Я от-тутечки й родилась,
> Тут і виростала.[3])

Слова сесї нагадують початок оповіданя Зосї:

> Tak Zosią byłam
> Dziewczyną z téj wioski
> Imię moje u was głośne.[4])

---

[1]) „Poezje" IV. 36.
[2]) „Кобзарь" I. 224.
[3]) „Кобзарь" I. 224.
[4]) „Poezje" IV. 49.

Дальші оповіданя обидвох дівчат про ідилїчне, безжурне, невинне житє дівоче — мають дуже подібний наівний тон і ввесь кольорит, при всім тім, що Шевченкова Прися — се доволї вірний тип українськоі дівчини, — а свою Зосю вчинив Міцкевич більше етеричною мрією, як реальною постатню.

Також заголовок Шевченкової поеми: „Містерия" — вказує на се, що поет, пишучи „Великий Льох", мав на думцї II-гу частину Міцкевичевих „Поминок", що представляють містерию, т. є. тайне людове сьвято.

На останку драматична форма поем „Великий Льох" і „Поминки" — вказує враз із наведеними вже анальоґічними мотивами, на значну залежність Шевченкової поеми від Міцкевича.

Коли возьмемо на увагу, що герой Іван, довкола котрого ґрупує ся цілий містичний помисл поеми „Великий Льох", і котрий пригадує анальоґічного героя, змальованого в „Поминках", — виступає серед цілого ряду ситуаций, що суть репродукциєю відповідних мотивів Міцкевичевої поеми — то прийдемо до рішучого переконаня, що містицизм, який бачимо в поемі „Великий Льох", повстав у Шевченка під впливом Міцкевича.

Однак хвилевий містичний настрій Шевченка викликали не лишень „Поминки". Найновійші материяли[1]) до житя українского поета вказують на ще оден твір Міцкевича, в котрому треба шукати жерел сих признак містицизму, які бачимо в поемі „Великий Льох". Між письмами, які забрано у членів „брацтва Кирила і Методия" знайдено рукопись п. з. „Закон Божий" або „Поднїстрянка". „Костомарів каже," — пише шеф жандармериї ґраф А. Орлов у своєму донесеню, — „що знайшов схожість між „Поднїстрянкою", а „Pielgrzymko-ю" (?) Міцкевича. Справдї рукопись „Закон Божий" є нїщо инше, як перерібка книжки Міцкевича; перерібка в тому держить ся, що в „Pielgrzym-цї" все пристосовано до Польщі, а в „Законї Божому" до України. Костомарів гадає, що ся перерібка зроблена Поляками, що небавом по ворохобні мали на думцї відбудувати Україну".[2])

Замітка ся о стілько невірна, що в ній перекручено заголовок Міцкевичевого твору; річ очевидна, що тут мова про твір: „Księgi pielgrzymstwa polskiego" — бо Міцкевич не написав нїякого твору п. з. „Pielgrzymka".

---

[1]) „Донесенє ґрафа А. Ф. Орлова". (Оголошено в часоп. „Русскій Архивъ" 1892, Nr. 7, 331-359, — а переложено на українську мову в „Зорі" 1893. Ч. 5.)

[2]) „Зоря" 1893. стр. 98.

„Księgi pielgrzymstwa polskiego" і „Księgi narodu polskiego od początku świata, aż do umęczenia narodu polskiego" — написані стильом евангелий, містять в собі найповнійшу основу патріотичної містики Міцкевича.[1])

З донесеня Орлова виходить ясно, що „Księgi pielgrzymstwa polskiego" кружили в українській перерібці по Україні, — та що ся рукопись відома була членам „Брацтва Кирила і Методия" до котрого належав і Шевченко. Коли собі тепер нагадаємо, що іменно в тому часї, коли приготовлювалась орґанізация згаданого брацтва, де культивовано деякі такі ідеї, які висказані в „Законї Божому", — Шевченко написав свою поему „Великий Льох" (в Миргородї р. 1845) — то мусимо ствердити факт, — що на містичний характер сеї поеми вплинули найбільше твори Міцкевича: „Księgi pielgrzymstwa polskiego" та „Поминки"; сї твори кинули також легкий містичний відтїнок і на Шевченкові поезиї „Розрита Могила" та „Субботів" — що вяжуть ся провідною думкою з поемою „Великий Льох".

В поемах, котрі ми перше розбирали, — бачили ми переважно користні прояви Міцкевичевого впливу. „Великий Льох", — се одинока поема, де вплив Міцкевича показав ся шкідливим, запровадивши Шевченка на манівцї містики та туманної фантастичности. В других поемах з'умів Шевченко Міцкевичеві мотиви так переродити, так перепустити через критику власного таланту, що до его поезий ввійшли лишень що здоровійші, що кращі перлини Міцкевичевих помислів; в поемі-ж „Великий Льох" бачимо прояву як раз противну. Шевченко сполучив тут містику „Ksiąg pielgrzymstwa" з фантастичною містикою „Поминок"; — але не надав сїй фантастицї сего глибокого гуманного змісту, який бачимо в II-гій части „Поминок" — не вмів оперти містичних помислів на реальній основі.

У Міцкевича карають ся души грішників, як скупаря, розпустника, лютого пана і т. д. - за дїйсні провини, яких они допустились за житя.

---

[1]) Обидва сї твори видано перший раз анонїмно в Парижі р. 1832 з кінцем грудня.

Польщу, її терпіня і політичну смерть порівнує поет із житем, муками та смертию Христа, — і віщує їй сьвітле воскресене.

Польща одна є, по думцї поета, забororолом правдивих християньских ідей, — любови і свободи; польску культуру ставить поет як ідеал супроти культури „безбожного гнилого западу"; через Польщу, як думає поет, має колись відродитись цїла людскість. (Ідея ся має богато схожости с містицизмом московских славянофілів.)

В творі п з „Księgi narodu polskiego" („Poezje" IV. 347—348) бачимо той самий образ мук і смерти Польщі відвзорований з терпінь Христа, — який змалював Міцкевич у своїх „Поминках" в тому містичному привидї ксьондза Петра (IV. 189—191), що відограв свою ролю в ґенезї поеми „Великий Льох".

Між тим у Шевченка терплять душі кару за вчинки, котрих не можна назвати гріхом, провиною. — Бож анї та дївчина, що перейшла Хмельницкому дорогу з повними коновками, як „він їхав в Переяслав Москві присягати"; анї ся душа, що напоїла коня Петрови, не догадувалась, що тим способом прогрішилась; анї дитина, що усьміхнулась до Катерини не могла й думати, — „що цариця тая лютий ворог України"... Несьвідомість учинків сих дївчат зазначує виразно сам Шевченко. — За що-ж каже їм поет вмирати страшною незвичайною смертию — та каратись по смерти? Правда, що Шевченко хотїв тими трьома незвичайними родами смерти й кари з одного боку наклеймувати всякі признаки хоть би й несьвідомої прихильности Українцїв до Москви як народну зраду, — а з другого боку вказати на згубні наслїдки угоди переяславскої, та на брутальність таких учинків, як зруйноване Батурина й Сїчи, — то вибрав до тої цїли форму дуже невідповідну. Колиб навіть сї три душі-пташки розуміти алеґорично (хоть не може тут бути й бесїди про докладні консеквентні алеґориї) — то все таки разити нас буде неприродність їх смерти й кари.

Апокріфічні віровання українского люду приписують нераз страшну кару за деякі дуже дрібні провини. Приклади таких вірувань бачимо в українскій піснї, — де згадуєсь про грішні душі, котрих за гріхи не хоче Петро пустити до неба. Дві відміни сеї піснї, записані на Вкраїнї, бачимо у Чубиньского.[1]) Деякі мотиви, о котрі нам тут розходить ся, виразнійше зазначені в галицькому варияптї сеї піснї, — записаному Іваном Вагилевичем:[2])

> Ой пасли вівцї
> При високій гірцї.
> Ішли туди д в і д у ш е н ь к и
> А з а н и м и т р е т я г р і ш н а.
> Ішлиж они тілько ішли
> Аж до неба зайшли.
> Заковтали у двереньки:
> Господь каже: — „Хто там, П е т р е?"
> — „Прийшли сюди дві душечки
> А за ними третя грішна".
> Дві душечки упустили

---

[1]) „Труды стноґр. статист. експед." I. 149; III. 481.

[2]) Подаю варянт сеї піспї нїгде ще у нас недрукований, по рукописї Вагилевича, що переховуєсь у бібліотецї Оссолиньских у Львові (Rękopisy Wagilewicza" Nr. 2.111, t. II str. 195.) Може она становити додаток до нашої лїтератури апокрифічної.

Тай двері ся защепили...
Грішна душа ревне плаче,
Аж то вчула Божа Мати:
— „Благом синку! Благом синку!
Пускай гріхи грішній души“...
— „Не відпущу моя мати
Бо в петницю танцювала,
В суботу ся не вмивала,
А в неділю поснідала
Тай до церкви не ходила,
Тай Богу ся не молила.“

В тій пісні бачимо деякі такі самі мотиви, як сї, що знаходять ся в першій части поеми „Великий Льох“. І тут приходять три душі до Петра, щоби впустив їх до раю; і тут, як у Шевченка, між гріхами, за котрі душа не має приступу до раю, бачимо деякі зовсім дрібні та позірні, н. прим. се, — що „в суботу не вмивалась, а в неділю поснїдала“.

Ся пісня або подібне віроване народне могло бути відоме й Шевченкови, та враз із Міцкевичевыми „Поминками“ могло взяти участь у ґенезї відповідних мотивів першої части розбираної тут містерії.

Поема „Великий Льох“ показує ясно, — як мало відповідало напрямови Шевченкового таланту те поле, — на котре він тут пустив ся, і як не міг собі дати ради з фантастично-містичними мріями той, — що так по мистецьки вмів обсервувати й малювати конкретні факти житя.

За розволїклими й неясними алеґориями блїднуть деякі справдї гарні і реальні побутові картини, як н. пр. початок оповіданя Присї, — та тратять силу полїтично-сатиричні стріли вимірені проти московского уряду.

Усе те робить поему „Великий Льох“ одним з найслабших творів, які коли-небудь вийшли з під пера Шевченка.

V.

Коротка синтеза попередних дослїдів. Значінє оригінальної творчої сили Шевченка серед ріжнородних вражінь, що склались на его поезиї. Звязь між новійшими дослїдами над індивідуальною творчостию і здобутками порівнуючої лїтературної критики. Творчість великих поетів, — і лїтературні впливи. Шекспір. Теннізон. Ґете. Вплив Гомера, Верґіля, Тасса, Ґетого, Шіллера, Мура і др. на Міцкевича. Лїризм Шевченка — а лїричні поезиї Кольцова, Гайного і Шельлього. Патріотизм Шевченка і Міцкевича.

На закінченє зберемо ще раз коротко найважнїйші точки наших дослїдів.

Границї впливу Міцкевича на Шевченка дадуть ся означити роками 1838—1845. Відголоски сего впливу, які бачимо в кількох пізнїйших Тарасових творах суть так незначні та неясні, — так трудно їх відріжнити від орипнальних помислів самого Шевченка,[1]) що не потребуємо з ними числитись, та розширювати для них означених тут границь.

Міцкевичеві поезиї склались враз із творами Жуковского, Пушкина, Козлова, Гоголя і ин. на загальну романтичну основу Шевченкових баляд; однак перша Тарасова баляда „Причинна" — не показує ще майже ніяких признак Міцкевичевого впливу; полишили на нїй виразні слїди поезиї московских письменників: Жуковского, Пушкина, а по части й Козлова. За те в ґенезї баляд „Русалка" та „Тополя" має вплив Міцкевича чимале значінє. Міцкевичева „Rybka" піддала Шевченкови враз із Пушкиновою „Русалкою Днѣпровою" та народною піснею деякі побутово-суспільні мотиви сюжету „Русалки"; під впливом „Рибки" впровадив Шевченко до своєї баляди елємент фантастично-романтичний, котрий сформував під вражінєм Пушкинової „Русалки Днѣпровои" відповідно до вірувань українського народу.

Як в „Русалцї" лучить ся вплив Міцкевича із впливом Пушкина, так у балядї п. з. „Тополя" йде він рука в руку з впливом Жуковского. Хоть Міцкевичева баляда „Ucieczka" в значній мірі залежна від баляди Жуковского п. з.: „Людмила", — то все таки можно докладно завважати, що Міцкевичева „Утеча" сильнїйше відбилась в Шевченковій „Тополї", як анальоґічні баляди Жуковского „Людмила" та „Свѣтлана". Вплив „Утечі" видно лишень у побутовій части́нї сюжету „Тополї". Фантастично-леґендовий її елємент походить головно з пісень та вірувань українського люду.

Між Тарасовими творами, з першої доби розвою єго творчости, — що носять на собі слїди Міцкевичевого впливу, — треба покласти й „Перебендю". В сій поемі бачимо, як се ми показали, два типи кобзарів: оден реальний український слїпець, що „усюди вештаєцця та на кобзї грає", — а другий вітхнений поет подібний до самого Шевченка. На тих двох постатях бачимо вплив Міцкевича, що походить із двох окремих жерел. На образї, що представляє вітхненого поета, бачимо кілька легких відтїнків впливу „Імпровізациї" — на змальоване-ж постати реального слїпця-кобзаря, — склав ся враз із другими

---

[1]) Про оден із таких відголосків Міцкевичевого впливу, який бачимо в думцї „Як би ви знали паничі" — ми вже говорили. Замітимо ще тут хіба се, що в присьвятї Шевченка п. з „Козачковському" („Кобзарь" II. 83) особливож у вариянтї, що поміщений у пражскому виданю (II. 106) — можно завважати легку анальоґію до деяких помислів Міцкевичевої поезиї п з „Do Matki Polki" („Poezje" II. 159—161).

вражінями вплив Міцкевичевої баляди: „Dudarz“. Під вражінем сеї баляди змалював Шевченко також кобзаря, якого бачимо в поемі „Черниця Маряна“.

Хоть у Міцкевича міг Шевченко бачити знамениті приміри поезий історично-патріотичних, — хоть ті поеми може й причинились до розбудженя патріотичних почувань Шевченка, — то не полишили они на его творах ніяких слідів свого впливу. Причини тої прояви треба шукати в тодішному загальному настрою нашого поета. В часі, коли Шевченко писав свої поеми змісту патріотично-історичного, котрих головним предметом була боротьба українського козацтва та гайдамацтва з польскою шляхтою, — не було між поглядами Шевченка й Міцкевича того спільного ґрунту, на котрому моглиб стрінутись їх патріотичні почуваня.

Той спільний ґрунт знайшов ся в слідуючій фазї розвою Шевченкового таланту, — коли поет наш позбувши ся козакофільского романтизму став більшу увагу звертати на політичні та суспільні тодішні кривди українського народу. Основним мотивом Шевченкових поем з того часу есть ненависть до московского царизму, в котрому поет бачить головне жерело політичної та суспільної недолї України. Тота сама залїзна рука московского деспотизму придавила й Польщу; проти неї підняв і Міцкевич могучий свій голос. На тій спільній точці стрінулись обидва поети. Тому-то Міцкевичева поема „Dziady“, в котру поет вложив свої політичні погляди, — зробила велике вражінье на Шевченка. Мірою сего вражіня суть виразні сліди впливу, які полишили „Поминки“ на Шевченкових поемах „Сон“ і „Великий Льох“. В тій частині „Сну“, де Тарас описує суспільну недолю закріпощених мас люду — та свої терпіня, як поета-пророка, невідлучної частини того придавленого люду — чуємо кілька відголосів „Імпровізациї“; в инших уступах сеї поеми, де Шевченко оскаржує перед судом людскости московску державу, — московский деспотичний уряд за історичні та сучасні політичні кривди заподіяні Україні, — бачимо чимало відблисків Міцкевичевого „Уступу“ III-тої части „Поминків“.

В поемі-ж „Великий Льох“ виступає під впливом Міцкевича закраска містицизму, що відбила ся на провідній ідеї поеми; в поодиноких мотивах „Великого Льоху“ проявляють ся многі спомини з II-гої та III-тої части „Поминків“.

Отсе головні признаки впливу поезий Міцкевича на Шевченка. Яку участь взяли Міцкевичеві мотиви в ґенезі поодиноких поем, як лучили ся они з другими впливами літератури й житя, — се старались ми докладно показати.

Що Шевченко не дав на шкоду своеї оріґінальности пірватись ніякій з тих ріжнородних струй поетичних впливів, — се треба завдячити силь-

ному єго талантови, що могутним крилом зумів підняти ся до самостійного лету. Щоби яснійше показати ролю, яка серед вражінь житя та літератури припала на оригінальну творчу силу самого Шевченка, можемо тепер, по специяльній аналізї Тарасових творів, покористуватись плястичнійшим способом викладу.

Любов молодого поета вдарила по струнах єго почувань, — розбудила у него людску гідність, роздула жар припопелених ран — а дальше й зігнала до лету єго поетичні слосібности, що причаїлись серед злиднів житя. І задумав ся поет над собою. Невеселі дитячі літа, і довголітна поневірка в панській службі, і гірка доля закріпощених родичів — живо виринають в єго памяти — і забажав поет широкого вольного житя людини. Віджила в єго памяти й рідна далека Україна. До неї понесла поета уява окрилена тугою — повертаючи мов пташка до того гнїзда, де зросла, виплекалась, вибуяла. І промовили до кобзаря чарівні голоси українскої природи: Реве, стугонить Дніпро, — шумить степ розколисаний весняним леготом, сьпіває пташка в цьвітучих садках, всьміхає ся небо блакітне — безкрає, мерехтить сонце паляче, блискуче, — та ворушить у него ніжні незнані почуваня: пісня сама вродилась у него в серцю, — сама поплила на уста, сама задзвеніла та залунала з клекотом Дніпра, з шумом степу, із щебетом пташки.

Але попри сей гомін природи чує ще вразливе ухо поета дивний гамір ріжнородних звуків. Зпід могили промовляє до него козацка бувальщина; кругом залунали сумовиті голоси сучасного житя про нові злидні рідного народу; звучним хором відзивають ся до кобзаря глибокі чарівні голоси народної пісні, поважним гамором гаморять людові переказі; здалека від сусідних народів долітають до него могучі пісні великих славяньских поетів, — а між ними визначує ся високий, чистий героїчний голос Міцкевича.

А кобзар наш усе сьпіває, — імпровізує нову пісню при супроводі того чудового гамору, що мов легкі придавлені акорди, додає єму вітхненя...; сьпіває, — добуває чисті звуки з глубини свого больом накипілого серця, — то зіллє їх з таємним шепотом природи, — то защебече враз з українскою дївчиною про палке коханє та болючу зраду, то розкаже ураз із бідним чумаком про незавидну долю наймита; то знов заманять поета відголоси сучасного житя: — він вслухуєсь і в тихий плач бідної покритки, жертви паньскої розпусти, і в глухий стогін люду, що терпить крінацку неволю, і в риданє материй над тисячами трупів, пошматкованих у війнї за самолюбні цїли самодержця, — чує поет і той навісний регіт-наругу тираньства над приборканими народами; — під вражінєм тих звуків кріпшає голос поета, набирає величної сили; з повної груди добуває кобзар свою пісню, підіймає її в гору, — щоб

далеко чути, і голосить над суспільно-політичною неволею рідного народу, та над безмірним вселюдским горем. Зачувши і тут на тій висоті чисті, повні, голосні звуки пісні Міцкевича, скріпляє ними свою творчу силу, і гремить враз із ним у могучому двосьпіві проти царів-деспотів, проти кривдників, гнобителів України, або улітає високо-високо понад хмари, де не чути людского сьміху, — ані людского плачу...

Сьпіває кобзар, і єго пісня, сполучуючи поодинокі мотиви того гамору в чарівну оригінальну мельодию, потрясає людскі серця, та будить в них найвисші чоловіколюбні почуваня!

Таке значінє мали індивідуальні поетичні спосібности Шевченка серед многоти безпосередних та посередних-літературних впливів.

Не давні се ще часи, коли на великих поетів задивлювано ся як на непонятні дива, — коли не відважувано ся заглянути за ту заслону, за котрою відбував ся таємний процес поетичної творчости; але при нинішному напрямі наукових дослідів се річ не лишень природна, але й доконечна. Сучасна наука, що стараєсь проникнути саму суть прояв природи, зачала робити досліди і над психольоґією творчости, — і хоч сї досліди знаходять ся доперва в перших починах, — то все таки довели они до деяких не маловажних результатів.

Передовсім розвіяла наука сю авреолю чудовности, якою окружувано до тепер ґеніїв; она доказала, — що нема ніяких специяльно поетичних мозків: у поетів та артистів в загалї суть лишень сильнїйше розвинені деякі такі духові спосібности, (н. пр. фантазия, память) — які у звичайних людий знаходять ся в меншій мірі; — що процес творчости полягає на тих самих основних психічних правах, на яких опирає ся мисленє в загалї.

Новійші вчені як італїйский антропольоґ Льомброзо, говорячи про людий ґеніяльних, старались поставити їх рядом із людьми божевільними — а сей здогад опирали на тій основі, що у одних як і у других власти духові не суть у нормальному станї. Що люди ґеніяльні мають деякі духові спосібности не нормально розвинені, — про се ми що йно згадували; правда й се, що величезний процент поетів, як і артистів у загалї, — се люди в більшому або меншому ступні „нервові“ — а божевільність — се висший ступень нервового розстрою; але іменно в сему ступні й лежить цїла велика ріжниця. Нервовість робить чоловіка ґеніяльного вразливійшим, викликує у него сильнїйші зворушеня, єсть причиною сильнїйшого напруженя єго чувства, оживлює єго фантазию, підносить у него до незвичайної моментальної енерґії і инші духові власти, котрі однак ділають зовсім правильно, — коли між тим у божевільного духові власти до того ступня розстроєні та поперемішувані, що они не точно сповнюють свої функциї. Наколиб і як дати послух виводам Льом-

броза і єго прихильників, то такі здорові і повні психічної гармонії ґеніяльні личности як Шекспір і Ґете будуть живим протестом проти таких гіпотез.

Супроти нинїшної науки давно перестарілись і такі скрайні поверховні здогади, будьтоби артистична творчість була чисто-льоґічною іграшкою розумінь, — котрої характер залежить лишень від волї автора та єго більшої або меншої технїчної вправи та науки.

Що поет мусить присвоїти собі значний засіб сучасних здобутків людского духа [1]) - про се ми докладно говорили. — Якими однак нерозривними звязями сполучені сї придбані здобутки науки, сї враженя та инші поетичні материяли, якими користуєсь фантазия артиста, — з цїлою єго фізичною та моральною орґанїзациєю, з цїлою системою єго думок, котра каже єму вибирати такі а не инші форми і засоби артистичні, — на се не звертають зовсїм уваги сї, що вважають всяку хотби й ґеніяльну творчість — „ремеслом“. Реальнїйший, вірнїйший погляд, далекий від обидвох крайностий дасть ся схарактеризувати коротко отсими словами француского критика Суріо: „Не треба забувати, що за ідеєю стоїть враженє, — а за враженєм живий чоловік. Творчість се не абстрактна льоґічна штука, про котру говорять сї, що хотїли би звести всї продукти людскої думки до абстракцнї та пустого трескоту формулок: — се глибокий орґанїчний процес, в котрому звязані рівночасно всї наші способности, всї наші почуваня, все наше житє. Поясненє таке не наносить найменшої кривди славі великих творцїв. Приписуючи чисто природним причинам появу навіть найоріґінальнїйших ідей, ми тим відбираєм ґенїєви характеру чудовности, але ми показуєм єго власні індивідуальні способности. Попередні єго думки, попередні ідеї инших людий, з котрими він познакомив ся, треба записати в чергу тих умов, котрі приготовили поле для нової ідеї, зробили її конечною в даній хвилї. Ідеї не падають із неба; — они виростають та розвивають ся враз із чоловіком“. [2])

Такі і тим подібні студиї над психольоґією творчости відбились на цїлій теориї лїтературної научної критики, та історнї лїтератури, — і навідворот: факти, які здобула порівнуюча история лїтератури причинились до поглубленя студий над психольоґією творчости. [3])

---

[1]) Навіть Е. Гартман, що богато проявів психічних пояснює несьвідомою й невідомою якоюсь силою, доказує, що і ґеніяльні люди мусять бути високо просьвіченими, мусять мати в своїй памяти богатий засіб визначних образів та всяких поетичних мотивів, котрими розпоряджує в часї акту твореня. [Порівн. „Philosophie des Unbewussten“ Berlin, 1869, 218—219.]

[2]) Loc. cit. „Вѣст. Европы“ 1885. III. 590.

[3]) Порівн. Ernst Grosse: „Literaturwissenschaft“ Leipzig. 1887. s. 28.

Згадані теориї історииї літератури годять ся на сю тезу, що еволюция літератури полягає головно на взаєминах між елементами традицийними, а здобутками індивідуальної творчости. Лична творчість підлягає переважаючому впливови імпульсів сучасного житя, так, що новий зміст сего житя так часто пропикає старі традицийні мотиви. [1])

Приміри на се маємо в творах перворядних ґеніїв, котрі як Ґете, самі се признають. „Ми приходимо на сьвіт із спосібностями", — каже сей німецкий поет, — „але наш розвій завдячуємо тисячним впливам великого сьвіта, з котрого ми собі присвоюємо, що можемо; я багато винен Шекспірови, Штернови і Ґольдсмітови; але се не означує ще жерел

---

[1]) Прояву сю ілюструють слідуючі слова проф А. Веселовского: „Припустім, що ви не маєте розуміня о приманах середновічної романтики, о тайнах „Круглого стола", о віднайденю „Сьвятого Ґраля" і о хитростях Мерліна. Ви перший раз подибали весь той сьвіт у „Королевских Іділіях" Теннісона Він причарував вас своєю фантастичностию, своєю поезиєю; ви полюбили єго героїв, їх падії і терпіня, їх любов і ненависть, все те ви взяли на рахунок поета, що умів воплотити перед вами ту дійсність, що може ніколи й не істнувала на землї. Ви думаєте так відповідно до недавного досьвіду, відповідно до того або сего роману, що представляє ся вам личним вимислом автора. Між тим вам довелось розгорнути старі поеми Гартмана фон-дер-Ауе, Ґотфріда Штрасбурского, і Вольфр ма фон-Ешенбаха: в подибали в них Ерека і страдальний образ Еніти, Вівіяну, що опутала Мерліна, любов Ляпцельоте і Джіневри. Лишень мотиви акциї тут инші, чутя й характери архаїчнійші, відповідні далекому вікови. Ви д гадуєтесь, що тут новий автор запозичив ся у старих, і знайдете поетичний поступ у тому, — що в давні образи внесено більше людских мотивів, більше зрозумілої для нас психольоґії, більше сучасної рефлексиї.. Але ви не можете ще спинитись на тій стадиї порівнаня: ідучи дальше від середновічної романтики, ви знайдете ті самі оповіданя у францускнх романах „Круглого Стола", в народних переказах Кельтів; ще дальше, — в повістях Індийців і Моголів, в казках Сходу і Заходу".

„Льоце називає ґеніяльним поетичним інстинктом склонність великих поетів до оброблюваня сюжетів, що вже знайшли перерібку в поезиї. Такий інстинкт пробиває ся в літературній діяльности Шекспіра Єго драми основані по більшій части на італійских новелях, — а історичні неси на хроніцї Ґолїншеда. Подібних примірів можнаб знайти чимало. Нема повісти або роману, котрих основа не нагадувалаб нам подібних творів, котрі ми подибували на другому місцї — Інтриґи, які знаходять ся у романістів дадуть ся звести до невеликого числа загальнійших типів; сцени любови і ненависти, боротьби і переслїдованя, подибуємо такі самі в романї і новелї, в леґендї і казцї, або, лучше сказати, они рівномірно провадять нас від мітичної казки до новелї й леґенди, та доводять до сучасного роману. Леґенда про Фавста обійшла під ріжними іменами цїлу стару й нову Европу; Прометея Есхільового можна відгадати в Лео Шпільгаґена, в Pramathas індийского епоса, в мітї о знесеню небесного огню на землю". [„О методѣ и задачахъ истор. литерат. какъ науки" Журн. мин нар. просв. CLII. 12—13.)].

моеї культури. Головна річ, коли хто має живу душу, що любить правду, і приймає її, де небуть би її знайшла". [1])

Новійші порівнуючі досліди показують, що й Міцкевич підлягав впливови великих европейских письменників. Твори Гомера, Верґілія, Тасса,[2]) Ґетого,[3]) Шіллєра,[4]) Т. Мура[5]) і инших письменників[6]) полишили виразні сліди на поезиях Міцкевича.

Тих кілька моментів із психольоґії творчости, та наведені приміри великих поетів, що також підлягали літературним впливам, — можуть переконати поклонників Шевченка, що й сї сліди Міцкевичевого впливу, які ми показали в Тарасових поезиях, — не обнижують вартости єго творів, не заперечують ориґінальних ґеніяльних спосібностий нашого поета. Противно они доказують, що Шевченко стояв на висоті духового руху свого часу.

Многі Шевченкові поезиї можнаб що до артистичної вартости та поважного змісту постановити побіч найкращих творів европейскої літератури; однак під зглядом характеристичних прикмет єго поетичного таланту, не дасть ся Шевченко порівнати ні з одним знаним мені поетом, — бо єго твори вийшли з виняткових пригод єго житя: Шевченко репрезентує одиноку в европейскій літературі стать ґеніяльного мужика, вітхненого поета-пророка свого народу.

---

[1]) Порівн. „Eckermanns Gespräche mit Göthe" III. 127.

[2]) Порівн. W. A. Bruchnalski: „Reminiscencye w „Panu Tadeuszu" z Homera Wergiliusza i Tassa" „Pamiętnik" tow. literack. A. Mickiewicza, II. 95—121.)

[3]) Порівн. Alex. Pechnik: „Göthes Hermann und Dorothea und Herr Thaddaeus" (Sprawozdanie gimnazyum Nowego Sącza 1879).

Józef Tretiak: Mickiewicz w Wilnie i Kownie. Życie i poezya. Lwów 1884. — „Pierwiosnek" нагадує,по думцї критика поезию Ґетого: „Das Blümlein Wunderschön"; „Świtezianka" — баляду: „Der Fischer"; „Pani Twardowska" і „Tukaj" деякі мотиви поеми „Faust", котра враз із повістию „Die Leiden des jungen Werthers" відбила ся в Міцкевичевих „Поминках".

[4]) Ed. Schnobrich: „Schiller w Polsce" („Ateneum" 1885. IV.)

M. Mazanowski: „O wpływie Schillera na poezye A. Mickiewicza". (Pamiętnik t. liter. im Mickiewicza IV. 103—131.) — Важнійші сліди Шіллєрового впливу бачить критик в поезиях: „Rybka" (Die Kindesmörderin"), „Improwizacya". (Die Macht des Gesanges", „die Ideale", „Melancholie an Laura", „Graf von Habsburg) — і др.

[5]) Порівн. W. Bruchnalski: „Mickiewicz a T. Moor". („Pamięt. tow. liter. im. Mick. V. 143—164). Між иншими порівнує критик поему: „The Worshippers" (Поклонники огня") із Міцкевичевим „Конрадом Валленродом".

[6]) В „Поминках" видно ще вплив Дантової „Божественної комедиї", — „Валєриї", роману п-ї Ю. Кріденер [порівн. M. Gozdawa; „Baronowa Krüdener" (Przegląd Powszechny" 1886 X. 126)] та „Нової Гельойзи Руссо. (Порівн. J. Tretiak, „Mickiewicz w Wilnie i Kownie".)

Горяча любов до мужицтва, людові сюжети, та людовий склад поезий Кольцова зближує їх до „Думок“ Шевченка, — хоть Тарас далеко висше стоїть від Кольцова по силі чутя й слова, та глубині поглядів на житє.

Лїризм Шевченка дав би ся що до своєї сили порівнати декуда з лїричним настроєм Гайного. Тілько свої найсьміливійші думки висказав Гайне в сатиричних писанях, а пісням, перлам лїрики, надав характер переважно еротичний; — Шевченкові-ж „Думки“ мають без порівнаня ширшу основу; в них бачимо цїлу скалю ріжнородних почувань: від особистого горя — до всесьвітної туги.

По ентузиязмови для природи, — по палкому-меткому темпераменті — по сьміливости поступових ідей, по ніжности чутя, по вразливости на всяку людску кривду по прихильности до нещасливого жіноцтва, — найбільше ще подібний Шевченко до знаменитого анґлїйского лїрика П. Б. Шеллього (Percy Bysshe Shelley). — Правда, у Шевченка нема такого широкого сьвітогляду, єго поезиї не мають тої фільозофічної основи, яку бачимо у Шеллього, не визначують ся такою мистецкою формою як дрібнїйші твори анґлїйского поета, — але за те мають поезиї Тараса конкретнїйший зміст, — они свобідні від романтичної метафізики. Через те представляють многі писаня Шеллього живий інтерес хіба для вченого, фільозофа; — Шевченкові-ж твори загально приступні для широкого круга мірно осьвічених людий.

Що до чистої високої любови до рідного краю та рідного народу ніхто так не подібний до Шевченка, — як Міцкевич. Правда, — Шевченко ще тяжше відпокутував свій патріотизм як Міцкевич, — але у обидвох поетів звучить ся любов так ідеально, лучить ся з таким самопожертвованєм, з такою полїтичною відвагою, становить таку непохитну одиноку ціль житя, осьвічена такими братолюбними поступовими змаганями, — що она здобула так Шевченкови як Міцкевичеви становище найбільшого духового провідника, — першого ґенія — пророка свого народу. [1])

[1]) Д. Третяк думає, (Про вплив Міцкевича“. 38.) що таке становище серед україньского народу завдячує Шевченко впливови Міцкевича...; — щоби потвердити таку катеґоричну заяву, мусїлиб ми зовсїм мовчки поминути мужицький рід Шевченка, неволю єго родичів і земляків, петербурске житє, „Брацтво Кирила і Методія“ цїлу духову атмосферу, що єго ожпвляла, цїле єго фізичне та психічне житє, всї суспільно-полїтичні відносини, серед яких розвивав ся талант Шевченка... Що Міцкевич також причинив ся до такого значіня Шевченка — се показали ми докладно; що не лишень він і не лишень лїтературні вражіня взагалї — се видно з цїлого проаналїзованого нами лїтературного материялу.

Міцкевич порівнав себе та Пушкина з двома вершками Альп, що, – хоть навіки розділені бистрою струєю, — приязно хилять ся до себе. [1])

Колиб се порівнанє приложити до Шевченка та Міцкевича, требаб его инакше сформувати:

Міцкевич і Шевченко, – се два великаньскі гірскі верхи, що станули над цьвітучою долиною. На сій долині живуть два народи: польский і україньско-руский. Повінь історичних кровавих подій, що довго лютувала на сій долині, замінюючи її в пустиню, — прожолобила яр між обидвома народами. Над яром настовбурились з обох боків стрімкі скелї нетерпимости та шовінізму. Але не навіки розділили они отсю долину!.. Під промінєм ширшаючої цивілїзациї зачала рівнина помало оживати на ново. Сам час зарівнав уже багато слїдів страшної історичної повени. А із нутра двох високих гірских великанів-ґеніїв, та инших поменших верхів-талантів, що обступили долину, — виплинули могучі ручаї чоловіколюбних ідей, тисячею животворних струмочків розлились по долині, всякаючи в засохлу землю, викликуючи в ній нове житє... Під їх впливом розцьвітають долини; буйні дерева, плоди висшої людскої культури, нагинають ся з обидвох боків понад яром, — сплїтаючи дружно молоді віти. Старі бовдурі пересудів та нетерпимости, підмулені бистрими струмочками, - оден за другим, в наших очах, валять ся в той яр, що розділив долину, засипають его румовиском, падуть покотом на повперек, а по їх руїнах підуть нові, кращі приязні взаємини обидвох народів...

Правда, — ще десь глибоко в темному ярі шумить, пливе підземними норами збезсилена струя історичного ворогования, — але над нею чим раз сильнїйше росте трівке склепінє, будоване цивілїзациєю, — та єднає роз'єднані народи. І прийде час, коли над сею нещасливою долиною, над обидвома народами зійде ясне сонце свободи, а в его блеску чу-

---

[1]) Порівн.:

> Ich dusze wyższe nad ziemne przeszkody,
> Jako dwie Alpów spokrewnione skały,
> Choć je na wieki rozerwał nurt wody,
> Ledwo szum słyszą swej nieprzyjaciółki
> Chyląc ku sobie podniebne wierzchołki..
>
> („Poezye“ IV. 277.

Пушкин також запримітив миролюбні змаганя Міцкевича:

> „Онъ говорилъ о временахъ грядущихъ
> Когда народы, распри позабывъ
> Въ великую семю соединятся...
>
> (Сочин. IV. 41 „Мицкевичь“]

довим сьвітом засяють сї два великани, — що в сумній критичній годині піддержали духове житє обидвох народів, посилаючи їм цілющі жерела найкращих гуманних ідей.

Сї дві постати стануть в історії обидвох народів немов дві довічні піраміди, — що слїдуючим столїтям пригадають сумну долю та ідеальні змаганя сучасних поколїнь; — і далекі будучі віки з пошаною вимовлятимуть два великі імени: Шевченко й Міцкевич.

Викінчено у Відні д. 10. Грудня р. 1893.

Говор Замішанців.

Одміною лемківского говора єсть говор так званих **З а м і ш а н ц ї в**. Суть то жителї слїдуючих сел розсїяних межи вертепами на горбовинї в колїнї Вислока: Близенька, Гвоздянка, Коростенька, Бонарівка, Опарівка, Ріпник, Петроша Воля, Вілька Братківска, Ванївка і Чорноріки (звиш 6.500 душ).*)

Ті Русини, окружені Мазурами, а почасти замішані між ними, близять ся бесїдою своєю найбільше до Лемків, від котрих однакож ріжнять ся подекуди виговором і декотрими другими примітами. Після переказу мають то бути потомки пійманцїв з часів воєн козацких, котрих тут яко осадників поселено. І дїйстно стрічаєм тут межи мужчинами облича козацкі, чорняві, довгоусі, та в говорі самім тепер ледве слабі слїди нарічя українського замітні (так н. пр. кажуть: „Маруся“, тим часом в Галичинї форма загально уживана: „Марися“). В цїлости говор Замішанцїв має на собі одтис говора лемківского. Все-ж таки Замішанцї нїколи не уживають „лем“, лише **т і л ь к о**, а місцево також **е н о**, **а ц ы** і **я ц ы**; — місто лемк. єденнадцет, дванадцет двадцет, тридцет (трицет), уживають **є д е н а й ц є**, **д в а н а й ц є**, **д в а й ц є**, **т р и й ц є**,

---

*) З тих сел Близенька з Гвоздянкою належить до повіту Ряшівского, Опарівка до Ясїльского. прочі же причисляють ся до повіту Коросиянського.

місто лемк. по рускы, по пільскы говорять по руску, по польску; — місто загально руск. нашого, нашому, вашого, вашому говорять нашего, нашему, вашего, вашему; — місто я знаю, маю кажуть я знаў, маў. Окрім частиці „лем", еще і декотрі другі лемківскі слова тут не уживають ся. І так лемк. ярец тут зове ся ячмін, лемк. палюнка тут зорівка місто хыжа говорять тут (з виемом Опарівки) хаўупа і пр.

В говорі Замішанців початкові голосівки (самозвуки) слів звичайно принимають придих: ястряб, ялтыка, ўівця, ўосот, ўосика, ўосінь, ўовад, ўострый, ўузда, гиначе і пр., тим часом у Лемків придиху найчастійше нїт: астряб, уця, осот, острый і пр.

Говор Замішанців — хоть і обмежає ся на просторонь невеличку, ледве кілька сел обнимаючу — оказує розмірно велику розмаїтость і одмінность місцевостну: майже кожде з сел горі наменених має в своїй бесіді щось примітного. І так приміром в Близеньцї називають кропиву „покріва", в Коростеньцї „коприва"; в Близеньцї зве ся волосінь, волосань „усьін", а в Ванївцї „воўосан". В Ванївцї, Коростенцї, Чорноріках зовуть крука (Corvus corax) крамко, в Ріпнику гавран; — — в Близеньцї, Коростеньцї уживає ся приложник в 1. пад. единичного числа, середнего рода на ое: теля краснóе, жеребя маўóе, вальнóе дзецко, татарскóе зьіля — тим часом в Ванївцї, Бонарівцї, Ріпнику, Опарівцї в речених формах е одмітує ся, так що кінчать ся на ой (ей): дóброй мóўоко, худой теля, синей небо. Навіть в однім селї бувають що до виговору ріжниці. І так долішна часть в Опарівцї говорить сепеляво: сапка, стыры, сестый — горішна же (від церкви до гори): шапка, штыри, шестый. Подекуди в Бонарівцї говорять місто вода, волю, вольіти — ода, олю, ольіти, котрий то виговор уважає ся там за одличний, благородний. В певних случаях виговорює ся а перед ў, (іменно в наконечнім складї перед ў = лъ в part. praet.) тїснїйше, протяжнїйше (так, як так зване a pochylone á в мазурскім), через що близить ся до звука о н. пр. мåў, хпåў, повідåў = мав, впав, повідав; — купåўка = купавка. Оттак в виговорі есть розлука межи praes. я знаў = знаю, — а perf. я знåў = знав.

В говорі Замішанців есть, як у Лемків, трояке и: грубе ы (= старосл. ꙑ), середуще и (= старосл. и) і мягке і (= старосл. и) н. пр. бык, мыш; нич, ник; мі, сі. По части іноді тиї звуки навіть у того самого виразу міняють ся і переливають з собою: скріпак і скрипак, штосі і штоси, сівый, сивый і сывый. По гортанних кладе ся ы, як у Лемків, Чехів і в старословеньскім: сокыра

ногы, хыба. Подекуди звучить ы майже як громке довге о н. пр. мыш (майже як мо̄ш).

Річ природна, що Замішанці, творячи мов би óстров руский серед осель мазурских, підлягли впливови бесїди мазурскої сильнїйше, нїж Лемки. То-ж находимо в говорі Замішанців такі форми як ньіма, польск. niema, м. немá, лемківск. ньіт, нé є; дзецко уживають майже виключно місто дїтина, тим часом у Лемків уживає ся також досить часто дьітя, дьітина; натоміст дьітинный уживають тут в значеню: дїтнúй; словік (соўовік) місто соловій; зьобро м. ребро, срогúй і сетный в значіню: дуже великий, огромний; двайцє і двадистя (dwadzieścia), штырдесті (czterdzieści) і пр. З другої сторони не мож знов поминути сеї обставини, що декотрі місцеві вирази суть дуже хороші, чисто рускі і дїйстно збогачують словню нашого язика н. пр. примітний вираз: цьільнути, в Ріпнику уживане: тороканя і др. В декотрих напрямах розвинулись уваги гідне богацтво і розмаїтость виразів, от хочби що до номенклятури нашого деркача (Crex pratensis), котрий в малій закутинї замешканій Замішанцями має аж девять назв: тритко, хрущ, хрущель, гыбок, ґедз, ґецок, ґецко, ґецак, скрипак.

Старинні форми в говорі Замішанців взагалї попадають ся рідше, нїж у Лемків.

Численні скороченя одмічаючі говор Лемківский як: по-легев! хо-ле-хо! со-ле-ся-со! смо ле-смо! і др. в тім говорі не стрічають ся.

Наголос кладе ся в говорі Замішанців, так як у Лемків, все на послїднім складї; мимо тоє сам виговор взагалї мякший і більше зближений до говорів східної Галичини.

Лемки зовуть себе „Руснáкы“; — Замішанцї же іменують себе „Русúны“. Лемки зовуть тих руских братів своїх „замішáний нáрід“, „замішáнцї“, а не раз також „Мазу́ры“ тому, що они живучи між Мазурами приняли ношу мазурску. Однакож Замішанцї не вдоволені з тих назв. І так розказував менї один селянин в Ріпнику: „Я ку́пиў бы́кы на ярмáку у гірня́ка — а тот гвáрит мі: „вы Мазу́ры!“ я-ж мóвю му: „чўовéку, зá-што? я тáкый Ру́син, як ты!“ — е, повíдат, вы юж Мазу́ры“. — Лемків зовуть Замішанцї „гірняками“, рідше також „Лемками“.

Для відданя звуковости виразів говора того уживаю правописи фонетичної, і то о скілько мож упрощеної: нових знаків не

вводжу з виємом двох: ў і å. Перший знак означає переливний звук (Zwitterlaut) колибаючий ся межи л і в, або дуже коротким у пр. гвариў, ўобух; другий, впрочім рідко тут ужитий мною, виражає а з'ужене, майже стісняюче ся в о н. пр. я повідåў. Після суголоски (шелестівки, співзвука) змягченої перед і (= ѣ) пишу ь н. пр. дьітинный, ньіма, усьін, льіпити.

Нинїшна праця становить в певнім зглядї доповнене обширнїйшої студиї поміщеної в Archiv für slavische Philologie В. Ягіча під заголовком: „Ueber die Mundart der galizischen Lemken. Ein Beitrag zur slavischen Dialektologie" von I. Werchratskij, т. XIV. стор. 587—612. — т. XV. стор. 46—73. — т. XVI. стор. 1—41.

Понеже говор Замішанців уважати випадає за одміну (підговор) говора лемківского, про тоє хотячий близше познакомитись з тим предметом зволить порівнати обі статтї.

Материял тут поданий зібрав я в першій половинї серпня р. 1891. Іменно об'їхав для студий діялектольоґічних слїдуючі сéла: 1. Близенька. 2. Гвоздянка. 3. Коростенька. 4. Чорноріки. 5. Ванївка. 6. Бонарівка. 7. Ріпник. 8. Опарівка.

При поодиноких виразах або формах звичайно наведенї в скороченю місцевости, де згаданї слова уживають ся. І так означає:

Б. = Близенька (в книжках: Близянка). — Бон. = Бонарівка. — В. = Ванївка. — Гв. = Гвоздянка. — К. = Коростенька (в книжках також Красна). — О. = Опарівка. — Р. = Ріпник. — Ч. = Чорноріки.

Вирази говора Замішанецкого тут зіставленї з одвітними виразами загально у нас уживаними або з виразами других говорів нашого язика, декуда також — іменно, де се менї видавалось пожиточним — з словами старословеньскими і з виразами живучих бесїд славяньских. При порівнаню приложників руских і старословеньских послїднї наведенї все в формі іменній.

Ві Львові 15. падолиста 1893.

Іван Верхратский.

ДО ЗВУЧНЇ.

Наука о голосівках (самозвуках).

і (з о, е або ѣ).

Голосівка і так дуже в рускім язицї розпросторонена есть і в тім говорі дуже часта. Тут і там однакож виступають місто неї виїмково в декотрих случаях інші голосівки. Подекуди первістне **о** або **е** стїсняє ся в **і**, коли в загальнорускім (загально в малорускім) тоє стїснене не відбуває ся.

у місто **і**. ўокот genit. ўуктя (по при ўіктя) = локоть, ліктя старосл. **лакъть** genit. **лакти** cubitus. пят ўуктей = пять локо́т. пуў ўуктя = пів ліктя. путора = півтора старосл. **полъ въторa** то есть **юдинъ и полъ въторa.** в способі повелющім: пуди місто пуйди, з поиди = пійди́. пу́ди гев Бон. = пійди сюда.

*

ўуд genit. ўоди польск. łódź, genit. łodzi лемк. ўід genit. ўіди (місто сподіваного ўоди) = лодь, лоди; лодя́ старосл. **ладиıа.**

*

огурок plur. огуркы = в східнїй Галичинї найчастїйше о́гірок plur. огірки, в укр. гурок plur. гурки нїм. Gurke, ческ. okurka, польск. ogórek.

ы місто **і** (з о). ўастывка К. = ластівка. — сыйка К. В. = сойка, сійка. — кын В. = кінь. — кыт = кіт. — кытка = кітка. — ўын = він. — крыль В. = кріль, крілик, Lepus cuniculus — тхыр В. = тхір. — кыс = кіс. — лисывка В. = лисівка, Cantharellus cibarius, Pfefferling.

ю місто **і** (з е). перепюўка К. О. = перепілка Coturnix dactylisonans. — вевюрка або вавюрка = вивірка, Sciurus vulgaris. — гоўубюнка м. голубінка plur. гоўубюнкы Agaricus flavovirens. — мюд genit. меду = мід. — люд genit. леду = лїд. — пюро м. (піро) перо польск. pióro. — пюря collect. gen. neutr. м. пїре, старосл. **периѥ**, pennae. — підвечурок Ч. = підвечірок. тютка В. Б. = тітка.

В причаснику минувшого часу дїй. II. для мужеского рода глаголів з I. кл. (пнї безнаросткові) як: вюў, привюў, мюў. — за́мюў хаўупу. — плюў кіш. — нюс. принюс. — вюз. же́бы на́вюз. — за́грюб. — пюк. рюк. врюк. влюк. тюк. люг.

о стїсняє ся в **і**. біти В. О. Бон. = чоботи, боти (рідко на Укр. уживане). nom. sing. біт calceus. — пічта м. почта, пошта. ід на пічту. — жоўібок В. genit. жоўібка = жолобок, Riefe. — ўідка В. (ўудка) = лодка. — ожіг О. м. ожог Schürstock, Ofenkrücke. — качір В. О. Бон. genit. качоря в східнїй Галичинї качор або качур, genit. качора, качура. — дохтір genit. дохторя = доктор, доктора. — звыхівок Бон. м. виховок Aufziehen, Zucht. быкы купиў на звыхівок. — церківный м. церковний.

е місто **і**. трепати. трепнути = тріпати. тріпнути psl. **трепати** palpare. трепнуў коня = ударив. метлиця К. Apera spica venti, Windfahne; Besen, cf. psl. метла, virga.

ы місто **і** (= ѣ) стрылити psl. **стрѣлити**. перун стрылиў О. — варыха К. варіха О. = вареха grosser Kochlöffel.

о не стїсняє ся. дрозд Б. = дрізд, Turdus, Drossel. — войско = війско. — рожок deminut. від ріг = ріжок. — оборог Р. = оборіг. — гамор Р. = гамір. — мозоль О. = мозіль Schwiele, psl. **мозоль** vibex. — роля О. = ріля, psl. **ралиꙗ** v. **ролиꙗ** arvum. — война = війна. — скора = скіра. — скавороҗный у Лемків шкаворіжный foetidus, hässlich, scheusslich, widerwärtig.

я місто **і** (= ѣ). зряниця О. = зріниця psl. **зѣница** (місто зрѣница). — сяра В. Р. Biestmilch м. сыра (ужив. декуда в Перемищинї), (а місто і) шадый м сыдий.

И.

В говорі Замішанцїв єсть потрійне и: мягке і (одвічаюче старосл. **и**) н. пр. пінязі старосл. **пѣнѧзи**, штырі старосл. **четыри** мі, ті, сі енклїтичні форми, старосл. **ми, ти, си**; — середуще и н. пр. в словах нич, ник, ни, ани старосл. **ничь, ничьто, никъто,**

ии. бити старосл. **бити** — і низкий, грубий, гортанний звук ы, котрий звучить майже як довге **о** пр. мыш, мыло. По гортанних стоїть ы, як в старосл. кый, nom. plur. кыйі, loc. кыях. -- сокыра. — гыбнути. пр. пінязі мі згыбли = гроші ми пропали. — рокыта Salix caprea, Sahlweide, ческ. rokyta. — кытиця panicula. -- кычара = кичера, части назва стіжковатого узгіря або острокінчатої гори. — хыба. — Ляхы. — Не завсїгди в виговорі одмічена різко ріжниця межи мягким і а и (мі і ми); а також межи середущим и, а грубим ы (як пр. в словах быти esse старосл. **быти**, а бити percutere старосл. **бити**). Іноді звучить середуще и (одвічаюче старосл. и) майже як грубе: подивити ся і подывыти ся, старосл. **подивити сѧ**.

ы місто **и**. квытнути = цвисти, тото зыля квытне жоўто.

назвучне **и** дістає передставне **г**. гиначе В. м. иначе = інакше.

приставному **и** предкладає ся **л**. лївер = ивер, лемк. ливар, польск. wiór plur. ливери В. cf. гуцульск. вернина. східногал. ко-вер-н-як. ко-вер-н-яґа.

у місто **и**. шубениця Р. = шибениця польск szubienica.

ю місто **и**. келюшок К. місто келишок.

і (и) місто загально руск. **ь** в визвуцї. десі К. м. десь. — якосі К. = якось.

е.

Чисте е удержує ся в назвуцї. елен В. genit. еленя plur. елены Cervus elaphus в Ч. однакож говорять: єлен. — ено В. tantum = інó, инó. éно два бы́кы ку́пиў = лишé (лиш, лишень, інó, тілько) два бики́ купи́в.

і місто **є** в назвуці, **и** місто визвучного **е**. іщи місто єще, ще.

я місто назвучного **є**. ядваб м. єдваб, лемк. гадваб Seide. ческ. hedváb, hedbáv старосл. **годовабль** стгорнон. gotawebbi. — ядвабный лемк. гадвабный.

е стїсняє ся в **і**. паздырник В. м. паздерник, польск. październik. — приятыль В. м. приятель в значеню consanguineus, свояк. — віпр. В. genit. вепря м. вепер, польск. wieprz.

по шиплячих **е**. вчера в многих околицях східної Гал. і на Укр. вчора. — вчерашній старосл. **вьчерашьнь** hesternus. — жена В. в Стрийск. жона. — чеўо О. = чоло. — шестый (коло Опаки, в Дрогобиччинї і в мн. ок. Укр. шостий). — пўащем, дожджем. — нашего, нашему В. вашего, вашему В. твоєго, твоєму (psl. **нашего**,

нашемꙋ, вашего, вашемꙋ; твоего, твоемꙋ польск. naszego, naszemu; waszego, waszemu; twojego, twojemu).

однакож: пчоўа (пщоўа). жолуд. його, йому. до нього але також до него.

а місто **е**. смерак В. plur. смеракы м. смерек Picea excelsa, Fichte. — саршін genit. саршоня plur. саршоны = східногалицк. шершень, ширшун Vespa crabro, Hornisse psl. **сръшень** et **шръшень**.

я місто **е**. смеряк Бон. genit. смеряка м. смерек, Fichte. — пляснути м. плеснути. плескати м. плескати. пляскатый м. плескатый, плоский.

я одвічає наросткови **є** старосл. **ню**. кочаня collect. кочани. — ўосотя В. Disteln. — конаря. — прибраня Бон. Kleidung, Putz. гардой прибраня schöne Kleidung. — облеченя cf. psl. **облачꙗ, облачꙗ** vestis. облеченя новой В. vestitus novus. — здоровя. — сьніданя. — бодача Disteln. — середопістя Р. середина великого посту. — квітя і квытя = цьвіти. — пупяжа Knospen.

ю місто **е**. медвюдка gen. fem., plur медвюдкы. мѐдвюдок В. Бон. gen. masc. східногалицк. медведик. у Бойків Синевідских: ведмедчук, Gryllotalpa vulgaris, Maulwurfsgrille.

о.

Чисте **о** удержує ся в назвуцї. Ордан = Йордан.

Назвучне **о** одержує найчастїйше придих ў (в).

ўовес genit. ўівса. — ўоѓін В. ўоѓон К. genit. ўоѓона польск. ogon. — ўовад Ч. Ван insectum pungens. — ўосот Distel. — ўосика Populus tremula. — ўосін. — ўосередок medulla, Mark. — ўоряб Sorbus aucuparia, Vogelbeerbaum. — ўоркыш Triticum spelta, Spelz. — ўошаделина В. zufrierende Eiszapfen an Bäumen. — ўострый пр. ўостры пазоры scharfe Krallen. — ўозеро В. — ўодмяч В. Thauwetter. — ўочи. — ўоса. — ўоѓер. — ўолый. — ўорўы = орли, вірли. — ўобух у сокыры. — ўодыіня В. vestitus. — ўона. ўоно. ўони. — ўолена Бон. Helene. — Предлог від, старосл. **отъ** звучить тут ўод (од). ўодсыўати. ўодыбрати. ўодойти. ўоддати. ўодрізати. ўодкаль.

Назвучне **о** одержує придих ў і стїсняє ся в **ї**. ўівця К старосл. **овьца** (у Лемків: уця, увця, вувця). — ўїстря старосл. **острие** acies ferri.

і місто **о**. сірока Ч. м. сорока Pica caudata, Elster старосл. **свраки**. сірокы летят пильно = сороки летять скоро.

е місто **о**. леб м. лоб старосл. **лъбъ**, genit. ле́ба В. Р., польск. łeb, genit. łba. — опека м. опока Kreidemergel, Mergel.

всувне **е** місто загальноруск. **о**. ўоген Бон. м. огонь старосл. **огнь**.

а місто **о** по при загальноруск. **о**. каждый і кождый.

а місто **о** з представкою **й**. ямела м. омела Mistel. — ямелюх м. омелюх Turdus viscivorus, Misteldrossel.

а місто **о**. жоўтагрудка Б. Оп. м. жоўтогрудка, Emberiza citrinella, Goldammer. — шкарупа К. Р. м. скорупа (cf. скора).

у місто загальноруск. **о**. жувати В. м. жовати. ўін жуват psl. **жьвати** mandere. — коруна м. корона psl. **коровна** et **кровна**. — кунич Б. м. конич Trifolium, Klee. — скубель Б. м. скобель Anwurf, Hacken an der Thüre. deminut. скублик м. скоблик. — ружа м. рожа, Rosa, польск. róża. тернова ружа В. — кумар, кумарка Ч. В. м. комар psl. **комаръ** et **комарь**. — жуна побіч жена, бойківск. жона psl. **жена**.

а.

назвучне **а** удержує ся. ангел Ч. Бон. — ах! — Антін Ч. (в В. Антын). — Афтан Бон Athanasius.

назвучне **а** дістає представне **й**, **г** або **б**. ястряб К. Бон., Astur, Habicht, у Лемків: астряб. — ядваб В. Seide. — Яндрей Гв. (в Б. Єндрей польск. Jędrzej). — яптика м. аптика, Apotheke. — Ганна В. Гануська В. О. Ганка Бон. — гарешт Arrest. — багныткы Бон. Kätzchen der Weiden namentl. der Sahlweide.

прейотоване **а** і також **а** перед змягченими суголосками не зміняє ся. як. — якый. — язык. — земля. — пшениця. — шапка. — час. — жаль. — мяти. — мягкый. — трясти. — брячка Schnalle.

а зближує ся в виговорі до **о**. Подекуди а перед ў вимовляє ся тіснійше, протяжнійше, через що зближує ся до голосівки о (подібно як **а** pochylone у Мазурів); той виговор іменно перед ў (= лъ) в part. praet. н. пр. хпа̊ў горізначкы Ч. = упав на плечи. я сьпіва̊ў Ч. повіда̊ў. я ма̊ў пінязі. я гна̊ў быкы. — Подібно також купа̊ўка Бон. Lampyris noctiluca, Leuchtkäfer, Johanniswürmchen.

Правильне **я** місто **а**. вечеря psl. **вечеря** в многих говорах руских вечера, вечерати укр. вечеря, вечеряти, польск. wieczerza.

я місто **а**. салямах О. gen. masc. місто саламаха gen. fem. = молоко заправлене мукою, Milch mit Mehl eingemacht. — бабляти О. м. бабрати pantschen, verunreinigen.

о, коли в інших галицкоруск. говорах виступає **а**. зозуля К. В. в східнїй Галичинї найчастїйше: зазуля; в Бон. зазуля на Укр. зозуля, зузуля. — кочан К. = качан.

он одвічає старосл. **ѫ** і дістає передставку **л**. лондок gen. masc. або лондка gen. fem. psl. **ѫда**. **ѫдица** hamus.

ам одвічає загальноруск. **у**. крамко К. крук. — крамчати = кручати, у Лемків: крумчати.

ан або **ен** одвічає старосл. **ѫ**. ванж В. м. уж, вуж psl. **ѫжь**. забиў ванжа anguem necavit. — венж О. польск. wąż, genit. węża.

ун одвічає польск. **ą**, загальноруск. **у**. пструнка Бон. gen. fem. Salmo fario, Forelle, пструг, польск. pstrąg. зьімаў дві пстрункы.

і одвічає старосл. **ѧ**. запрігати В. (в виговорі змягчено: запрьігати) однакож запрячи psl. **запрѧшти**. — багньіткы Бон. Weidenkätzchen; однакож в О. багнята, багнятка.

е (**є**) одвічає старосл. **ѧ**. счестя fortuna, в старослов. було би: *сѫчѧстиѥ. -- девет psl. **девѧть**, польск. dziewięć. — десет psl. **десѧть**. — еденайце psl. **ѥдинъ на десѧте**.

старословеньскому **ѧ** одвічає **я**, як в лемк. ястряб К. в інших руск. говорах найчастїйше яструб або ястріб, у Лемків: астряб psl. ***ѩстрѧбь**, genit. **ѩстрѧби**. **ѩстрѧбъ** genit. **ѩстрѧба**.

у.

назвучне **у** дістає придих ў (в) — часом **г** або **й**. ўусениця (вусениця) у Лемк. найчастїйше усениця. коло Львова вусельниця, вуселниця, вусельник, у Бойків коло Синевідска усьінниць. — ўуйти = уйти. — ўузда. — ўуздяниця. - заўуздити коня. — ўухо — гусениця В. psl. **ѫсѣница**. — юж = вже, уже у Лемків часто: уж. — южина Vesperbrot cf. psl. **оужина** coena.

назвучне ў прейотує ся і одержує передставне **л**. Люлька К. Julie, лемк. Улька.

і місто **у** (з о). скірати = скурати (коло Дрогобича скўргати, польск. wskórać ausrichten, den Zweck erreichen, den Vortheil geniessen).

і місто **у**, старосл. **ж.** кіжі̆ука К. = кужівка psl. **кѫдѣль**, польск. kądziel.

ы місто загальноруск. **у**. быти. быў, быўа, быўо = бути. був, була, було. psl. **быти. былъ, была, было.** — гўыбокый м. глубокий psl. **глѫбокъ.**

ы місто загальноруск. **ю**. тытін genit. тытóню Оп. = тютю́н, genit. тютюну́, польск. tytoń, genit. tytoniu, Taback, Rauchtaback. дуже має тытоню er hat viel Rauchtaback.

е місто загальноруск. **у**. крéхый Р. Бон. bröckelig, spröde, крухи́й, крушни́й, крихки́й psl. **кръхъкъ** fragilis.

о місто загальноруск. **у**. пазор В. Kralle, пазур. — коропатва м. і побіч куропатва. — ўохналь Р. Hufnagel, укр. ухналь.

я місто **у**. рвя́ча вода В. м. рвуча вода, reissendes Wasser — однакож: ўони рвут.

я місто **ю**. всяды В. = всюди, всюда.

коротке ў місто **ю**. я знаў К. = я знаю, ich weiss. я не знаў ich weiss nicht. я ся боў = я ся бою (perf. я ся бояў, я ся бояў, я ся бояўа, я ся бояўо). — я краў хлыіб = я краю хлыіб ich schneide Brot. — вкроў = вкрою ich werde abschneiden.

ъ.

ы місто **о** (**і**) з старосл. **ъ**. ўодыбрати м. одобрати, одібрати (отъбрати). — ўодыйти м. оді́йти (отъити) — **ы** з старосл. **ъ** обыяти psl. **объꙗти,** обняти. обыяў руками Бон.

о місто старосл. **ъ**. го psl. **въ** н. пр. підпаўок підпаўкує го збіжу die Wachtel schlägt im Getreide(feld). — зо psl. **изъ**. зо бза робят пищавкы Р. aus Holunder verfertigt man Pfeifen.

ь місто старосл. **ъ** в словах зложених з предлогом **съ**, черезъ що **с** (з) в **сь** (зь). сьніданя = гуцульск. сніданє psl. **сънѣданиѥ.** — зьіти = зійти psl. **съити.** — зьімати = з'імати. — сьпівати = гуцульск. співати, psl. **съпѣвати** (змягчаючий вплив голосівки і).

ь.

старосл. **ь** не переходить в **е**, но заникає. пся м. песя. psl. **пьсѧ** plur. псята = песята. — псьий, пся, псє = песій, песя, песє psl. **пьсий, пьсиꙗ, пьсиѥ.** — псьімлычак В. Raupe des Wolfsmilchschwärmers Deilephila euphorbiae. — псик В. = песик, kleiner Hund.

ь випадає. кісба В. das Mähen = кісьба. — грізба Drohung, грізьба.

відпад визвучного **ь** кін (єден кін. єдного коня ховат К.) — дурен genit. дурня, vocat. дурню! — заяц genit. заяця. — ячмін genit. ячменю. — ўокот genit. ўуктя (ўіктя) — стичен. — мареп. — квітен. — червец. — липец. — серпен. — вресен. — ґруден. — Гриц Gregor. — гус = гусь. єдна гус К. — кіст. — нат Stengel sammt Blättern der Kartoffelpflanze, genit. нати pol. nać. — серст psl. **сръсть**. — мід genit. міди = мідь (навпак мюд genit. меду = мід, меду Honig) — тьін велика Ч. — пісн. — доўон = flache Hand, долонь. — пят яєц.

старосл. **ръ** одвічає **ыр** як в лемківск. хырбет В. на хырбеты auf dem Rücken psl. **хрьбьтъ**. — дырва Holz psl. **дръва** коло Львова дріва́, укр. дро́ва. — гырмит = гремит, tonat. cf. psl. **грьмѣти**. — пырщ = прищ. — гыртан. = гортань. — пырскат дощ der Regen spritzt. —однакож: горўо В. Hals, Schlund. — грымати mit starkem Getöse anschlagen. грымат в двери. — пригорщи beide Hände voll. — покрышеный люд. Р. zerbröckeltes Eis. — (у Лемків: пригырщи. покыршеный.)

старосл. **лъ** одвічає ўы в: бўыха = блоха psl. **блъха**. — ўыжка = ложка, лижка psl. **лъжька**.

*

Передставка (і всув голосівок.) оболона — болона, Membrane. — обырви = брови, psl. **обръви. бръви**. — оген psl. **огнь**.

і не приставляє ся (правильно) я шоў psl. **шьлъ ѥсмь**; в інших говорах галицкоруских часто ішоў (по фальшивій анальоґії від іти, іду). — нашоў = найшов. — жебы зерно нашоў К. пришоў Б.

и випадує. прыти Ч. м. прийти psl. **приити**. Каж му прыти sage, er solle kommen.

е в середозвуці заникає. почкати м. почекати, по́чкай = почекай.

визвучне **е** відпадує. худой мясо Р. (з худойе, худой) = худоє мясо. — лысой теля = лысоє теля ein braunrothes oder schwarzes Kalb mit weisser Stirne. — такой самой зьіля Бон. доўгой, чорной зерно Бон. — теля сорокатой Р. — моўоко зсьілой О. — червеной ябко О. — легкой насьіня О. — мягкой мясо О. — скортной паця О. ein Ferkel, welches im Essen wählerisch ist. — кулявой теля О.

назвучне **о** відпадує. з ногом зробиў Бон. = з оного-м зробив. — нуды, нудый psl. **онждоу** польск. onędy.

визвучне а відпадує. знов wieder м. з-нова.

у в визвуці відпадує. чом м. чому, quare, warum (так також у Лемків і в многих других говорах южноруских).

заник і стягане складів. комутный В. м. коломутный trüb, getrübt, вода коломутна. — закомутити = заколомутити, заколамутити trüben. — дос. В. Р. із дост м. доста, досита, досить. — тра м. і побіч треба Бон. — смот, смотте м. смотри, смотріте. — яшниця О. із яєшниця, яєчниця. — сверболуз О. Rosa canina (іменно овочі), здає ся, повстало через заник складу — а то в Ванївці говорять: свербоголуз — впрочім порівняй: свербиус, свербиуз.

Уподоблене голосівок. мармановый камін Бон. Marmorstein, марморовий камінь. — картан Бон. Kattun. кошуля картанова.

Наголос. Замішанці наголошують так, як Лемки все передпослїдний склад в словах, на пр. во́да, я́чмін, моўо́ко кы́пит, камя́нец, выпровади́ти, та́кы кра́сны слі́вкы, выне́се, подяку́йте і пр. В. Ч. чув я легко́й (з легко́є) = pulmo, Lunge.

Наука о суголосках (співзвуках, шелестївках).

Плинні л, р.

В говорі Замішанців примітне трояке **л**, подібно як у Лемків: мягке н. пр. ляпа, люб, льіто, льігати — середуще пр. лен, лиховати, поле (але genit. поля), і тверде, котре по найбільшій части як ў звучить: ўапі schnell. жоўтогрудка. Goldammer, ўастывка К. Schwalbe. пўавы Flossen (beim Fische). чеўо, сўышу, кропиўо, ўужко = ліжко Bett, ўоже idem, ўожиско placenta, Mutterkuchen, ўій genit. ўою, — виўкы plur. Gabel. — ягўы plur. tant. Hirsegrütze, польск. jagły. — я сьпіваү̆а Ч. — обўакы В. — ўыста В. Wade. ўасиця Wiesel. — пищаўка Pfeife.

Змягчене л (ль) перед о місто л. понедыльок. — Павльо. В. м. Павло.

н місто л. прясниця Р. м. пряслиця psl. **прѧслица**, польск. przęślica, fusus. Spinnrocken.

у сущників утворених наростком -арь звучить р в nominativ-i твердо. рыбар. — вівчар. — горчар. — щипяр; в casus obliqui однакож виступає змягчене я: рыбаря, вівчаря, горчаря, щипяря, рыбарьови etc. (найкрасше виговорюють арь Бойки почасти і Гуцули: рыбарь, скотарь etc.)

Тверде **р** також в словах: мерва, тепер, пыр genit. пыру Queckengras, Triticum repens. — бурак Mangold. — драпати kratzen.

Змягчене **р**: чиряк (чыряк) Geschwür (в многих околицях східної Галичини чирак). — горячий. — ряса. — брячка. — гварю. — боднаря etc.

л місто **р**. бабляти м. бабрати pantschen, verunreinigen.

міна́ звука **р**. (через знеподоблене (dissimilatio) перемінюєсь р—р у р—л (ў).) шрібўо = срібло psl. **срєбро**. — скорозливый О. м. скорозрілий frühreif. —

(**р**—**р** у **р**—**н**)

мармановый м. марморовый, мармуровый.

Сичачі **с з, ц.**

сь місто старосл. **с**. сьватый psl. **свѧтъ**. сьвато.

ц. місто **с**. цомпель psl. **сопль**. — цыцкати saugen (м. сыскати).

ш. місто **с**. шкарупа P. Schale, Eischale м. скорупа, — шклянка м. склянка. — лишівка Бон. м. лисівка, Cantharellus cibarius, Eierpilz, Pfefferling. — шрібўо В. Бон. м. срібло, шрібный м. срібный. шрібный пiняз ein silbernes Geldstück. — шпин, шпін м. спин Stiel (beim Blatt, bei einer Blüte, bei einer Frucht). — коштур Ч. Бон. м. костур „палиця желїзом окована". — штукати м. стукати cf. psl. **штоѹчати**.

с удержує ся (не переходить в **з**). сважати ся. сважати psl. **съвлаждати**. — однакож звадка Бон. Zwist.

дз. (= давн. ꙅ) місто загальноруск. з дзьвір Ч. genit. дзьвіря м. звірь, звір. — дзьвізда Ч. В. м. звізда. дзвін м. звін. — однакож: зеленый, зерно.

к місто **ц**. квитнути м. цвинути, цвисти. — квітен м. цвітень.

ец м. **ець**. ўотец. — ґдовец Witwer. — намелец Mutterkorn. жеребец etc.

яц м. **яць**. заяц genit. заяця м. заяць psl. **заѩць**. — місяц genit. місяця psl. **мѣсѧць**.

старослов. наросткови **ица** одвічає иця (як в загальноруск.) пшениця psl. **пьшеница**.

Піднебенні **й, ч, ж, ш.**

Перед **я** (= **нꙗ** і **ньꙗ**) попереджаюча суголоска не двоїт ся: голузя. каміня. — судя psl. **сѫдиꙗ**.

ль місто **й** в середозвуцї. нашельник В. Deichselkette, Halsschnur oder Halsriemen der Pferde. м. нашейник, пашийник.

ль місто **й** в визвуцї. горносталь Бон. м. горностай Foetorius ermineus, Hermelin.

по піднебенних **ч**, **ж**, **ш** чутний звичайно грубий звук **ы**. нашы. кашы. шыти. — жыд жыто. — чыстый.

ж, **ч**, **ш** не виговорюють ся мягко. ножа. пупяжа. ходжу. чути. чуджый. час. шапка. шуміти — однакож змягчене чути виразно в слові джяворонок Р. Lerche.

ц місто **ч**. цы К. м. чи. — боцан К. (з бок-ян = бочан) ческ. bočan, польск. bocian. — уцтивость. — пец. м. піч, ческ. рес. широкый пец = широка піч.

ш місто **ч**. накаршниця Р. з накарчниця = у ярма друк в горі, што на карк вола приходит. — штырі м. чотири. — што psl. **чьто** загальноруск. що.

щ місто **ч**. любщик О. м. любчик, Levisticum officinale, Liebstöckel, люби-мене. — пщола Бон. м. пчола польск. pszczoła, psl. **бъчела**.

дж місто загальноруск. **ж**. рджа м. ржа psl. **ръжда**. — рыджык Reizker, рижок plur. рыджыкы = рижки. — медже = межи psl. **междоу**, — меджа Р м. межа psl. **междa**. — пряджа м. пряжа psl. **прѧжда**. — чуджый м. чужий psl. **чоуждь**.

з, **дз** або **дж** місто **ж**. зяйворонок К. дзяворонок, plur. дзяворонкы К. джяворонок Р. = жаворонок, alauda.

ч місто **ж**. брячка м. пряжка, спряжка, Schnalle.

с місто **ш**. ныспыргач В. побіч мышпыргач Vespertilio murinus, Fledermaus. — сорокіс К. Lanius, Würger м. сорокіш. два сорокоси або сорокоши польск. srokosz.

ч місто **ш**. чкода Бон. м. шкода Schaden. — чкідливый Р. м. шкодливый, schädlich. — чкола Schule.

ць (або **ч**) місто **ш**. троцьки К. В. м. трошки, гуцульск. трішки. рыба троцькы скляча ein wenig glitzernder Fisch. — трочкы меншы птахы.

щ місто **ш** пыщкы Р. м. пишки Blutfedern (cf. пух).

з правильне удержуе ся. рзати О. в многих говорах галицкоруск. ржати — у Лемків рджати psl. **ръзати**. рзе кобыўа.

Зубні т, д, н.

к міняе ся з **т**. качальниця Mangebrett (качати = тачати. — котити. — точити).

й із **дь**. дванайце з: дванадьсять psl. **два на десѧте**. — двайце з: двадьсять. — трийце з: тридьсять.

ц місто **т**. хоц. м. хоть (хоч). хоц мя не милуеш = хоть мене не любиш.

ц місто **дь**. Фецко В м. Федько, Theodor.

ґ місто **д.** нозґрі Бон. Р. О. м. ніздря (рідше ніздри) Nasenlöcher, Nüster, psl. **ноздри** et **ноздрѧ.**

нь місто загальноруск. **н.** саранньча К. м. сарана́ча польск. szarańcza, Heuschrecke. — скринька Б. м. скринка plur. скринькы. — шыньок м. шинок, Schenke. до шыньку = до шинку.

р місто **н.** румер Ч Nummer. штобым гміў румера познати könnte ich die Nummern unterscheiden.

знеподобленє (dissimilatio) **нн.** (місто нн — льн) окропельный Р. з окропенный furchtbar, schrecklich.

Гортанні **к, г, ґ, х.**

Після гортанних стоїть **ы,** як в старосл. кыян. кыпіти. кучкы. рецкы. гірнякы. сокыра. гыбкы plur. від гыбок Wiesenknarrer, Crex pratensis; ногы; хытрый. татарчухы. — ворґы = лемк. воргы.

ґ місто **к** (глухе **к** стає звучним **ґ.**) ґелзкый О. schlüpfrig м. ковзкий, ховзкий. – ґнипель м. книбель — однакож кнот місто уживаного в інших говорах ґніт Docht, Knoten.

ґ місто лемківского **г.** ворґы Б у Лемків: воргы, Lippen, губи.

ґ. Як загалом в южнорускім, так і в говорі Замішанців звук ґ слабше заступлений — находить ся він понайбільше в словах з других язиків (німецкого або польского взятих) пр. ґрунт. Grund, ґваўт Gewalt. ґўамб głąb, ўоґін ogón — іногдї також виступає місто г в руских словах пр. ґруден = груден.

хв місто **х.** хворый О. м. загально ужив. хорий.

Губні **п, б, в, м.**

Межи суголоскою губною і прейотованою голосівкою не всуває ся **л.** робю. робят. любю. любят. копю. копять (inf. копити пр. копити сыно = складати в копи.) сыпю. сыпят. любеный. зробеный. — пуп́яг Knospe = пуплях.

натомість **л** всуває ся: плянтро К. м. пятро (cf. польске piętro) = піддаше в стодолї, der obere Raum (Dachraum) in der Scheune.

к місто **п.** клебаныя Pfarre, Wohnung des Pfarrers, польск. plebania.

б місто **п.** брез м. през польск. przez. брез тото вітер не передує. -- брячка з прячка м. пряжка Schnalle.

м місто **б**. кацамайка Бон. м. кацабайка „женьской, короткой убраня“.

в змягчає ся. четв'ертый Б. (майже як: четвертый) psl. **четврътъй** (**четврьтъй, четвьртъй**).

б місто **в**. журабель м. журавель, Grus cinerea, Kranich.

ґ місто **в**. ґдовець Бон. О. м. вдовець, viduus, Witwer, psl. **вьдовьць** ґдова м. вдова, vidua, Witwe, psl. **вьдова**, мазурск. gdowa. — ўоґдовіти м. овдовіти psl. **овьдовѣти**.

г місто **в**. глокы м. влокы. „глокы у пуга“ Schleppholz beim Pflug, волоки, ческ. vlačenice, коло Львова: підволока. — — — ігога м. иволга psl. **клъга**, Oriolus galbula, Pirol, Goldamsel.

в (старосл. **къ** або **оу**) найчастїйше перед звучними **г, д, б, в, з** — також перед **н, м, л, р** і перед голосівками переміняє ся в **г**, перед **к, т, п, х** (**ф**) яко і перед **с, ц** і **ч** в **х**. г ночи В. in der Nacht. — х поли im Feld. — г леб достаў Ч. = дістав в лоб. — г возьі О. — хпаў г воду О. — г ястрябі. — гмерти = вмерти. умерти. — гміти Вон. О. = вміти, уміти. — хпасти = впасти, упасти. — хпечи = впечи, упечи. хпекўа хлыіба Бон.

м місто **в**. скомычати О. м. сковычати. скомычыт пес der Hund winselt. cf. скомлїти psl. **скомати**.

н місто **м**. нышпыргач К В. Р. ныспыргач В. м. мышпыргач, Fledermaus, Vespertilio murinus.

знеподоблене: **м—м** в **г—м**. на до гном побіч тут частїйшого на до мноў. — за гном побіч за мноў.

знеподоблене (dissimilatio): **вв** (старосл. **въ** = вво, вві) в **гв**. гво дни = вво дни, во дни am Tage. — гвойти = ввійти.

хв місто **ф**. хвартух Бон. м. фартух. — трахвит ся Бон. м. трафить ся es ereignet sich, es trifft zu.

х місто **ф**. ўохналь Бон. Hufnagel, гуфналь. — трухля В. Trüffel, труфля.

уподоблене (assimilatio). енно яйце Б. = едно яйце. — Йігоўга В. м. иволга, Pirol, Oriolus galbula. — Бонарівка м. Боннарівка з: Боднарівка.

Додаване суголосок.

г приставляє ся. гверечи (гверечы) м. веречи psl. **врѣшти**. praes. я гвержу, perf. я гвюрг (н. пр. на землю). ўона гвергла Ч.

(гвергуа). гверж на землю. (подібно у Лемків: гмертвец, гластівка, гворобель = мертвець, ластівка, воробель).

з приставляє ся. звыхівок Бон. м. виховок. „быдля купиў на звыхівок“. — зоріўка м. згорівка, горілка гл. низше, (**з** можна-б уважати тут і яко praepositio).

приставне **ш**. шкулак Бон. м. кулак zusammengeballte Faust; Faustschlag.

вставне **р**. христорыя Бон. м. хистория = істория. — пурхель Бон. Engerling, Larve des Maikäfers. з пухель, пу-р-хель „за то ся называт, бо пукастый; бывают пурхлы г земняках“ Бон. — картан Kattun ческ. kartoun, toile de coton.

вставне **с**. лапснути Р. mit der Hand greifen, hastig greifen, лапснуў пінязи і пішоў. — гримснути дверями = die Thüre mit starkem Geräusch und Getöse zuschlagen. — шелепснути mit Geräusch hineinfallen.

вставне **й**. выймя або выймено Бон. выймя Р. выймя або выймено О. Euter.

вставка **д**. між з-р. з-д-рянка. з-д-рячка Бон. — з-д-ріниця Р. (однакож в О. зряниця). — єднораў В. Ч. = єнерал, General. (анальоґія: єдно — єнно — єно).

всувка **н**. щынґель м. щиґель, щигол Stieglitz Fringilla carduelis. — сондова вода = содова вода — ментрика місто і побіч метрика, Taufschein.

всунене **б**. камбрат Бон. м. камрат, Kamerad; Kamarad. — клямбра Р. м. клямра, Klammer, Klampe. deminut. клямберка Р. kleine Klammer.

почіплене **й**. тудый Бон. = туди, туда. — нудый і нуды dorthin, psl. **онждоу** польск. onędy. — куды-ва-й, туды-ва-й. — В формах способу повелющого: цыльний, пудий etc

Заник суголосок.

ў (= л) випадує в середозвуці. ўу стягає ся в у ўо, оў в **о**. говачы Б. м. гўовачи, головачі Samenhanf, Mäsch. в О. гоўовачы. — повуха Б. м. пўовуха, половуха, Namen einer gelblich weissen Kuh. — пуг. Ч. з пўуг, плуг Pflug genit. пуга. — пужит м. плужит es thut wohl, es kommt zu Gute. стоп з стоўп, psl. **стлъпъ** — кобаса = ковбаса psl. **клъбаса**. — Човек місто і побіч чўовек psl. **чловѣкъ**.

Заник ў (= л) в визвуці при слїдуючих зсувках. пу із пуў. пучвárта В. Ч. з пуўчварта = півчварта, півчетверта. пупяга =

півпята. — путо́ра В. з пуў втора польск. półtora. – пуся́жок В. = півсяжок Ч. halbe Klafter. — пукіпок з пуўкіпок = півкіпок, полукіпок. — пінічок = Mitternacht. сўовік (соўовік) по пінічку сьпіват Р. зр. польск po północku.

р випадує. гончар О. ческ. hončíř. — шрібный з. срібрный psl. **сребрьнъ** et **сребнъ**. — ярмак Jahrmarkt. — кстити з крстити psl. **крьстити** староруск. крьстити. — до ксту принюс дзецко = до хресту (з крьсту, крсту).

т випадує в середозвуці, (між **с**—**н**) капусниця Oxalis acetosella, Sauerklee м. капустниця — хлюснути mit einem Platscher schlagen, plätschern м. хлюстнути. — хруснути м. хрустнути rauschen, knarren. — храснути м. храстнути mit Geräusch anschlagen, knarren.

т (з **ть**) відпадує в визвуці. еденайцє psl. **юдин на десяте** еденнадьсять польск. jedenaście. — дванайцє. — штырнайцє. — пятнайцє. вісмнайцє, девятнайцє, дв́айцє Бон. (але також: двадистя pol. dwadzieścia). — еден двайцє Б. К. В. Ч. ein und zwanzig. — два двайцє. трийцє або піў копы Ч. однакож штырдес́ті польск. czterdzieści. — пятдесят, шістдесят psl. **шесть десятъ**. в Бон. шісдесят.

назвучне **д** заникає. ля м. для В. Ч. ля мене. ля тебе. — о, ля Бога! (зрів мазурске о, la Boga!) — я іду на ярмак ля коня ich gehe auf den Jahrmarkt, um ein Pferd zu kaufen. — ля пацяти. ля быків.

д випадує в середозвуці. Бонарівка м. Боднарівка (наперед утворило ся через уподоблене: Боннарівка, а відтак через випад одного н: Бонарівка).

н в середозвуці випадує. горнец genit. горця. — горчар Ч. Töpfer польск. garncarz. ческ. hončíř.

г заникає. зоріўка Ч. Р. Branntwein з форми горілка, горіўка повстало наперед згоріўка — а відтак через випад звука г зоріўка.) — да-што В. м. де що, где що. — пазнот Б. з пазногт польск. paznogieć.

к в середозвуці випадує. штурнути м. штуркнути. штурнуў шкулаком Бон. — деспет м. деспект, despectum. на деспет робит в значіню: Jmd einen Schabernack spielen. деспетник = псотник. — пунт = пункт, punctum.

назвучне **п** заникає. саўтыр Б. genit. саўтыря psl. **псалътырь** psalterium, псалтир.

назвучне **в** заникає. шитко Бон. побіч вшитко = все. — ода Бон. м. вода, Wasser (порівн. болгарск. вода і уда) — олю, ольіти Бон. м. волю, водьіти. — оловой ўочко Р. Troglodytes parvu-

lus, Zaunkönig м. воловой очко. — віторок (з о-второк, вовторок, вівторок, віторок = уіторок) східногалицке вівторок, білоруск. оторок, старосл. въторьникъ ческ. úterek.

в випадує в середозвучю. копринячок К. м. копривнячок Sylvia, Grasmücke. — уоблеченя Kleidung cf. psl. облѣкло vestis, облѣчние et облѣчение rad. влък.

зичні (звучні) суголоски стають глухими сьніх м. сніг. — хлып м. хлыб. — рiство м. рiздво рiствяны сьвата = рiздвяні свята.

глухі суголоски заміняють ся зичними хразнути К. м. храстнути, храскнути, хряснути mit einem Klatscher anschlagen. хразнуў в лице. — хразґ = хряск. — ґелзкый м. ковзкий. — шкулаґнути м. шкулакнути.

переставка (metathesis). покріва (Б. польск. pokrzywa) кoприва К. urtica Brennnessel psl. коприва. — покрівкы Б. Grasmücken nom. sing. покрівка, польск. pokrzywka, sylvia. — пагнізд В. пагніст. Ч. plur. пагности Ч. польск. paznokieć (з paznogieć); загностиця і занігтиця В. східногал. загнетиця ческ. zánehtice Nagelgeschwür. — ґмла Nebel psl. мьгла. — уосиковый м. окисовый. уосиковой моуоко В. О. = „рідкой моуоко, на піу квасной“ sauer werdende Milch. скринька лызарня В. м. скринка різальня Häckerlingsbank ческ. řezací stolice. — тутеньшый м. тутешній (впрочім порівняти польск. tutejszy оттак нь = й). — одульдати ся Р. м. одудляти ся. — пукаука Р м купаука Lampyris noctiluca, Johanniswürmchen, Leuchtkäfer. — ігова О. з иволга, івоуга, івога, ігова) Oriolus galbula, Pirol. поскуонкы Б. м. пуосконкы, плоскінки Staubhanf.

ДО ПНЕТВОРУ.

Декотрі замітнійші наростки.

Сущники а) мужеского рода.

Наросток **-ъ**, продай пр. на продай zum Verkauf, загальноруск.: на продаж.

-йъ. паль, genit. палю Brennmaterial.

-оръ. індор.

-ыръ. тасьмыр Convolvulus, Winde.

-усь (юсь). бычусь.

-аль. бридаль. квичаль.

-ъкъ. гыбок Wachtelkönig. дудок Wiedehopf. турок Turteltaube. бібок Zaunkönig.

-ько. гупко. гыпко. дудко. ґецко. тритко. бурко. турко Turteltaube.

-ят+ькъ. рыяток Rüsselchen (*рый. рыя. рыяток).

-икъ. рыджык Reizker загальноруск. рижок.

-ахъ. тарах (rad. тр).

-ухъ. канюх Milvus, Weihe, каня, канюк, канюка.

-ашйъ. мараш. юдаш Vogelbeerbaum.

-ошйъ. дудрош. пердош Farzer.

-ишйъ. воротиш Rainfarn, Tanacetum.

-отъ (-ота). мамрот (мамрота'.

б) женьского рода.

-а. лыія Gussregen.

-ара. сухара.

-уля. ўасуля. морозуля. медуля.

-уся. Маруся. Теклюся. паннуся.

-еза трапеза Kummer, Bedrängniss (трапити).

-ота. мамрота. жеброта. хляпота.

-аня. тороканя.

-ина. даррованина (дарова—нъ+ина).

-уня. бадуня.

-ыня. знаємкыня. познаємкыня Bekannte.

-ька. вычка (в уменш. формі ужив. місто выка = Wicke Vicia).

-арка (ѣра+ъка). мушарка.

-урка. (ура+ъка). індурка.

-ушка (уха+ька). качушка.

-оха. віноха.

-уха. навалюха Sturmregen.

-ава. врява.

в) середнего рода.

-я (= старосл **иѥ**). пупяжа collect. пупягы Knospen. — ўосотя Disteln. лыторіздя Sommersprossen. шуваря.

-оро. байоро Lache, Tümpel.

-ло. колысало (коўысадўо).

-ят (**ѧт**). кобылча (= мала кобилка, молода кобилка). заголовча.

-ъко. жытко.

-иско. зорвиско.' бзиско.

-ище. руковище. хробачище.

В говорі Замішанців суть женьского рода:

мотыля Бон. В. = загальноруск. мотыль gen. masc. сяга Klafter, = сяг. една сяга дров.

навпак мужеского рода:

перекусок = загальноруск. перекуска gen. fem. – добрый буде перекусок.

середнего рода суть:

байоро = коло Львова: баюра женьск. рода, у Лемків банюра женьск. р. і банюр мужеск. рода.

жоўтко cf. польск. żółtko м. жовто́к gen. masc. біўтко (по образцю жоўтко утворено) м. біло́к gen. masc.

Декотрі сущники женьского рода принимають окінчене мужеских н. пр. велика лый grosser Gussregen, велика лыя. Марусь, Теклюсь, Парась Бон. = Маруся, Теклюся, Парася. — паннусь — паннуся. (мов з оглядом на сущник мужеск. рода: хлыбусь, татусь, хўопусь). моя матусь. вальна Марусь.

Зложені слова в тім говорі рідше стрічають ся. Помежи зсувками слово утворене із частиці і місто іменників ни-се-ни́-то Taugenichts, nequam, у Замішанцїв так склоняе ся: genit. ни се ни того, dat. ни се ни тому — оттак лише послїдне nomen підлягае склоненю — нич по́ тым Taugenichts, nequam есть несклониме (indeclinabel). такое ничпотым привюў. до такого ничпо́тым не гварю.

Декотрі пнї приложників.

Наросток **-овъ.** Той наросток тут частїйше уживае ся. селовый В. сеўовый, dem Dorfe gehörig, Dorf-. сїльский. „селовы синичкы быльшы — а лысовы меншы; лысовы трочкы сивы". — когутовый dem Hahne gehörig, Hahnen- — когутовы косицьі die bogenförmig gekrümmten Schwanzfedern des Hahnes. - ўорўовый (ўорловый) dem Adler gehörig, Adler- = ўорўовы пьюра Adlerfedern. — вітровый Wind-, вітровой зыля Бон. Hauhechel. — лисовый або лишковый dem Fuchse gehörig, Fuchs- = лисовой або лишковой футро Fuchspelz. — вечере́вый Abend-. — вечере́ва зірничка В. Abendstern. — дневый Tag-. — днева зірничка Morgenröthe. — татусьовый (татусевый (dem Vater gehörig. татусьовы порогы В. die Schwellen des väterlichen Hauses. матусьовый der Mutter gehörig.

-авъ. погинавый biegsam. твердавый. красавый. баблявый. буравый. бурявый bräunlich.

-ьнъ. йіздный н. пр. йіздна дорога.

-ило+ьнъ. ходильный.

-ало+ьнь. різальный.

-истъ. задеристый. спустистый. поўожистий. рясистый.

-астъ. цяткастый. криластый. крилястый.

-атъ. цяткатый. красятый buntfarbig.

(**икъ+ькъ**). жоўтічкый = schöngelb.

Примітним для говору Замішанців єсть сполученє предлога **по** з приложником на **-авъ** (так як у Лемків), через що наряджує ся уменшенє (deminutio) н. пр. гныдавый bräunlich, погныдавый etwas bräunlich, mit bräunlichem Anfluge. пташок погныдавый. Часом в тім говорі **по** сполучає ся з приложником на **-астъ** пр. посивястый grau angeflogen.

Згадати належить про форми comparativi присловників: ближе В. Бон. = близше, näher. — густьіє В. Бон. = густїйше dichter. — давньіє Бон. давнїйше, früher, in früheren, entschwundenen Zeiten. — тепльіє = теплїйше wärmer, огорнуў ся пўащем, жебы му было теплыіє Р.

Числовники.

два має в женьск. і середнім роді дві — тому: двіста.

штыре побіч штырі

Одинки в полученю з десятками подібно як в німецкім (і мазурскім) кладуть ся перед послїдними пр. єдин двайцє Б. К. В. Ч. Бон. ein und zwanzig, два двайцє, три двайцє, девять двайцє etc. піў копы або трийцє. єден піў копы ein und dreissig, два піў копы etc.

Коли числовник порядковий виражає одинки і десятки заразом, то одинки мають форму незмінниму числовника основного, а лишень десятки принимають форму порядкового і лише той послїдний склоняє ся: пят двайцєтый. три трийцєтый, до пят двайцєтого року. до девят пядесятого (пятдесятого).

*

Уменшені форми присловників.

гнедісенько allsogleich.

такічко so.

духічком flugs, sehr schnell.

горізначкы (горі-з-начкы) auf dem Nacken, rücklings.

Дієслова.

Спосіб повелющий дієслова йіхати утворює ся від пня йіха, оттак: йіхай, йіхайме, йіхайте, коли в загальнорускім тиї форми звучать: їдь, їдьмо, їдьте (пень їд).

від зойти (и д) уживає ся part. praet. act. II. зошўый (зошлый пень ш ь д) в значіню: минувший.

від лычи (psl. лешти) утворює ся part. praes. pass. лыгомый пр. час лыгомый die Zeit, wann man sich zum Schlafe niederlegt, Schlafzeit.

від спасти ся sich reichlich füttern, gemästet werden. уживає ся, part. praet. pass. спасеный н. пр. корова спасена gemästete Kuh.

Декотрі примітнійші в тім говорі пні глагольні.

II. цыльну-ти werfen. part. praet. act. II. цыльнуў.
крочну-ти schreiten. part. praet. act. II. крочнуў.
шпурну-ти schleudern. part. praet. act. II. шпурнуў.
шалюпну-ти ein Geräusch verursachen, rauschen. part. praet. II. шалюпнуў.
III. круча-ти krächzen.
кряча-ти krächzen, knirren.
пявча-ти, пиявчати = півкати, півкотїти.
IV. шпури-ти schleudern.
VI. перецылюва-ти ueberwerfen, перемітовати.
зімстува-ти schelten.
райцува-ти sich berathschlagen.
южынова-ти, южинувати, южновати jausen.

Глаголи зложені з предлогами о иншім нарядї (functio), нїж в загальноруским.

накстити пр. дзецко = наіменувати в хрестї дїгину.
засивіти = посивіти.
ўосўухувати = наслуховати.
ўобзывати ся = одзивати ся.
ўобстояти ся = остояти ся.
ўоблыгати = улїгати.
прикыснути etwas sauer werden.
пристанути reif werden.
вызрывати entkräften.
усчиняти = вичиняти пр. збіжє.
устарати = вистарати ся, придбати.
уполоти = виполоти.
вдробити, удробити = надробити.
розчервенити ся = почервонїти.

ДО СЛОВОТВОРУ.

Склонене сущників.

боз genit. бза О. (в старосл. булоби *бъзъ).

лев genit. льва. — лен genit. льну (psl. львъ, льнъ). — ореў genit. оруа psl. орьлъ; однакож леб genit. леба psl. лъвъ; польск. łeb., genit. łba.

ўоген genit. ўогня psl. огнь (укр. вогонь, вогня галицкоруск. в многих околицях: вогень, вогню).

ўотец genit. ўітця dat. ўітцю і ўітцу В. psl. отьць.

щур genit. щура, plur. nom. щуры. (в східногалицкоруск. говорах часто неправильно: genit. щур'е, nom. plur. щурі.)

сьвіт .genit. сьвіта. зо сьвіта.

рік genit. рока, піў рока В = пів року.

уподоблене в dativ. ковалеви О. боднареви, коневи — тож в instr. ковалем, боднарем, конем, конем — серцем etc.

сьніг loc. сныгу. на сьнігу скакат. — бріх (в виговорі мягко майже: брых), locat. брісы. лежыт на брісы. В.

лыс locat. лысу. по лысу ходят дикы.

кріль genit. кріля (у Лемків: кріль genit. кроля) Kaninchen.

воўк, nom. plur. воўкы (у Лемків найчастїйше воўци psl. влъци).

жоўняр, genit. жоўняра plur. жоўняре (польск. żołnierze; коло Львова: жовняри, жовнери).

боднар, шкляр, муляр, мазяр, столяр, genit. боднаря, шкляря, муляря, мазяря, столяря. — nom. plur боднаре, шкляре, муляре, мазяре, столяре.

nom. plur. ґаздове, сынове, вітцьове місто сподїваного: вітцеве).

dat. plur. сущників 1. скл. має звичайно закінчене ам (по образцю женьск. пнїв на а рыба-мъ): хўопам, быкам, коням, рідко коли на ім (в старосл. ѣмъ, омъ): быкім Бон. Р. робітникім Р.

instr. plur. від кін = конями, подекуди кіньми загальноруск. кіньми psl. кони.

loc. plur. сущників 1. скл. має закінчене ах (після рыба-хъ): лысах, конях, быках.

люде abl. людми м. загальноруск. людьми.

ячмін genit. ячменю, nom. plur. ячмена і ячмены.

дырва Holz plur. tant. genit. дров. нарубай дров до пеца.

поле locat. полю. по полю.

воўокно genit. plur. воўокен (зр. польск. włókien) м. загальноруск. волокон. ўікно genit. plur. ўікен (зр. польск. okien) загальноруск. вікон.

До 2. склон. належать також: рамено Р. (перенесене з VI. рамя, рамени). выймено Р. (VI. вымя, вымени), голено = загальноруск. голїнь genit. голени, psl. голѣнь gen. fem..

Натомість полын (cf. psl. полѣно есть женьского рода і склоняє ся після V. 2 genit. полени. дві полени або гряды в хаўупі В. К. Бон. тота полын.

воўосан В. Rosshaar genit. воўлосану gen. masc. в Б. усын genit. усыну.

пшениця accus. sing. пшеницу і пшеницю.

abl. sing. дорогом і дорогоў, водом і водоў.

genit. plur. на ів. – сестрів О. Р. sororum. ўільхів Р. alnorum. — жытів О. іду до тых жытів ich gehe zu diesen Kornfeldern.

корова genit. plur. коров.

двери abl. дверями. за дверями cf. польск. drzwiami.

конов genit. конві instr. конвйом, instr. plur. конвйами.

кріков genit. крікві, instr кріквйом, instr. pl. кріквйами.

коругов genit. коругві, instr. коругвйом, instr. pl. коругвйами.

кров. genit. кырві instr. кырвйом.

брытов, genit. брытві, instr. брытвйом. — церков, genit. церкві, abl. церквйом.

тымя genit. тымя К. instr. тымйом. вымя genit. вымя К. instr. вымйом. — йімя genit. йімя instr. йімйом. — вымя в Бон. genit. вымяти dat. вымяту plur. вымята, instr. вымятми locat. вымятах.

теля genit. теляти dat. теляту abl. телятем loc. теляти dat pl. телятім Бон. psl. телѧтемъ загальноруск. телятам instr. телятами loc. телятах.

Слїди іменного склоненя приложників (і причастників).

Sing. nom. годен, двуряден пр. ўоркыш єст двуряден В. вшиток лен = весь лен. вшитко поле = все поле. — готово — бито. — готовено. — заправено. — саджено. — біўпух (білпух) = Huflattich.

genit. до чиста. с паньска с полова. „пташок троцьки с-полова В. ein wenig fahl gefärbtes Vögelchen з-добра дива ohne triftigen Grund.

dativ. по руску, по польску К. (у Бойків в Стрийщинї тут і там уживає ся: по польскому форма зложена). по маўу К. langsam. по ляцку В. (у Лемків: по рускы, по пільскы etc. що до форми abl. plur.)

accusat. зелено. жоўто. далеко.

locat. звычайны. вигідны. — невинны unschuldig. — наглы plötzlich auf einmal. — непотрібны unnöthiger Weise. — вірны. —

християны auf christliche Weise, про тоє утворене від приложника християн cf. psl. хрьстьıанъ. (хрьстиıанъ) христианоє имѧ. — пєкны schön. добрі. красні. парадны.

Містоіменники.

Місто genit. мене, тебе, себе уживають ся також форми accus. мя, тя, ся. B. dativ. sing. найчастійше енклітичні форми мі, ті, сі (ми, ти, си) уживають ся. Повідж мі = скажи мені. гвариў ті = говорив тобі. — купиў си = купив собі.

acc. мя, тя, ся майже виключно уживають ся пр. взяў мя на́ віз.

instr. мном (і мноў) = мною. за-гном (за мноў).

він genit. єго (по при його). до него (до нього). instr. plur. ними пр. пішоў з ними (по при нима). ўона acc. єй (ю).

(тот) instr. тыми і тыма пр. с тыма людми.

сеса genit. сей, dat. сьій, accus. сесу instr. сесом пр. сесом женом B. K.

мій, моя, моє genit. моєго, моєй, моєго dat. моєму, моюй, моєму etc. подібно: твоєго, твоюй K. твоєму, своєго etc.

Неопреділений містоіменник ніхто psl. никъто (т. є. ни-къ-то) звучить в говорі Замішанців: ник. Про тоє і в nominat. не долучує ся то; genit. никого, dat. никому etc.

Зложене склонене.

1. пад. єд. ч. приложників середнего рода звучить в K. Б. та по части в Ч. на оє пр. жеребя маўоє, пьекноє ўоблеченя, красноє поле, соўодкоє моўоко. — в B. P. Бон. O. на ой (т. є наконечне е відпадує): небе́ской небо, до́брой моўоко, шкўо прозористой або чистой, подоўгуватой ябко, те́ля ху́дой, небо хмарной umwölkter Himmel, перо ўорўовой Adlerfeder, великой сьвато, ўадной дзецко, сухой теля mageres Kalb, маўой загоўовча kleines Kopfkissen, мягкой тымя, сивой футро, такой доўгой воўося, синей небо, бычей ўоко і пр.

genit. sing. gen. fem. на ой. великой, сивой (в K. також великойі, сивойі).

dat. et sing. gen. fem. на ій. великій, сивій, на тій великій воды.

nom. plur. для всіх родів на ы (стягнене з ийі): добры, великы, сивы, білы.

instr. plur. в В. нӑми пр. білыми кінми; в других місцевостях виступає в тім падежи окінчене двойного числа ма н. пр. сивыма быками Бон.

Числовники.

два, ўоба, ўобадва мають в женьскім і середнїм родї дві, ўобі, ўобідві. — два парібкы. ўоба ґазды. ўобадва хўопы. — ўобі дві рукы. дві ябка, ўобі рамена. ўобі дві кольіна. в ўоба два склоняють ся оба слова: genit. обох двох, ўобох двох хўопів. ўобом двом abl. обома двома хўопами etc. ўобох двох рук etc.

три, трі genit. трьох, dat. трьом etc.

штырі genit. штырьох, dat. штырьом etc.

єденайцє дванайцє. штырнайцє. пятнайцє. вісмнайцє. девятнайцє (psl. **девѧть на десѧте**). двайцє Бон. (але також: двадистя з польск. dwadzieścia а в О. двадцят) — трийцє або піў копы. psl. **два десѧти. три десѧти.** штырдесті польск. czterdzieści — але пятдесят, (пядесят) шістдесят; (шіздесят) шісдесят Бон. psl. **шесть десѧтъ.**

першый. другый. третій, третя, третє (в східногалицких говорах третий (третый) трета, трете psl. **третий, третиꙗ, третиѥ**), четв'ертый в виговорі майже як: четвертый cf. psl. **четврътый** et **четвьртый, четвьртый**) — єденнайцетый (єденайцетый), двайцетый. штырдестый, польск. czterdziesty лемк. четырдесятый, чотырдесятый, східногал. сороковый.

піў чварта і пучварта.

Дїєслова (Глаголи).

Третє лице ч. єдинич. і мног. в часї тепе́рішнім має визвук твердий в подібних случаях, як: гварит, косит, повідат, називат — гварят, косят, хотят О. Ч., можут Ч., повіст, сут (psl. **сѫть**).

В декотрих дїєсловах (належачих до I_7., III_2., V_1. і VI. кл.) кінчить ся 1 лице тепе́рішнього часу на ў, іменно, коли перед у стоїть голосівка (пр. зна-о-м, зна-у = знаў = загальноруск. знаю) тогдї у ослаблює ся на дуже коротке у, через що ау (взглядно уу) стягає ся на односкладове аў (уў). я знаў В. О. я ся боў К. я йімаў Ч. я маў Ч. я цюўуў Ч. м. знаю, бою, имаю, маю, цїлую.

В V. 1. кл. суть уживані форми, як: памятам, копам, по відам, повідат К. кукат, вививат etc. рівно як у Лемків.

кляти, praes. кльну В. кльнеш, кльне, кльнемо, кльнете, кльнут. або в Ч. кну, кнеш, кне etc. ўін на́кне загальноруск. наклене́. (польск. klnę, klniesz, klnie, сербск. кунем, кунеш, куне).

Окінчене 1 лиц. мн. числа есть ме або (рідше) мо: гвариме К. косиме, йідемо. мысме ту вшыткы = wir sind hier alle versammelt, мисмо тут всї.

будеме К. = будемо, будем.

старосл. мрѣти одвічає тут: мерти (як переважно в Гал. і на Укр., декуда пр. в Дрогобиччинї: мерети) — старосл. дрѣти praes. держ, дереши etc. в тім говорі дерти (як переважно в Галичинї praes. дру, дреш, дре etc. після I_3.; коло Дрогобича: дерети, в Гуцульщинї і на Укр. драти praes. деру, дереш etc. psl. драти praes. держ, дереши, деретъ після V. $_5$.)

пити praes. найчастїйше пю, пеш, пе В. Р. бити, бю, беш, бе (у Лемків: пию, пиеш, пие, бию, биеш etc.)

скомльіти praes. до III. $_1$. скомлью пр. пес скомлье в загально руск. скомлю до III. $_2$. хотьіти, praes sing. хочу. plur. 3. хотят.

крутити praes кручу. радити, раджу. ходити, ходжу. садити, саджу.

ткати praes. після V. $_1$. ткаў, ткаеш, ткае. ўін поўотно ткае Р.

нарікати до V. $_2$. praes. нарічу в загальноруск. нарікаю до V. $_1$.

втыкати до V. $_2$. форма praes втычу.

квокати до V. $_2$. praes. квочу пр. квока квоче (коло Львова: квокае).

до V. $_2$. також форми praes.: мамре, дудре, жугре, кўапле, жвяндже, мырдже (по при мырдат V. $_1$.) від мамрати, дудрати, жуграти, кўапати. жвяндати, мырдати.

ляти praes. льію, льіеш, льіе (psl. лияти praes. лѣіж, лѣіеши, лѣіетъ.)

В способі повелющім може паросток и ослабити ся на ь, і відтак відпасти н. пр. нес, принес, вынес, стріж, пуд (= пійди), ход, гон, кур, бер — або и не відкидує ся, а принимае ще на кінци долучне й н. пр. пўдий (пійди), накстиў = охрести (від накстити), ждий = жди (від ждати) — горний, цьільний (inf. цьільнути = кинути); той другий случай іменно тогдї буває, коли перед и стоять дві або більше суголосок.

(стріж, стріжме, стріжте. — пуд, пудме, пудте. — цьільний, цьільнийме, цьільнийте, ждий, ждийме, ждийте)

йіхати, imperat. йіхай, йіхайме, йіхайте О. = загальноруск. їдь, їдьмо, їдьте.

и ослабивши ся на ь не відпадує, приміром:

моўоти imper. мель, мельте; поўоти, imper. поль, польте.

до дїтини говорять: пуцьім гев О (пуцьі = пійди; пуйди пуды польск. pójdź) = пуди мі гев.

я єст в хыжы О. = я єсм etc. — ўони сут О. Бон. Р. Ч. = суть.

Час будущий глаголів несовершенних (verba imperfectiva) утворює ся через сполуку infinitiv -у або part. praet. act. II. з часом теперішним від быти пр. буду сьвідчити або буду сьвідчиў.

Кілька заміток що до словоладу.

Присудок може іноді бути в ч. ед., коли підмет єсть в числї многім: іде дві баби місто: ідуть дві баби (або дуальна форма: бабі) зр. східногал. іде двох хлопів. ішло чотирьох жовнїрів; пришло їх пятьох.

Звязка єст звичайно опускає ся н. пр. гварит, што правда. Видно, што добрі. Там лыс великый. Тоты птахы сивы, трочкы бурявы.

В так званих положенях безпідметових льоґічний підмет може стояти в третїм падежи, іменно коли виражає ся мимовільне дїйство або стан мимовільний н. пр. то ся мі змерзло Р. — небозы ся змерло Р.

При містоіменниках неопредїлених ник і нич предлог кладе ся перед ни: до никого = загальноруск. нї до кого, — за никым не буду сьвідчиў = нї за ким не буду сьвідчити (сьвідчиў). — до ничого = нї до чого. — на нич = нї на́ що — декуда в Бойківщинї: на-нї-на́-що (порівн. польск. do nikogo, za nikim, do niczego, za nic).

Містоіменник зворотний ся найчастїйше кладе ся перед одвітним глаголом: так ся называт. як ся звезе ячмін. юж ся косит трава. што ся высьіє etc. Подібно і в староруськім пр. и ѩко сѧ позна има въ прѣломлении хлѣба. — ты княже, чюжеѧ земли ищеши и, блюдеши, а своеѩ сѧ охабивъ. — се бо ны сѧ по дань ѩли. — аще се сѧ сбоудеть, и самъ сѧ крещю. — ѥще бо не бѩхоу сѧ оутвердили вѣрою. — что сѧ хвалиши о злобѣ, силный. — хочемъ сѧ и еще бити съ Болеславомъ и Свѧтополкомъ. — зане сѧ бѣ не приложилъ къ Половцемъ і пр. пр.

жаден жадного, жаден жадному – один другого, один другому. н. пр. жаден жадного не кне = один другого не клене (т. є. в значеню: не ганьбит, не визиває). жа́ден жадно́му не́ даст = один другому не дасть.

Форма способу повелющого буд в присловникових вираженях кладе ся наперед: буд што, буд чим, буд коли = що будь, чим будь, коли будь. Місто будь де говорят звичайно бодай де.

Положенє зглядне може іноді стояти перед сущником, котрий опредїляє пр. што тримат, звязка скоряна, называт ся свора = звязка скоряна, што тримат, etc.

Пень містоіменниковий а виступає в зложеній частици ацы, яцы = тілько (а+че cf. psl. ацѣ).

До пня містоіменникового къ належить частиця к (ка) прилучована до декотрих присловників або містоіменників н пр. де-си-к О. ўотжи-к Бон. туто-к, тамо-к, гайно-к што-си-к.

До пня містоім. къ (чь) належить також яко присловник уживане: чий, а-чий пр. ачий прийде = може прийде (в інших говорах: чей, чень, а-чей).

(Пень містоіменн. сь). сь служить яко частиця прилучня в слові: знову-сь.

До пня йъ належить однести ено (и+но) в значіню тілько (порівняти уживане в Перемищині: ино, іно, но, польск. jeno).

Предлог без значит через, durch. пр. без містечко = східногалицк. через місточко — а також мимо. без то = мимо тоє пр. без то вальна дывка = мимо тоє хороша дївка.

Яко союзи намірні (conjunctiones finales) уживають ся тут: абы, жебы, ажебы — яко союз условний (c. conditionalis) бы (властиво сковірена форма аориста) пр. быс ты мене любцю любиў, я бы тя любиўа.

Союзи роздїльні: альбо—альбо = або—або; (а+бо; а+ли+бо = альбо). — люб—люб. (з: любо—любо). — чылі в значіню: або. — альбо = або.

Частицї до прихваленя служачі в тім говорі: айно! гайно! байно! (= ба+айно!) батайно! а́ле!

ЗАГАДКЫ.

1. Сивый кін с-під се́бе мече біўий гній В. (жорна).
2. Штыры тыкы, два патыкы семе замахало В. (быдля).
3. Поўна стайня добытка, а пpыде суха кобыла вшытко вынесе В. (хлыба поўный пец — а ўопатоў хлыб выбере).

4. Стоіт пан серед дороги, а кто ся ўткне, то ўін го ўод себе пхне В. (ўосот).
5. Ідут два паны г дорозы, йідят сыр — а жаден жадному не даст В. (сани).
6. Стоіт червена панна на столы, а кто (хто) єй хоче розыбрати, мусит ся напўакати В. (цыбуля).
7. Стоят дві панны під стріхом, все мокры В. (кудель, — пальцы слинит, што помыкат).
8. Г єдным селы дерева стинают, а на друге тріскы летят В. (дзвін).
9. Сын на війну іде, а ўітця повивают (поломін і ўоген).
10. Летит пташок по під дашок, ани не шалюпне Бон. (дым).
11. Віса висит, хода ходит; віса ляп! хода хап! Бон. (грушка і свиня альбо сало і кіт).
12. Чорненькой, маленькой, жебы яку колоду рушит Бон. (бўыха).
13. Ідут штыры хўопы дорогоў, жаден жадного не догонит Бон. (віз).
14. Кривой, маўой, цылой поле сходит Бон. (серп).
15. Хпаде бочка з поду, жебы якый боднар, то єй не пібє Бон. (яйце).
16. Іде когут по під землю, косицы му видно Бон. О. (пуг).
17. Іде дві бабі в дорогу, ўобі сыр йідят, жадна жадній не́ даст О. (сани).
18. Штырі братя біжат, а жаден жадного догнати не може О. (кола у воза).
19. Дзюрава (м. дїрава) пўахта цылой поле збігат О. (борона).
20. Насеред сеўа, забили воўа, до кождой хаты дали о тым знати О. (сонце).
21. Стоіт панна на столику, х червеным кабатику, як єй (ю, йі) прыйде розбирати, треба над ньом запўакати О. (цыбуля).
22. Стоіт панна на припецку, гварит-гварит по ныімецку О. (каша, як кыпит).
23. Чорна курка гво злоты гребе О. (коцюба, што жураток гребе).

СЬПІВКЫ.

Соненько за гору, пастухы з уѓору,
Прутикы в кутыкы — а самы під ўаву! — К.

*

Ой пішоў я х поле, х поле
Там дывчына жытко поле —
Уполола тасьмир, тасьмир
А я за неў ак зьвір, як зьвір. — К.

*

Пасўа я си пасла, штыры бычкы з Ясўа,
Єден з Риманова, будь Касю здорова. — К.

*

Кукала зозуля г льісьі на камени,
Тот мі ся сподобаў х червеным ремени. — В.

*

Кукала зозуля у сельі на груши,
Тот мі ся сподобаў г білым капелюши. — В.

*

Поточе, поточе, што х тобі клекоче,
Цы вода зимненька, цы моя миленька? — В.

*

Повідåў єс, же мя возмем, тілько з поля жытко зôжнеш —
Жытко-с зôжав і выкосиў, до мене-с ся не згоўосиў. — В.

*

Не дбам, дьівча, нé дбам, хоц мя не милуєш —
Бо таку метлицу найду на улици. — В.

*

Вылетьіўа, вылетьіўа с-під припецка жабка,
Зробиўа ся, зробиўа з моўодоńі бабка.
(сьпівають, як почіплять молоду).

*

Щум-шум, шум-шум по долинцьі,
Погубили дьівки віньці —
Моя мила не згубиўа,
Бо си добрі пришпилиўа. — Бон.

*

Моя ты дьітино, моя ўодробино,
Не дала бы я тя за токайской вино.
Бо токайской вино в Токаю роджено,
А твоє імено в церковци крещено. — Бон.

*

А мій тато стрілец быў,
Выльіз на пец, горнец збиў,
А в тым горци пирогы —
А ўін тоды: гы-гы-гы! — Бон.

*

Под Краковом чорна роля —
Єй ўорåў не буду —
Сяду я си на коника,
На войну пойіду.

Я на войну, я юж з войны —
Тыс ся не выдала,
Повідж же мі наймилейша,
На когос чекаўа?

Я чекаўа, я чекаўа
Михалічку тебе,

Як ты вернеш із воєнкы,
Возмеш мя до себе.

Тоты хусткы, штос мі даўа,
Я ті іх одношу,
Абыс о тым добрі знаўа:
В серци тя не ношу. — О.

*

Подякуйте єґомості,
Та за єго уцтивості,
Та за тоту шклянку вина,
Што го наша млода пила. — О.
(по сповіди перед шлюбом сьпівают.)

*

Пустте нас, пустте, бо нас сўотонька биє,
Нас сўотонька биє, сукенка на нас гниє,
Сукенка позычана, зо стыдом ўоддавана). — О.
(зо шлюбу як ідут, випроваджують невісту до хыжы
[і сьпівают.)

*

Быс ты мене любцю любиў, ябым тя любиўа,
Ябым тобі што недьілі гоўовоньку змыўа.
Гоўовоньку змыўа, змыўа, кошуленьку праўа,
Бым тя пєкны устроіла і уцюлюваўа. — О.

*

В недьіленьку рано куры воду пили,
Ой шоў Іван до Ганусьі, люде не видьіли.
Та добрый ден Ганусуню, та добрый ден серце!
А ўона му ўодповіла: забий жінку перше,
Повідж же мі Ганусенько, як маў ю забити,
Шлюбна жінка, як ўастіўка буде ся просити.
Не пытай ты Іванцуню на єйі просбоньку,
Запний косу на косиску, зотний гоўовоньку.
Тос мі добрі дорадиўа, як йі мам забити,
Дорад же мі моя миўа, де йі мам подьіти.
Вынес, вынес свою жінку г зелену лыщину —
Выбер, выбер на сву жінку глубоку долину.
Закукала зазуленька на буковым пўотьі,
Ой юж ведут Іванцунька в жельізным окутю.
Привели го до коршмоньки, до кварты зоріўвкы,
Десятому бым заказаў, як забити жінку.

*

Боже з неба, што я винен,
Цым не кохаў, як повинен,
Цы мя неба покарали,
Што богацтва мі не дали.
Цы я х поли уродиў ся,
Цы я г лысьі окрестиў ся,

Цы такы кумы тримали,
Што мі счастя ўодобрали.
Ни я щастя, ни я доли
Тепер я жиў (= жию), як г неволи.
Альбо піду утопю ся,
Альбо х камін розібю ся —
Няй то каждый добрі знає,
Што з коханя смерть быває. — О.

*

Над річкою, над быстрою,
Спізнаў я ся з дывчиною,
Над річкою з береженька,
Пригорнуў єй до серденька.
Зыйшоў місяц ай не гріє,
До дывчыны серце млыє.
Зыйшоў місяц із полудня,
Котру любю, та облудна.
Ты дывчыно житя моє,
Цы я винен, што такоє,
Што за корыст з того маєш,
Што мя вірны не кохаєш?
Баламуте сего сьвіта,
Баламутиш мойі лыта,
Хочеш мене розкохати,
А потому перестати.
Широкый сьвіт, шукай собі,
Котра буде миўа тобі —
У мене не найдеш віна —
Бо я бідная дывчына.

(Три послїдні пісни властиво подільскі — та сьпівають ся тутешним людом; в формах тут і там проявляє ся вплив місцевостного говора.).

СЛОВАРЕЦЬ.

А.

абы Ч. К. Б... dass, damit.
айно К. В. гайно К. байно В. freilich, ja so ist es!
але К. ja „коли прихвалит, што правда, гварит: áле альбо: áйно!“
ацы О. яцы О. nur, tantum. — ацы борщ = тілько борщ. — дай мі ацы дві грушкы gib mir nur zwei Birnen, (cf. psl ацѣ в знач. quamquam; ачє. ıачє quo).

Б.

бablявый О. der pantscht. баблява ґаздыня Pantschwirthin; schlechte Wirthin „што не гміє хпечы хлыба“.
бадуня Бон. „г ріцы місце выбитой водоу“ stark ausgespülte Tiefstelle im Flusse.
багнята В. Kätzchen der Weiden, Pappeln etc.
байоро В. gen. neutr. Lache, Tümpel.
балаґувати Бон. марно час провести. збалаґували ден.
баўда dem. баўдка. баўтка. P. Klumpen, Kloss; — Knoten. баўтка земняків подушеных ein Klumpen gestossener Erdäpfel. баўтка сыра ein Klumpen Käse зр. ческ. balvan = Klumpen.
бамбулька В. в знач. круглий ґузик, kugelrunder Knopf (cf pol. bąbel = Blase.
баня Б. Гв. Kürbis = дыня В. „баню варят на моўоцы“.
батайно К. ja wohl.
батіжник В. Wegwarte, Cichorie, Cichorium intybus.
бахман Б. Packfong. перстын бахмановый.
бенчати В. бунчати. Бон. summen. хрущ бенчыт, бунчыт.
бечати В. meckern. коза бечит.
бзиско В. Sambucus, Holunder (Strauch).
біб качый (качачый) О. „сроґий біб“ eine grosse Bohnenart.
бібок Бон. Zaunschlüpfer, Zaunkönig, Troglodytes parvulus (так названий за-для своєї малости cf. біб) plur. бібкы (східногал. бобик plur. бобики).
біжа кровця В. Johannisblut, Hypericum perforatum.

біль В. Б. Speck. gen. fem. — „не дуже той біли, тай тото псы зйіли“ = nicht viel gewonnen und auch dieser kleine Gewinn gieng verloren; wörtlich: nicht viel Speck und auch diesen frassen die Hunde.
білобік К. „пташок не сроґий, як жоўтагрудка“ ein eben nicht grosser Vogel, etwa wie der Goldammer plur. білобокы.
білпух. біўпух Б. Huflattich, Tussilago farfara.
біўтко О. Eiweiss, польск. białko, білок, (жоўтко Eidotter, польск. żółtko, жовток).
бодай-де Ч. wo immer, irgendwo: дзяворонок має гныздо бодай-де г земли.
Боже запўат! В. Gott vergelte es!
боз Р. Holunder. зо бза робят пищавкы.
боіско Р. Tenne.
бокўажок на зоріўку В. ein Fässchen zum Aufbewahren des Branntweines.
бонк О. Tabanus, Viehbreme — в східній Гал. бомок – найчастїйше: овад. польск. bąk. льітають бонкы.
борівка В. Р. Heidelbeere. Vaccinium myrtillus plur. борівкы.
бороды Ч. з побічних галузок останки при рафаню лену.
ботук В. gefällter Baumstamm, dessen Aeste abgehackt wurden; в східн. Гал. ботюк.
брати на потребу. Бон. benützen. вшытко берут на потребу.
бренч В. Drohne. deminut. бренчок plur. бренчкы gen. masc. — бринчка К. gen. fem. една бринчка eine Drohne.
бреньчати В. klirren, klingen. піняз бреньчыт.
бридак. бридаль Б hässlicher Mensch.
брячка Ч. Schnalle. купиў ремін на три брячкы.
буд коли Бон. wann immer, коли будь.
буйны В. „рыбы білы з вансами“ nom. sing. буйна, Flussbarbe, Barbus fluviatilis.
буйный В в знач. великий. быкы буйны, grosse, starke Ochsen.
булька В. Luftblase. булькы з воды ідут. жрідўо (= жерело, ческ. zřidlo, pol źródło) бульчыт das Quellwasser wirft Blasen.
бурдасы В. великы ябка, винны.
бурдель Бон. elende Hütte.
бурявый К. bräunlich.
бурка Бон. вовняна спідниця на зиму.
быдля К. Vieh, з польск. bydlę. скот, скотина.
бырчати Р. summen, brummen. бурчыт муха коло коня (cf. бурчати, бурчимуха)
быстрый В. в знач. стрімкий, steil. гора быстра steiler Berg.
бычей ўоко О. Zaunkönig, Troglodytes parvulus.
бычечок. бычусь. бычусьо О. deminut. в. бык. Ochs. ой ты бычусю! (пещено). купиў два бычечкы.
бурко О. бурый пес, Namen eines braunen Hundes.
бурт О. борт Rinne. Riefe. Falz. „фуґом (Fugenbohrer) робит ўовикы в ґонты альбо бурты“.

В.

вальбія Р. Trog. deminut. вальбійка. вальбієчка. — вальбія для паціяти = корито для поросяти. вальбієчка для кіткы. cf. валів, gen. валова́.
вальный В. К. tüchtig; schön, gross. вальнóє дзецко (дуже рідко коли: дьітя К.) schönes, starkes, gut gebautes Kind, вальна дьівчына ein fesches Mädchen.
ванж Б. Schlange. ты ванжу єден! (schimpfend: du Undankbarer!)
вансик В. усик. plur. вансикы.
вантух Р. Pansen, Wanst, die erste, grosse Magenabtheilung der Wiederkäuer. вантух у коровы.
вартник Ч. (Wärter), Wächter. „вартникы, што вартуют церквы“.
варянка О. юшка з капусты.
вісєлюх Б. висїлець; — урвитель.
віщыця О. Nachtfalter, Phalaena (cf. psl. вѣштица maga. Der ruthenische Name dürfte auf entlegene, heidnische Zeiten hinweisen, wann die Nachtschmetterlinge als Schicksalsverkünder angesehen wurden. Noch jetzt wird hie und da als böses omen gedeutet, wenn ein grosser Nachtfalter dem Lichte zufliegt und dasselbe auslöscht.)
вдробити хльіба В. накришити хлїба Brot abbröckeln.
вербівка В. Ellritze, Pfrille, Phoxinus rivularis. „вербівкы добры до йідьіня“.
верткый Р. rührig, behend.
видочный В. durchsichtig, pellucid. видочна шиба.
вилы В. Gabel, вила.
вылива альбо велика льій В. starker Gussregen.
винце В. Johannisbeere, Ribes rubrum. має дуже винця набраў винця повны пригоршы.
вівча скора В. (ўівча) Schaffell, укр. овеча скіра.
війчык Бон. війчычок В. Weidenzeisig, Sylvia fitis.
вільготь К. Feuchtigkeit, з польск. wilgoć, руск. вохкость, волога, влага.
віноха Бон. Name einer Kuh mit kurzen, einwärts gebogenen Hörnern. корова з ріжками до середини загнеными.
вінчыкы на вільсьі В. die kleinen Zapfen der Erle.
вірник В. Vertrauensmann, польск. powiernik, ческ. důvěrník.
вітровой зьіля Бон. Ononis hircina, Hauhechel.
воўосан Бон. genit. воўосану Rosshaar, волосань genit. волосани.
воўчок В. Sitophilus granarius (Calandra granaria) Schwarzer Kornwurm. воўчкы г жыты.
воргы Б. Lippen, лемк. воргы.
ворожка К. Marienkäfer, namentl. Coccinella septempunctata.
воротиш К. Rainfarn, Tanacetum vulgare.
вруб льіса В. Holzschlag. выруб В.
врява Р. Geschrei, Rummel. польск. wrzawa.
в собі О. im Inneren. болит мя в собі (х собі) es schmerzt mich im Inneren.

вчасный Ч. frühzeitig, вчасьный В.
вшыткый К. О. Ч. = весь. высьіяў вшиток лен. — мысме ту вшиткы wir sind hier alle zusammengekommen.
выгород Бон. „місце загороджене коло халупы, де росне трава"; город, огород deminut. выгородец.
вызрывати К. entkräften, обезсилити.
выкарати н. пр. як ся выкаре в знач. = як удасть ся, wenn es gelingt.
выкрот В. genit. выкрота Rahne, vom Sturmwinde umgestürzter Baum, „дерево бурьом повалене".
вынимка Р. єдна скыба в серединьі загона, што не з'орана.
выпогоджати ся В. heiter werden. юж ся выпогоджат.
выратити Бон. gänzlich verlieren, вытратити. выратиў добыток вшыток er verlor sämmtliche Stücke Vieh, die er hatte.
вырчати В. knurren. пес вырчыт.
выстрыжити Р. mit Reif ueberziehen. мороз выстрыжит землю der Frost ueberzieht die Oberfläche mit Reif. вода выстрыжила das Wasser bedeckte sich mit einer dünnen Eiskruste. — як выстрыжило на ріцьі als der Fluss mit einer dünnen Eiskruste ueberzogen wurde cf. стрыг В. Р. = dünner Eisgang. серещ.
вытягати Р. herausziehen; ausspannen. вытягат рыбу з воды. вытягат скору; у Лемків вытьігати.
вычка Р. Wicke. Vicia.
вышмарити. вышмаряти Р. herauswerfen.
выщезати В. allmälig ganz verschwinden. птахы выщезли.

Г.

гавран Р. Kolkrabe, Corvux corax, ческ. havran укр. во́рон.
гайнок К. тамок К. там, dort, dorthin.
гаратнути Бон. einen tüchtigen Hieb versetzen (cf. гаратати. гаратнуў го добрі.
гво дни, г ночи В. bei Tag, in der Nacht.
гідны сьвата Бон. альбо вгоды Бон. Weihnachten.
гійса! О. кличка до́ быків: на льіво, — геца! = на право.
гін Р. в знач. збіговище, зглота Zusammenlauf, Gedränge.
гірняк В. Бон. О. Bergbewohner. гірнячка Bergbewohnerin. гірнячкы пришли. по гірняцку nach Art der Bergbewohner.
гўіг genit. гўогу В. Weissdorn, глід, гложина, глій.
гмўа В. (гмла) Nebel, гмла лежыт на льісах, на полях.
гнодісенько Р. allsogleich cf. гнет, ческ. hned, заразенько, заразічко.
гненый Р. gebogen. гнена гоўуз gebogener Ast.
гньідавый В. bräunlich. погньідавый etwas bräunlich, braun angeflogen.
гньідуля В. Namen einer braunen Kuh.
говачы Б. гоўовачы О. Samenhanf.
гоўовак О. В. Kaulquappe, Froschlarve.
гонько Р. гойко Бон. Vicia-Art „така вычка, што г жыты росне".

горізначкы Ч. rücklings.
грабачка В. альбо підсак eine Art Fischnetz „што імают рыбы“.
граблы. у грабель части: кізлина, што бере в рукы (держак), ваўок і зубы.
грушчанка В. Birnmuss, Birnsuppe.
гудок Б. plur. гудкы Wiedehopf, Upupa epops.
гукати К. laut rufen. сова гучыт die Eule schreit.
гукати ся Б. sich paaren (vom Schweine). гукат ся свіня. — гук. гукар = несчищений самец свинї.
гуля! О. кличка до гусей, укр. гиля.
гуня В. одежда з грубого сукна.
гупко Ч. В. К. гыпко В. дудко Ч Wiedehopf, Upupa epops.
гурчати К. girren. гоўуб гурчыт.
гусяр. гусьор' Б. на весылю сьмішок.
гущава Ч. гущавина Ч. густвина Ч. В. гущ. gen. fem. Ч. гущвина В. Dickicht.
гыбок Бон. хрущель Бон. Wachtelkönig, Wiesenknarrer, Crex pratensis plur. гыбкы. „гыбок шыє по траві“ diese Ausdrucksweise bezeichnet vortrefflich die rapiden und abgesetzten Bewegungen eines im Grase laufenden Wachtelkönigs. cf. psl. **гъбъкъ** flexibilis, also bedeutet ruth. гыбок eigtl. der Bewegliche, der Flinke, der Behende.

ґ.

ґацок Б. Fledermaus. два ґацкы польск. gacek.
ґедз, ґедзок Р. ґецко Р. О. ґецак Р. Wiesenknarrer, Wachtelkönig, Crex pratensis, деркач. — ґедзают ґедзкы.
ґелзкый О. schlüpfrig. ховзкий, ковзкий, совзкый, слизкий.
ґівґати В. schnattern. ґівґат гус.
ґірты Р. патыкы до піддержованя лїторок в драбнім возї (cf. germ. Gerte). nom. sing. ґірт або ґірта.
ґўамб К. польск. głąb głąbik, кочан, Strunk, Schaft. ґўамбы (ґвамбы) капусты.
ґниплы Бон. (nom. sing. ґнипель cf. germ. Knebel) альбо ґірты = патыкы, што тримают лыторкы в драбнім возы.
ґонтяникы Г. non. sing. ґонтяник = цьвяки до ґонтів.
ґронок Р. silbernes Guldenstück. три ґронкы.

д.

дарованина Ч. Schenkung.
да-што В. irgend etwas.
дворядный В. zweizeilig. „ўоркыш єст дворяден, санопша шестирядна, як шестак“.
декады В. hier und dort, mitunter.
денекотрый В. irgend ein. денекотры einige.
дера серстяна Р. Haardecke.
джуґнути В. einen Stoss versetzen.

дж҄урдз О. дзюрдз. дзюрдзик В. Р. sorex, Spitzmaus. дзюрдзикы по меджах зр. лемк. рджок.
дзвінник О. паламарь, Kirchendiener, Glöckner.
дзынґликы на выймяти Р. Geschwüre (Pocken) auf dem Kuheuter.
дзяды В. з мазурск. „пырій і хвасты повыорувань і зграбены на купу“.
дикый кін В. Heupferdchen, Locusta.
дикый Ясьо ся женит Б. wörtlich: der wilde Hans heiratet (hält seine Hochzeit) = es saust ein Wirbelwind.
дьітинный Б. mit Kindern gesegnet.
днескы В. Ч. heute.
добыток В. Hornvieh cf. pol. bydlę. čech. dobytek. любит добыток йісти ямелу, што росне на ялици.
доуга біда К. Schlange.
додьівати Р. Schaden verursachen; Abbruch thun; beeinträchtigen; bedrängen; kränken. додьівают мі куры. додьіває дик psl. до-дѣкати (комоу) cogere.
допір Бон. доперва, польск dopiero so eben; erst.
драчына О. Р. Rubus caesius, Ackerbrombeere у Лемків: острожына.
дровно В Holzscheit. дровно дьілит ся на поуовинкы; переуупана поуовинка: чвертина.
дровняный Ч hölzern. булава дровняна Holzkeule.
дубівка Ч. Gallapfel plur. дубівкы.
дудра В. дудрош В. дудрак. дудрик В. „што все дудре“ „непоцтивый чуовек“ der keift, der nörgelt; auch Pfuscher.
дудрати 1) nörgeln 2) pfuschen. дудре Р. = „не робит християньі, партолит“.
дуды Р. die Luftröhre sammt ihren Verzweigungen.
дуже in der Bed. viel. дуже льну К дуже гусей К.
духом В. духічком dem. Бон. flugs, schnell. духом не прыде мі нá мысль ich kann mich so schnell nicht entsinnen.

Ж.

жабі подушкы К. Froschlaich.
жабюрка О. Amanita muscaria, Fliegenschwamm.
жвяндати В faseln, ungereimtes Zeug zusammenschwätzen. уін жвяндже = плете ни се ни то.
жеброта В. Betelvolk.
жебы dass, damit.
жельізняк Р. eiserner Topf, deminut. жельізнячок
жеребец О. В. Р . . . grösseres Fohlen, junges Pferd. жеребиця О. weibl. Fohlen, в східн. Гал. лошиця. жеребя О. Fohlen. принес сьіна ля жеребяти (жеребяте) = принеси сїна для лошати.
живуавый Бон. zähe (cf жила).
житниця Ч. Mutterkorn, Claviceps purpurea.
жоутьічкый Р. schön gelb.
жоуто сорокатый О. gelb und schwarz gewürfelt.
жорняк Ч. „што робит жорна“, Arbeiter, der Mühlsteine verfertigt

жуграти Бон. nörgeln. він жугре.
жужелиця О. „люд, што з кряків опадат“.
журатокъ Бон. „яряче ўугля“ в східн. Гал. грянь glühende Kohlen.

З.

завіса В. ueberhängendes Ufer, Gehänge в гуцульск. завісь і заві с.
заворожити ся пр моўоком Бон. трошки з'їсти. покріпити ся не много.
загакувати ся В. stottern, ўін загакує ся.
загўобити Ч. einkeilen. гўыбка = клинец в стыіны.
заўлыбчасті санкы Ч. залубны.
заголовча В. Kopfkissen. маўой заголовча kleines Kopfkissen, рожок того малого заголовчати.
загорнина Бон. довга, біла плахта, в котру женщини загортають ся.
задеристый К. splitterig.
залячы ся Бон. sich einnisten. як заляже ся хробачище.
замѳты В. заспы В. Schneeverwehungen.
заморяк В. verkümmerter Mensch „чўовек замореный“.
за-муж дати В. verheiraten.
запяток В. Stiefelabsatz.
заржавіти. зарджавіти Бон. verrosten.
зарода О. урожай, врожай, reichliche Ernte, reiche Ergebniss der Früchte.
засивіти В. grau werden, ergrauen. як засивіє ріка wenn der Fluss beginnt grau zu werden d. h. wenn das Wasser des Flusses sich mit einer Eiskruste überkleidet.
зашмарити Р. закинути. зошмарити zusammenwerfen.
захабузити ся Р. хабузом зарости, vom Unkraut überwuchert werden. захабузило ся поле.
збабляти О. pantschen. „збабляла хлыіб“ = „не врядила добрі“.
збруя. зброя Бон. Geräthschaften „пуг, возы, бороны... вшытко, што потрібне ґазды“.
зварка К. поливачка Б. = зільниця, Laugfass.
звершити Бон. in der Bedeutung: ueberwachsen, höher wachsen, uebertreffen. саршына звершыт хўопа das Schilf erreicht Manneshöhe und darüber.
згўупіти Р. зглупіти. dumm werden.
зграбкы О. пограбовина О. „што ся зграбує с-під паузя, потерта соўома.
зґрындзати ся Б. hadern, streiten „як єден другому што каже пустого“.
здатный В. fähig, tauglich. чўовек до вшыткого здатный.
здзярда О. dem. здзярдка Splitter (під впливом мазурским; руска форма була би: здерда rad. др. дерти, драти.).
(здогад), на здогад прийти В. in Erinnerung kommen. не прийде мі на здогад ich kann mich nicht erinnern.
земска мыш В. або рецок В. Spitzmaus, sorex plur рецкы
зимяк К. земяк В. Erdapfel p'ur. земякы, польск. ziemniak.
зімстувати Бон. schelten.

зливка Р. наглый дощ, Platzregen.
змитряжити ден Бон. den Tag müssig verlieren, ohne ein Resultat zuverzielen; митряжити die Zeit nutzlos verbringen зр. польск. mitrężyć.
зновусь К. wieder.
зьобро К. Rippe, ребро, польск. żebro, мазурск ziobro.
зорвиско В. Ч. місце, де зорвало дерева, Rahne.
зостругати В. зстругати.
зошўый В. vergangen. зошўого вечера am vergangenen Abend, минувшого вечера.

I.

йіва або рокыта В. Sahlweide, Palmweide.
Іван В. Р. Johann.
іговна Бон. Pirol, Oriolus galbula. ігова О.
іде дощ О. es regnet, der Regen fällt.
іначе Бл. гиначе В. auf andere Weise, інакше.
індор В. Truthahn. індурка В. Truthenne.
іспыт Бон. Versuchung; Prüfung; schwerer Unfall. пришоў іспыт на него er wurde vom schweren Schicksal betroffen.
іти на ріку Бон. = на село, — **по над ріку** = селом. — **іти по медже хаўупы** = через село.

К.

каміземя В. Weste.
камінкы В. маўы грушкы, тверды.
камянец В. plur. камянцы die Steinschale bei Kirschen und Pflaumen, putamen.
камянка Р. Gefäss aus Steingut. камянка на зоріўку.
капелюх. капелюш части 1) бірпток der zilinderförmige Theil (cf. psl. вєрита barretum it. barretta fr. barrette pol. biret = в східн. Гал. шоломок) 2) дно 3) крысы.
квичаль В. Krammetsvogel Turdus pilaris.
кертовпна Бон. Maulwurfshügel, Maulwurfshaufen, однакож **крет** Бон. Maulwurf польск. kret, загальноруск кертиця, тут і там також керт, у Лемків: кыртиця.
кўапати В. klappern. боцан кўапат (кўапле) дзюбаком.
Клязыя К. Claudia.
клямпа Бон. **клямпина** Р. alte Kuh.
ключка В. Knopfloch.
кнот ўод сьвічки Ч. Docht bei der Kerze.
кобылча genit. neutr. genit. кобылчати junge Stute; Stute. (пещено).
кобылицы В.. **кобыляхы** Р. Abart grosser Pflaumen.
коваль Бон. Küchenschabe.
кожушанка В. полотнянка підшита баранком.
кокорудзкы сосны В. (nom. sing. кокорудзка) Kieferzapfen.
канюх Ч. Gabelweihe, Milvus, канюка, канюк.
каракон О. Küchenschabe, Blatta.
карбик р. В. kleine Kerbe. карбикы точены

карбівник К. найстаршый паробок, што карбує.
качальниця О. Mangebrett.
качурка Б. качушка Б. К. Ente.
квока квоче В. die Gluckhenne gluckst,
Кикилиниця К. Caecilie.
кедз! гиць! В. кличе, як гонит ўівцы.
кеў В. genit. кеўа, plur. кеўы польск. kieł, kła, kły. — в руск. кло genit. кла nom. plur. кла або клова. Hauer, Eckzahn.
келцыі О. Hauer beim Schweine
керніз В. „несчищеный вепер‘, Eber, Keiler.
кіналь О. Kernbeisser, Coccothraustes vulgaris.
клопити ся Б. клопотити ся Б. zanken, hadern. клопят ся, клопотят (кўопотят ся) = sie zanken.
коўочена фасоля В. gestossene und gerührte Phisolen.
контуш Бон. сукняной убраня (для женщин).
копити збіжа Р. Ч. снопы в копы складати, копити жито.
колечко В. Rädchen
коўысадўо В. Schaukel місто колысало (д під впливом мазурск.)
коминяр Р. Hausröthling, Lusciola tithys.
коніпной сыімя Бон. Hanfsamen, конопляне сїмя.
коваля йіхати О. при ховзаню „стрыляти ногоў о люд“.
команина О. команиця В. Ackerklee Trifolium arvense. команиця біла, кунич (Trifolium pratense) червеный (т. є. квытне червено).
конарик В. Ast, Stiel. ябко висит на конарику.
коноплыі В. im Plur, Hanf. psl. конопля cannabis, в Чортк. конопля, в многих околицях Галичини і на Укр. з переставкою звуків: колопня, колопнї).
коноплячок Р Hänfling. Fringilla cannabina.
копривняк В. Grasmücke, Sylvia.
кошуля В. Ч. О. Hemd.
косяр В. Weberknecht, Afterspinne, Phalangium.
крагулец В. крягулец Р. Sperber, Astur nisus.
крамко К. Ч. В. Kolkrabe, Corvus corax. крамко крамчит, як летит К.в старосл. одвічала би форма *кржкъ.
крамчати К. krächzen.
красавый К ziemlich bunt. ямелюх красавый die Misteldrossel ist ziemlich bunt.
красітный К. in der Bedeut bunt. сыйка красітна der Eichelheher ist bunt gefärbt.
крет К. Maulwurf. кретівка К. „што крет нарыє“ Maulwurfshaufen.
кривуля у палицыі Бон. Krümmung beim Stocke.
кріп В. genit. кропу Sude, siedendes Wasser, в східн. Галич. окріп, genit. окропу; — копер, genit. копрю Dill всхідн. Галич. кріп genit. кропу.
крочнути В. einen Schritt machen; schreiten. я крочну, ўін крочне.
кружец В. „у масьнчкы, што підносит і обертат“ — што з горы закладат „навершник“.
кручати В. 1) krächzen. крамко кручит В. der Rabe krächzt.

2) grunzen in Podolien: кругунькати, паця кручит P. das Ferkel grunzt.
крушыти хлыб Ч. лемк. кыршити, Brod zerbröckeln.
крянтати ся О. geschäftig sein pol. krzątać się.
крячати Ч. krächzen, knirren, „курка тілько скрячала, як лис бра̊ў".
крячына Ч. ein kleiner Strauch.
кудўатый P. zottig.
куля B. Keim. ядро пустиўо куля das Samenkorn keimte. в схід. Гал. кільча, кульча, польск. kiełek.
кульі К. В. Ч. польск. gwoli, wegen. пришоў кульі того.
кумарка Ч. В. plur. кумаркы Gelse, Stechschnacke.
купаўка К. О. deminut. купаўочка Leuchtkäfer, Johannis würmchen Lampyris noctiluca der Käfer erscheint um Johannis (на Купаўа).
купно Ч. Kauf. доброе купно.
курнява В. Schneegestöber, курява.
кутец В. Schweinstall.
кучкы О. niederkockend. на кучкы О. присїдаючи. на кучкы шура іти = ховзатись по леду присьідаючи.
кы Ч. psl. кый, кая, кое, was für ein. — кы-ж там дябоў = який там чорт. — кы-ж там гріх = який там гріх (гварит, як тяжко).
кыпяча вода В. siedendes Wasser.
кыян жельізна Ч. до розбиваня каміня; у нейі тоньший конец: ванна; перед грубшого кінця: чело.

Л.

ўапі Бон. P. schnell, лапі. не ўапі (не вапі) = не скоро, „не духом". ўін ўапі не зробит er wird nicht schnell machen.
ўасуля В. „корова біўа по під бріх" Namen einer auf der Unterseite weissen Kuh.
ўахы Бон. Kleidung. церківны ўахы = ўодьіня парадны до церкви. — ходильны ўахы = ўодьіня до щоденного ходу. (в східн. Галич. лахы = Lumpen, Fetzen).
легкой Ч. Lunge.
лен genit. льну К. „лен росит ся на росьі, рафат, сушит, мядлит, тре, чеше ся на щети". — „лен берут, росят, рафають на рафах, мядлят на мядлицях, трут на терлицях, чешут на щітцьі, надьівают на кіжівку, прядут, мотают на мотовиўо, несут до ткача".
Лешко В. Alexius.
лишка Ч. К. або лис Fuchs.
лиховати Бон. нарікати, лихословити, fluchen, unter Fluchäusserungen klagen.
льігомо adv. zur Schlafzeit льігомо гмер er starb im Bette in der Nacht (während der Zeit, wann man im Bette liegt).
льіпити хаўупу В. die Hütte mit Lehm bestreichen.
льіторіздя В. gen. neutr. collect. Jahressprossen, junges Reis cf. psl. лѣторасль et рождие ruth. піще, Reisig.
ўупа В. in der Bedeutung Rinde, im Gruth. лупа die Schale.

ўыжник К. лыжник, поличка на лижки.
ўыскат О. es blitzt.
ляпа Р. Klatschmaul, Plappermaul.
люб-люб Р. entweder — oder. бер люб кожух, люб кожушанку.

М.

маік В. Löwenzahn, Taraxacum officinale.
мамрота О. „што невыразны бесыдує, што мамре“ Stotterer.
мараш В., „з ропы счыстины пущают на ріку; марашем смарують ўоси“ die beim Naphtha Destillieren zuzückgebliebenen Reste, die als Wagenschmiere benützt werden.
Марушка К. Marie.
марцінок О. plur. марцінкы (für мартинок Engerling, Maikäferlarve.
маслъох В. Butterpilz, Boletus luteus.
масный, а не соленый О. schmeichlerisch, falsch (wörtl. fett, doch nicht gesalzen.)
матьіювка В. Timotheusgras, Phleum pratense. матьіювку с куничем сыют.
мацюнкый Бон. В. ganz klein. мацюцькый К. sehr klein.
медулы В. (nom. sing. медуля) великы, соўодкы грушкы.
мерва Wirrstroh. наробити мервы Zwist und Hader streuen. наробив в селы мервы.
Микита Бон. in anderen Gegenden Никита.
Миколай Бон. Микоўай Ч. Nikolaus, Никола.
мисник К. полиця на миски.
Михал Ван. Michaël.
михаўівкы або осьінкы Ч. грушкы, пристают на Михаўа.
міль В. gen. masc. Motte.
міх Б. in der Bedeutung: Koretz. міх пшеницы = корець пшениці.
моўодник Ч. junge Triebe. моўодникы зелены.
морскы свинкы. морскы пацята альбо пацятка К. Meerschweinchen. морскі свинки.
мотовиляк Ч. Schmetterling papilio.
мотылиця В. in der Bedeutung: Schmetterling, papilio.
мотыля gen. fem. Бон. В. Schmetterling. една мотыля deminut. мотылька. полетыіла една мотылька; — однакож в Р. мотыль gen. masc. так як в загальнорускім.
мочар В. Morast gen. masc. тот мочар у Лемків: тота мочар. g. f.
мрозуля Ч. морозуля „корова бурява і трочки білява“ Name einer bräunlichen, weisslich besprengten Kuh.
мысль Gedanke, прийти до мысли К. in den Sinn kommen. не прыде мі до мысли es kommt mir nicht in den Sinn, ich kann mich nicht erinnern.
мурайка О. К. Ameise plur. мурайкы.
мучник Бон. Claviceps purpurea, Mutterkorn (Sclerotium).
мушарка В. Fliegenschwamm, Amanita muscaria.
мущкы В. „грива, што спадат на чеўо коневи — мущкы і у жены (ist vielleicht mit ukr. мичка, Locke, Haarbüschel asl. **мочька** zusam-

menzustellen. отъ коегождє лка исторже пастырь добрый двѣ ногы и мочкоу оуха Psalt. int. Miklosich).
мятушити. змятушити Ч. rad. мьн. (мягъ + ухъ + ити) cf. pol. miętosić, zerdrücken, zerknittern.
мюзга В. Марк.

Н.

набрати конвійоў воду В. mit der Kanne Wasser schöpfen.
набрескуоўй моуоко В. sauer werdende Milch, набряскле молоко.
навалистый чуовек Р. schwerfälliger Mensch.
навалюха О. навальный дощ, Platzregen.
нагуый В. ungestüm, ueberstürzend. нагуый чуовек.
награбкы К. сіно граблями згорнене.
надоуок В. надолок, часть пришита до кошулі доуом.
накстити К. охрестити, taufen, mit dem Taufnamen belegen.
на леды ся возити О. Schlittschuh laufen.
намелец Р. намелюх жытный О. Claviceps purpurea, Mutterkorn (Sclerotium).
нарікати praes. нарічу klagen. все нарічӗте = завсе нарікаете.
на самый перед К. zuvorderst, zuerst.
наскый В. uns angehörig. наскый чуовек.
насьінкы В. Samenhanf, Mäsch.
натягавкы О. Р.-В. Hungertzwetschen nom. sing. натягавка.
нигда Ч. niemals. нигде Ч. nirgends.
ник Ч. Р. niemand ніхто. ник не быу es war niemand da. ник не пришоу es ist niemand gekommen.
нико! О. кличка до свины, а-гій-нико! нико! або никусь! (у Лемків: алюлю! лю-лю-сю!
нич-по-тым Б. (indeclinabel) Taugenichts.
нуды. нудый Бон. оттам psl. онждоу illa via.

О.

(ў)обзывати ся Р. sich hören lassen, antworten. не обзыват ся.
(ў)облесный В. schmeichlerisch „што приповідат".
(ў)облеченя К. Kleidung.
(ў)обльігати Ч. sich niedersetzen, sich niederschlagen. ўобльігат порох der Staub setzt sich an.
(ў)оболонка К. dünne Haut.
ўоборожына Р. другы г оборозьі.
ўобручик Р. kleiner Reif. ўобручыкы = малі обручі.
ўобстояти ся Р. bestehen, остояти ся.
ўобсербувати ся О. sich berathen; sich besprechen.
ўобшывка В. Kragen. возму тя за ўобшывку ich werde dich beim Kragen nehmen.
ўобырва В. Augenbraue plur. обырвы (womit nicht nur Augenbrauen, sondern auch Augenlider zugleich bezeichnet werden (in Б. ist брві (plur. pol. brwi) üblich.
ўобяти В. umfassen, східногал. обняти.
ўовечка Бон. Mauerassel, Oniscus murarius plur, ўовечкы
ўодкыль Ч. ўодкыле В. woher. ўодкыльси О. irgend woher. ўод-

кылес пришоу = звідки ти пришоу? — він ўодкылеси пришоу = звідкись пришов.

ўодмяч О. Thauwetter in Ost gal. відлега (Зарудцы коло Львова) відельга (Підлисє коло Бродів).

ўодульдати ся Р. sich antrinken cf. дудлити: uebrigens auch auf die interject. дуль! — дуль! vom Schalle einer langsam aus der Flasche gegossenen Flüssigkeit) hinweisend.

ўод'ярати поле Р. покладати стерниско. — ўод'ярка = ўод'яруваня поля.

ўозо́р Б. ўозір Р. „язык быдлячый", Ochsenzunge.

ўозниця Р. дїра в повалї, куди виходить дим. калениця = дїра в даху.

ўокрачка Р. дві скыбы в середины загона не з'ораны; так ся называт за то, што колечка (на Поділю: колысницы) окрочують.

ўокропа Бон. Graus. збиў го, аж окропа er hat ihn geschlagen, dass es ein Graus ist.

ўокропечный В. ўокропельный В. furchtbar.

ўокруглый Ч. rund, круглый.

ўоквыт В. Blühen. зле буде на ўоквыт, коли вітер дує, коли сўота.

ўомылец Р. Оп. Lolium temulentum, Taumelloch. дуже ўомыльцу, збіжа з ўомыльцем. ўомылец г вівси і ячмени.

ўопарелиця Р. Nachtfalter, phalaena (за то, што летит до ўогня і ся опарит.)

ўопачный К. у Лемків: опачный, wunderlich, unheimlich; zuwider.

ўопрены В Stachelbeeren.

ўорати Бон. pflügen, ackern. „ґаздыня миску з мукоў і сьвіжым яйцем ставит під пуг, обіжит три рази ґазду і быкы і подає руку ґаздьі, — а ўін знимат шапку, батогом пише на земли хрест перед быками і ўоре".

ўорка. 1) покладаня 2) скородьіня 3) гаківка (гакує ся = заскородит, знов ўоре і волочит; глубше а рідше покладаня на выробленій земли = ўод'ярка.) Р.

ўосьінкы В. пізны грушкы, маўы.

ўослухувати Р. horchen. наслуховати.

ўосутити ся Ч. sich stark verletzen.

ўосып Ч. данина парохиян в готовім зернї.

ўотжык Бон. отже siehe da! ото-ж.

ўотрудник Р. Wolfsmilchraupe, Raupe von Deilephila euphorbiae.

в оцеміню Бон. im Augenblick pol. w okamgnieniu, čech. v okamženi.

ўочапити стопы Ч. стовпи осмотрити очапами, очапити ўікна.

ўочей Р. очий. vielleicht ўочий зробит = може зробит.

ўошаделйна Ч. „люд, што обмерзат на деревах", ўожеледы, ожльоды.

П.

пазнот Б. Fingernagel plur. пазноты. пагнізт. В.

паль genit. палю В. Brennmaterial. треба бы устарати якого палю.

памула О. варят з черниц памулу. gekochte Heidelbeeren.

пане сьватый! Бон. heiliger Gott.

паннуся К. Fräulein vocat. моя паннусю od. паннусь.

панцакы plur. В. masur. pęcak gekochte Gerstengraupen. панцакы будеме йісти. східногал. логаза.

паперик Бон. eigtl. Papierchen; Papiergulden. два паперикы zwei Papiergulden.
пасный Р. was gemästet wird Mast-. — „пасьной паця“ junges Mastschwein, Mastferkel.
пастырка О. Bachstelze, Motacilla.
патрохы Р. награбаный в кряках мох, чатина, што берут до стелыіня. Moos und Kiefer- od. Tannen-Nadeln, die man zusammen scharrt, um dieselben als Streu für's Vieh zu benützen.
паузняк Р. мотуз до привязуваня пауза. (пауз = рубель, Heubaum)
паучына В. „што наснуют паукы“ Spinnengewebe.
пацяра О. рідша фармуга, рідшый салямах Milch, worin etwas Mehl eingemacht wurde.
пентлина. пентлиця О. Spanseil (bei Pferden) польск. pęcina.
пек. бодай тя пеци били В. східногал. = пек тобі. eine Verwünschung, etwa: der Teufel mag dich holen! пеци nom. plur. von пек was einen bösen Geist bezeichnet haben mochte cf. пекло).
перастый Р. gefiedert, federartig gespalten.
перекрочити Р. В. ueberschreiten. я перекрочиў заяця = переступиў.
перекусок gen. masc. genit. перекуска Р. Imbiss ostgal. перекуска gen. fem.
перецьілювати Р. uebereinander werfen, hinüber werfen. перецьілює ся = переметає ся.
перхнути Ч. aufflattern, порхнути, перхнуў птах. в старосл. булобы *пръхнѫти.
пестряк Р. Warze.
печень oder печеня Leber hepar; dagegen Braten печене мясо cf. ukr. печене.
пивничный Р. „што має пивницю під собоў“ (пр на весїлю).
піўсяжок Ч. пусяжок В. halbe Klafter.
підбільшати ся В. sich allmählig vergrössern. вода ся підбільшат allmählig wird das Wasser grösser.
підгорлиця В. Wamme.
підўый Б. in der Bedeutung krank. я барз підўа (гварит жена люб дьівка) ich bin sehr krank, sehr schwach.
піднебеня В. Gaumen.
підпаўок Ч. Wachtel, Coturnix dactylisonans.
підрешітя gen. neutr. О. „што высьіє з протака“.
піперечына Р. ўорка піперечна“.
пірогы Б. Hungerzwetschen (nom. sing. пірог).
плясканка К. Rhodeus sericeus (Cyprinus amarus) Bitterling, Plättel plur. плясканкы, dem. плясканочкы.
пляскуры Р. першы коноплы Staubhanf. місто: плоскуры cf. плоскінки. — драбы Р. другы коноплы, Samenhanf.
пляснути В. mit einem Klatscher draufschlagen. пляснуў коня.
повитиця В. Convolvulus, Winde.
повікы О. Augenlider. обырвы О. Augenbrauen.
погынавый В. О. biegsam; — elastisch. стосівка погынава biegsamer Peitschenstiel.

погрішеньство Бон. Vergehen. погрішеньство якоє.
позабыти К. vergessen. я позабыў вшыткы сьпівкы.
покыль Бон. wie lange. потыль so lange bis, bis.
поўазник (поlазник) Бон. рід „цоўты" пшеничної.
поледиця В. Glatteis.
поливачка Б. Laugfass, Laugzuber „цебрик, што поливают ўахы".
польін К. Б. В. Бон. gen. fem. genit. полени. дві полени альбо гряды Querstangen in der Küche, auf denen gewöhlich gespaltenes Holz getrocknet wird. польін eigtl. Scheit; im Gruth польіно gen. neutr. hier дровно).
поўожистый В. положистый eben. гора положиста ein Berg mit sanften Lehnen.
помальше В. langsamer.
помачати В. nass machen, benetzen. дощ помачат В.
помело В. Wisch, Ofenwisch „мітўа з березы, помело з чатины = der Besen besteht aus Birkruthen, der Wisch aus Nadelbaumzweigen.
понагляти В. in der Arbeit eilen, понаглят = пильно робит (пильно in Bedeutung: rasch, schnell).
попенька В. Leuchtkäfer, Johanniswürmchen, Lampyris noctiluca.
попўоток В. Zaunkönig, Troglodytes parvulus. „попўоток вывиват ся пильно; на зиму не одлытує" der Zaunschlüpfer ist sehr rührig und behend; zur Winterszeit verbleibt er bei uns.
портки В. Hosen.
порубня мотыка В. альбо біка до копаня терня Karst.
порхавка В. Kröte.
посады Бон. „як шырокой боіско, розстелює ся два альбо три ряды збіжа до молоченя; тоты ряды = посады. Сроґой жыто бере ся на дві посады".
посивястый Бон. mit grauem Anfluge.
поскўонкы Б. Staubhanf.
поскубкы В. Staubhanf, Femmel. „коноплы, што ся перше скубе".
потахнути Бон. sich senken, sich setzen. „соўома, сьіно потахне".
потеличак Бон. горнец з Потелича (містечко коло Жовкви).
потеч В. gen. masc. Boletus luridus, Schusterpilz.
потріб Бон. gen. fem. Bedürfniss, Bedarf. на вшытку потріб zu allerlei Gebrauche.
пошкрабало мене. Р. es hat mir einen grossen Abbruch gethan, ich erlitt empfindlichen Schaden (wörtlich: es hat mich gekratzt).
праві В. fast.
прибраня В. gen. neutr. Kleidung, Putz.
прикыснути В. etwas sauer werden. прикысўо моўоко.
приложити печатку Р. Siegel aufdrücken.
приплянтати ся Р. приблукати ся sich wohin verirren. приплянче ся цыган.
присмотрити ся К. придивити ся, anschauen. піду я присмотрити = допильнувати; також смотріти, посмотріти.

пристанути В. reif werden. як сливка пристане wenn die Pflaume reif wird.
прихвалити К. beistimmen, bejahen. прихвала Bejahung.
причіўок К. передна перегорода в стодолї. (властиво: причолок Vorgiebel).
приязный В. freundlich. приязный чўовек.
приятель К. приятыіль В. in der Bedeutung: consanguineus, Verwandter. приятыільство Verwandschaft. мы в приятыільстві wir sind verwandt.
прібант В. О. bewährter, erprobter Mann. в тым прібант, до того прібант. — прібантный Adj. mit dem Dativ. verb. тому прібантный er ist darin praktisch bewährt.
пріклятство робити Бон. кляти, schelten.
прозористый чылі видочный О. durchsichtig.
(проклоны) В. бодай-с скыс! бодай тя перун встрылиў! ты пся скоро! ты пся дупо! ты пся ного! (du Hundsfott!) пся паро! пся бестыйо! пся бідо!
протак Р. „зо скоры решето; протаком підсчинят збіжа“.
псьімлычак В. Raupe des Wolfsmilchschwärmes, Deilephila euphorbiae.
пся муха Р. Pferdelausfliege, Hippobosca equina.
псяркы К. малы ябка альбо грушкы.
псяча муха Бон. Pferdelausfliege „быват по псах, по конях.
пштыкач В. Rothschwanz, Lusciola phoenicura.
пужыт Р. es kommt zu Gute, es bekommt wohl, es ist nützlich = плужить.
пупяжа В. О. gen. neutr. (пупягъ+иє) collect. Knospen. пупча чылі пупяжа на дереві.
путорак Б. штука має дванайцє ўіктей. а в ўікти двайцє пасем, пасмо штырі і двайцє ниток. — Грубу пряджу мотають на путора ўіктя -- ля того: путорак; тонку пряджу мотают на три ўікты (зове ся прядено).
пырнадлы і К. Larven der Rinderbremse, Hypoderma bovis (nom. sing. пырнадель).
пырскати В. bespritzen пырскат водоў. не пырскай.
пыщкы Р. Blutfedern. „іде пюря в коўодкы“, gruth. пишки.
пявчати Р. пиявчати piepen. пявчыт куря = пищить.

Р.

радуга О. Regenboden, iris (в Галичинї єсть тоє названє вельми рідке; звичайно говорять: дуга, весела, веселка, веселиця, тут і там смуга, або зовсїм місцево в Лемківщинї: туча).
райцувати К. sich berathen cl. pol. rajca, radca. нарайцувала ся з бабами.
ранній Р. frühzeitig, Morgen-. — ранній дощ, вдовин пўач (не тріває доўго).
ржати ся neben рджати ся Бон. wiehern. кін рже ся. — однакож в О. кін рзе.

ріжнити В. unterscheiden. „г нас не ріжнят повікы і обырвы“ —
ріжньі adv. auf mannigfaltige Weise, verschieden.
різаня В. Schlachten. на різаня ховат свиню er hält das Schwein, um es zu schlachten.
робітны і ходильны ўахы О. Kleidung, die bei der Arbeit und sonst gewöhnlich getragen wird.
рогатина В. Hornvieh gruth. худоба рогата oder рогова.
розкўінкы В. Staubhanf „першы коноплї“ плоскінки.
розполокати Р. auseinander spülen, auflösen. водоў розполоче сивый камін er löst Kupfervitriol im Wasser auf.
розчеперити Р. auseinanderspreizen.
розчервенити ся В. roth werden, erröthen.
рыджик К. Reizker.
руда на сливках Р. Pflaumenreif.
рудина Р. „тверда земля“ pol. rędzina. коло Дрогобича: орядивина.
ружый В. rothbraun. ружый бык. cf. psl. **рыждь.**
руковище В. Handgriff.
рум О. Anthemis, Hundskamille, (cf. ost. gal. роман.)
румер Бон. Schafgarbe, Achillea millefolium (cf. роман Anthemis, румянець Matricaria).
рыбар 1) Fischer 2) Sterna, Seeschwalbe.
рыяток В. Rüsselchen. дзюрдзик має тононькый рияток die Spitzmaus hat ein feines Rüsselchen.
рясистый Ч. an Rispen reich, mit grossen Rispen versehen. рясистый ўовес (ряса hier Rispe).

С.

саршына В. Schilf, Rohrkolben. сашына. саршынянкы (nom. sing. саршынянка) Rohrdecke, Schilfmatte.
саршін genit. саршоня Hornisse два саршоньі.
сьватка Ч. зелены сьвата, Pfingsten.
свербоголуз В. свербoлуз О. Rosa canina, ростут свербоголузы.
свиннак Бон. Sonchus, Saudistel, Gänsedistel.
свинниця В. Borstengras, Nardus stricta „росне па підўых землях“.
сьвірко Ч. сьвірк Ч. сьвірок К. Zirpe. сьвіркы сьвірчат.
сьвітлячий К. glänzend. сьвітлячеє піря.
сележін В. gen. masc. Milz.
серна К. Reh. рогач Männchen plur. рогачы.
сивак Бон. горнец сивый.
сивка Бон. сива кобыла.
сивый камін Р. Kupfervitriol в східн. Гал. синий камінь.
сьівати Р. säen, сьіяти. мы сьівали ўоркыш.
сьідўачка В. сьідўовато загўубена, з дерева вербового альбо липового — до віяня жыта“.
сьіменастый Ч. ganz fein getüpfelt, mit feinen Tüpfeln bestreut.
сьіпит В. z. В. дощ сьіпит es fällt ein Sprühregen.
скаворожный. шкаворожный Бон. in der Bedeut. Ekel empfin-

dend; in anderen Gegenden hingegen in der Bedeutung Ekel erregend, ekelhaft.
скавронок Б. Lerche. скаврінок О. скаврінкы сьпівают О. (aus dem pol. skowronek).
скіпщына Б. ерекцийна данина селян в снопах збіжевых.
склеп Б. пивниця, Keller.
склити ся Б. glitzern. склячый glitzernd.
скомльіти В. winseln. пес скомльіє В. = скомлит.
скопец genit. скіпця В. Milchgelte.
скопленый баран В. = счищеный, Schöps.
скринька льізарня В. прилад до різаня сьічкы. — части: шмиґа = дерево, што до него приправеный різак (ніж), на што стає, грядка, з горы стальця, до стальця іде різак (ніж). — варыжка у льізарни, што попыхат соўому".
скрипак Б. скріпак К. Wachtelkönig, Wiesenknarrer Crex pratensis, деркач.
скуд Б. woher gruth. звідки pol. skąd. скуд пришоў?
сўышно Бон. eigtl. ruchbar, hörbar што там у вас сўышно?
смуга В. Regenbogen, iris.
смуга поля Б. довгый лан поля.
сничкы В. „гоўуз двоіста" Gabelzweig, Gabelast.
сьніжиця В. Schneegestöber.
сьнітый В. vom Brand befallen; verschimmelt, сьніта пшениця vom Brand befallener Weizen.
Собко К. Севастиян.
собота К. Samstag.
сокыра Axt. части: 1) ўобух 2) ўістря 3) борідка а цьілой называт ся „сокыра". — топориско Axtstiel.
сокырвиця В. Eiter всхідн. Гал. сукровиця.
соленый Ч. 1) gesalzen 2) salzig східногал. солоний.
соўовік К. сўовік pol. słowik соўовік сьпіват барз пекны.
солянка В. Salzgefäss.
соненько В. Sonne. соненько сходит В.
сотный Б. der hunderste, сотий. — сетный Бон. in der Bedeutung: gross sehr gross. сетный сніп sehr grosse Garbe.
сьпівка plur. сьпівкы К. Lied in Ostgal. співанка.
спрысьный О. geschickt, gewandt. руку має спрысьну, хоц до чого.
спустистый. В. abschüssig. гора спустиста.
сроґий К. gross, sehr gross, stark entwickelt. сроґа яўівка К. сроґий ячмін. сроґий сьніг О. grosser Schneefall.
став Ч. Gelenk, plur. ставы.
старник Бон. senecio. Kreuzkraut.
стосівка В. Peitschenstiel.
стріж В. стріжоґа В. стрыг В. 1) dünner Eisgang „стріжоґы мерзнут на ріцьі В. 2) dünner Nebel. стоят стріжоґы на ріцьі. стріжоґы Р. рідка гмўа. — стрыж oder строжога plur. строжогы Бон. dünner Eisgang, dünner Nebel.
струна шихова В. така струна, што в середины ниткы, а з верхы дрітикы.

стрямбы В. Fransen, стряпи, pol. strzępy.
студ Б. von hier, pol. stąd, звідси, звідти.
студенина К. Sulze.
сука Бон. корытце до гамуваня.
сухара О. verdorrter Ast, dürrer Zweig.
суш В. сам віск, Wachswabe ohne Honig.
сыпати schütten. насып воды Ч. schütte Wasser.
сяга В. Klafter. єдна сяга.
с̑яра В. Р. Biestmilch.

Т.

такічко В. so, auf diese Weise. укр. такечкы deminut.
тарахы plur. tant. Р. О. „чатина соснова зграбена; стелят під добыток“. Р. — „сухе листя, чатиня, мох, што стелят під добыток“. О. dürre Blätter, abgefallene Nadeln, Moospflanzen und dgl., die man als Streu für das Vieh benützt.
тасьмир Ч. Ackerwinde, Convolvulus arvensis cf ukr. тясма, pol. taśma, Band. Zwirnband.
татарскóє зыіля або сашы́на К. Acorus calamus, Kalmus.
татарчух Р. О Anisoplia fruticola, Getreidelaubkäfer. „татарчухы лытают, як сыют татарку (с початком червця).
тачати Бон. wälzen. тачат тысто.
твердавый Бон. etwas hart.
твердосон Бон. Echinops sphaerocephalus, Kugeldistel.
телятник О. телячник О. Gebärmutter der Kuh.
тéраз oder тепер Р. О. Бон. jetzt (в Верхраті, в Жовківщині терáз = търазъ, той раз польск. teraz).
терўо deminut. терлечко В. Reibeisen (в східн. Галичині: терло Laichen der Fische,)
тыіменичкы О. Kopfschuppen (укр. тїменицї).
тўустый К. fett (на Укр. і у Бойків товстий = грубий).
тороканя Р. „плахта с штырма тороками“ ein Laken, der an seinen vier Enden mit Schnüren versehen ist. гев! дві тороканы!
травник В. Grasplatz.
трембухатый В. bauchig. трембухач, тельбухач Grossbauch.
трепачка г оґоны быдляти Р. Haarbüschel am Schwanzende des Rindes.
треска Р. (pol. treska ruth. wäre тростка) Mundstück „треска Файкы што ся бере до ґамбы“.
тринд (seltener тринда gen. fem.) О. Drohne, polsk. trąd.
тритко В. Wiesenknarrer, Wachtelkönig, Crex pratensis, деркач.
троістый О. dreifach.
троскати ся В. sich kümmern, sich grämen. курка ся троще (тросче) die Henne gackert (як ся має знести).
троценька О. ein Bisschen.
ту О. Б. Р. hier, тут. тука. тукай psl. тоу. тоука.
тудый Бон. туды.

турбацыя В. Р. Бон. Kummer, Sorge, Bedrängniss. турбацыя го грызе der Kummer plagt ihn.
турбачный В. альбо страпеный kummervoll, niedergeschlagen.
турок В. Бон. турко Turteltaube.
тутейшый В. pol. tutejszy в інших місцевостях тутеньшый = тутешній.
туток К. hier psl. тоутакѡ. — тамок К. dort.
тыж В. auch, укр. теж.

У.

(ў) ужытный. К. nutzbar. лишівкы — то ужитны губы.
уполоти Р. jäten. уполоў выгород er hat den Garten gejätet.
усениця Ч. Raupe. (в инших місцевостях ўусениця в В. гусениця).
усьін Б. genit. усьіну Rosshaar (unter dem Einflusse des masur. włósień, genit. włosienia entstanden, ruth. волосьін oder волосань gen. fem.) даў мі дуже усьіну er hat mir viel Rosshaar gegeben.

Ф.

фаля альбо навальниця В. Ч. „вітер, што дре з дожджем", Sturmwind mit Regen.
фармуга О. альбо салямах О. „моўоко соўодкой, засыпаной мукоў".
фартух В. in der Bedeutung: спідниця, weibl. Unterrock. на фартух припинат запаску с переду.
Федір Бон. = Фецко В. = Фецак К. Theodor.
Федорка Бон. = Фенна В. Феська К. Theodora.
форкати В. schnauben. кін форкат das Pferd schnaubt.
форчати В. fauchen. кіт форчыт die Katze faucht.
фыкати К. ausschlagen. кін фыкат.

Х.

хватати В. greifen.
хворый О. krank.
хлопча Ч. Knäbelein, Knabe, plur. хлопчата.
хляпач В. Kneif. части: коўодка, рыфка Reif, свірник „што тримат рыфку і желызце".
хляпка О. kothiges Wetter.
хляпота Р. хляпа Klatscherin; Klatscher.
хлыпати, хлипати О. in der Bedeut. schlürfen пес хлипат моўоко языком = хлепче. укр. хлипати = schluchzen.
хомевка В. обруч, што навивают воўося (cf. хомут, psl. хомѫтъ).
храстка альбо кіньска трава Б. Schachtelhalm, Equisetum.
хращ В. Reisig. хращ берут на паль.
хробачны грушкы В. wurmstichige Birnen.
хруставкы Ч. В. Р. „малы, тверды сливкы" eine Pflaumenabart mit kleineren Früchten und hartem Fleische.

хрущель oder хрущ. Бон. Wiesenknarrer, Crex pratensis cf. pol. chróściel. хрущ хрущыт.
худина Р. худой мясо, mageres Fleisch.
хусты для жен О. парадны, церківны ўахы Festkleidung der Frauen.
хытрый К. in der Bedeutung: habsüchtig cf. psl. хытати rapere.

ц.

цьвігати В. schlagen. цьвігат батогом.
цьільнути О. Бон. schleudern. werfen. цьільний за пўіт.
цьіп В. части: на держаку і бияку сут з бычейі скоры „ґацкы", — што тримат, звязка скоряна, „свора". Ґацкы можут быти і дратвйоў звязаны".
цьмічок Бон. Spitzmaus, sorex plur. цьмічкы.
цьмічкы Р. „грушкы подоўгастенькы". nom. sing. цьмічка Abart länglicher Birnen.
цокувати О. stützig werden. цокуют коньі. цокує кобыла.
цоўта В. Strietzel cf. čech. calta.
цомпльі з леду О. Eiszapfen.
цыцкати Б. saugen. ўін цыцкат.
цяткастый Ч. цяткатый getupft.

ч.

чарниця Р. gew. plur. чарницьі Waldbrombeere. Rubus fruticosus (f. черницьі, чорницьі).
чарноха В. черноха Namen einer schwarzen Kuh.
члено к В. Glied, namentl. Fingerglied.
чепак К. eine Art Fischnetz.
червенак Бон. горнец червеный.
червінкы Ч. Abart Birnen (nom. sing. червінка).
черепкати Р. knarren, krachen. черепчыт люд das Eis knarrt.
чиркач В. Turdus viscivorus, Misteldrossel.
чмільник В. eine Pflanzenart.
чумка Бон. oder мущка Бон. чуприна, што спадує на чеўо копеви cf. gr. κόμη lat. coma.

ш.

шаделина Б. Р. Reif an Bäumen (cf. шадий, сїдий).
шалина В. oder паўкы В. Typha, Rohrkolben, шалина Бон. oder саршина Бон. Phragmites communis, Rohrschilf, Teichrohr.
шалюпнути. шелюпнути Бон. Geräusch verursachen, (cf. шолопати, лопати).
шаркнути Бон. anschlagen, mit Geräusch streichen, streifen. як не шаркне косоў.
шепетати О. lispeln, чўовек шепоче, як каже: со, стыры.
шепетлявый В. der lispelt.

шіплати Р. tappen, betasten шіплати руками х кешени за пінязми cf. щупати.
шкаруна К. Eischale. Schale cf. скора.
шкортный. скортный. пошкортный Бон. wählerisch im Essen. кін скортный „што не хце йісти“.
шкула Бон. Plage, Schaden. Qual; чкода.
шкулак Бон. Faustschlag. шкулаґнути einen Faustschlag versetzen. ударити кулаком, пястуком.
шльоха О. kothiges Wetter, Thauwetter. cf. слота ukr. сльота.
шміґлый Р. schlank, польск. śmigły.
шпень genit. шпеня Stiel. грушка висит на шпени s. шпін.
шпенцер з рукавами В. Spenser, Spenzer.
шпін genit. шпіня Stiel, eigtl. das Bindende. das Zusammenhaltende,што спинат. — шпін в брячцы Schnallenzahn. шпін у ябка der Stiel beim Apfel. черешны зо шпинями Бон. Kirschen, von denen die Fruchtstiele nicht losgetrennt wurden.
шпурити В. schleudern. шпуриў на землю. шпурнути. шпурне.
шраґы В. до різаня дерева, Holzbock, Schragen.
што was; в Б. цо, польск, co.
шуваря К. gen. neutr. „підуа капустз, тілько ля коров“ Kohlblätter von geringerem Werthe. die man als Kuhfutter benützt.
шура пущати О. ховзати ся на леду „пудме шура пущати“.
шыховный oder складный В. mit Chic, gewandt.
шышкы альбо сыскы у сосны Бон. Kieferzapfen. — кукурудзкы у смеряка Fichtenzapfen.

Щ.

щыпакы В. Narben von der Impfung. щипакы му знати.
щыпиця Р. К. щыпак В. Ohrwurm, Forficula.
щыпяр В. Impfungsarzt.

Я.

ямела В. Viscum, Mistel. росне на ялици; ямелы дают до сычкы ля коров.
яскіўка Б. О. Schwalbe, plur. аскіўкы pol. jaskółka — в інших місцевостях: ўастівка, у Лемків: ґўастівка, гластівка.
яцы Гв. in der Bed. nur, тілько не мае ґрунту нич, яцы хаўупу er hat kein Grundstück, nur eine Hütte. мае яцы два быкы er hat nur zwei Ochsen.
ячмін двояк В. zweizeilige Gerste.
ячмін шестак В. sechszeilige Gerste.
ящірка втыче Б. місто ящірка втыкат. (неправильность, бо форма praes. втече мае значене futuri.)

Ю.

юдаш Ч. gen. masc. Sorbus aucuparia, Eberesche; у Лемків: юд, юдик, юдина в східн. Гал. ряб, оряб, рябина, орябина.

южына Р. Б. Ч. Jausen, Abendbrot, Vesperbrot. сыдают на южыну альбо підвечурок. — зйіў южыну psl. **оужина** coena.

южновати Б. **южыновати** Б. О. jausen, Vesperbrot essen. будеме ту южновати. psl. **оужинати** (cf. germ. jausen) coenare.

юж ти Ч. В. ja wohl, ganz gewiss (юж ті) pol. już ci = а тыж! oder айно В.

Юрко В. Georg.

НАУКОВА ХРОНЇКА.

19. листопада ст. ст. 1893 року сьвятила пятьдесять лїт свого істнования одна з найповажнїщих наукових інституций України-Руси — київска археоґрафічна комісия. Великі заслуги її в справі розвитку нашої історнї надають нам обовязок деякі подати відомости про її минулу долю і дїяльність.*)

Комісия заснована була з ініциятиви тогочасного ґенерал-ґубернатора київско-подільско-волиньского Бібікова, з характером зовсїм урядовим. Два роки перед тим з ініциятиви двох виднїщих заступників київскої інтелїґенциї — Михайла Максимовича і славного богослова Іннокентія Борисова повстав був проект приватного „Київского товариства історнї й давнини славенорускої“, але він не удержав урядової санкциї; уряд очевидячки не хотів віддавати сеї справи в приватні руки. Бібіков, котрому передано було проект для дальшої промоциї, не дав єму ходу, але скориставшись з сеї ідеї, 1843 р. проектував, здаючись па приклад тільки що заснованої археоґрафічної комісиї віленьскої, урядову комісию під безпосереднім доглядом і властию ґенерал-ґубернатора. Такий проект очевидячки виходив з полїтичних мотивів — в історичних розвідках з напрямом і контролею урядовою знайти новий привід для боротьби з польским елементом в правобічній Українї; урядовий характер її мав собі й прецедента в Києві в заснованій 1835 р. при кураторі

*) Історичні відомости беремо з ювілейної „Історичної Записки“ комісиї.

просьвіти „комісиї для розшукуваня давнини в Києві“ (ся одначе не мала такої політичної мети). Проєкт Бібікова здобув собі санкцию літом 1843 р., і так з'явилась „київска дочасна комісия для розбирання давних актів“ (кіевская временная коммиссія для разбора древнихъ актовъ, состоящая при кіевскомъ, подольскомъ и волынскомъ генералъ-губернаторѣ), як і досї вона зоветь ся офіцияльно.

Такий чисто урядовий характер комісиї, становище історичної науки в ролї приводу национальної боротьби, під контролею місцевої адміністрациї, звичайно дуже мало відповідає вимаганням вільного, обєктивного вислїжування історичної правди. На щастя обставини зложили ся в дїйсности далеко лїпше, бо з заступників адміністрациї тільки сам Бібіков приймає дїяльну участь в справах комісиї, але як чоловік безперечно розумний, не міг накидати згори комісиї якихсь урядових проґрам: дальші ґенерал-ґубернатори активно не входили в справи комісиї. Дїйсне кермованнє науковою роботою опинилось в руках редакторів, і тут комісиї дуже пощастило, бо в сїй ролї знайшли ся справжні люди науки, з великим хистом і обєктивностию, котрі вели ся тільки науковими інтересами, а не урядовими змаганнями. Таким був перші двадцять лїт Микола Іванїшов (1843—1863), дальший двацяток (1863—1882) Волод. Антонович і останнїми часами Мих. Владимирский-Буданов.

Таким чином в дїйсности урядове становище не пошкодило науковій вартости її праць. Польска громада й преса, що з поводу такого урядового характеру комісиї оберталась дуже неприхильно до неї, обвинувачуючи не тільки в браку обєктивности, сторонничому виборі актового материялу, ба навіть — фальсифікациї актів, — з часом мусїли перестати з такими закидами, й дати виданням комісиї поважне місце між жерелами до істориї правобічної України. За історіоґрафію російску нема чого казати — з самого початку вона приймала виданнє комісиї з найбільшою повагою.

Тим часом урядовий характер не пошкодивши, як кажемо, науковости, був користним комісиї з погляду материяльних засобів й урядової запомоги. Комісия розпочинала свою дїяльність в обставинах дуже смутних — наукових сил було дуже мало, материял історичний був майже невідомий, в громадї ґрунт був мало приготований. Треба згадати, що україньска громада переживала ще на той час період свого духового упадку, й Київ тодї ще зовсїм не був таким центром духового життя, яким знову стає останнїх 20—30 років. Громада перебивалась на об'їдках історіоґрафії російскої й польскої, або на компілятивних і памфлетичних утворах минулого

віку, а найбогатші жерела українськоï історяї гинули й нищились в невідомости. Історяя збирання материялів для комісиї яскраво показує, як мало були відомі сї жерела. Для комісиї було зовсїм новиною істнованнє актових книг — в Овручу! також більш припадково дізнались про незлїчені материяли для історяї гетьманьщини в архивах московських (тепер Мінїстерства справедливости і Мінїстерства справ заграничних).

Треба віддати в тім честь комісиї, що вона зараз же постарала ся зібрати на більше наукових сил, не вважаючи на национальність і комісия з початку складалась з польского нумізмата Ст. Шодуара, Мих. Максимовича, Іванїшова й проф. Домбровського; до участи вона закликала між пнчого Кулїша (тодї вчителя повітовоï школи в Киеві, Шевченка — яко маляра, Костомарова (1846), Плат. Лукашевича, Метлинського, Д. Зубрицького, також місцевих польских письменників і аматорів, між ними найбільше зробив для неї Каєтан Свидзїнський). Почали з вишукування материялів; київскі архиви саме перед тим були добре обібрані для петербурскоï археоґрафічноï комісиї, звідки київска комісия даремно вимагала повороту забраного; за те важні відомости про архиви місцеві подавали розсилані по ґуберніях члени й кореспонденти комісиї; в сїй справі дуже користною була запомога Бібікова, котрий з надзвичайною енерґією накидав розшукуванє архивів урядникам місцевоï адмінїстрациї, маршалам, й приватним особам; хочай з якоїсь преюдикациї особливо цїкавились архивами приватними польскими (з котрих одначе покористувались дуже мало через ворожі відносини більшости Поляків до діяльности комісиї), але по дорозї вияснили ся документальні скарби урядові, й сї розвідки закінчили ся надзвичайно важним фактом — заснованєм в Киеві 1852 р. Центрального Архива при унїверситетї, куди зібрані були всї архиви судові й урядові до 1800 р. з усієї правобічноï України. Архив сей став головним джерелом для комісиї, як і взагалї для історіоґрафії правобічноï України. Можна одначе пожалувати, що занявши ся студиованєм великих засобів центрального Архиву (Архив містить в собі коло 6000 актових книг і коло 500 тис. окремих документів, не рахуючи сюди т. зв. „старих дїл“), комісия вже з менчою енерґією збирає материяли з других жерел; правда, що вона вже не мала енерґічноï урядовоï запомоги, яку мала за часи Бібікова. Тодї она енерґічно кидалась за материялом, не обмежовуючись правобічною Україною; так з Чернигова тодї передано їй було архив гр. Румянцова, з Петербурга архив униїяцких митрополитів; з архива Синода багато витребовано материялів для історяї унїї; з московских архивів зібрано

й приготовано для виданя акти козацких часів (і тільки через те, що директор архиву справ заграничних натепер уважав, ніби таке видане не на часї, і не видав оріґіналів, се видане не з'явилось, і дещо з материялів сїх потім видав коштом петербурскої комісиї Костомарів); пробовано, хоч здебільшки даремно, здобути материяли з архивів львівских і варшавских і т. и. Після заведеня Центрального Архиву, як кажу, ся енерґія менчає; хоч в виданях комісиї не перестають з'являти ся материяли з инчих архивів (львівских, варшавского, московских, литовскої метрики і т. и.), але сї розвідки виходили з особистої ініцияттиви співробітників комісиї, незалежно від неї. Сего року одначе знову піднесла ся через комісию справа про передачу деяких архивів з Чернигівщини й Полтавщини в Центральний Архив; добре було-б, коли-б комісия і на дальше не занехала справи збирання материялів українскої істориї, і такі сумні факти, як недавна передача частини Румянцовскої Описи України в Петербурску Публичну бібліотеку не трапляли ся більше. Між инчого нагадаєм ще про архиви земель Холмскої й Люблиньскої, передані недавно в Виленьский архив, де мабуть лежатимуть без усякої користи, і певне могли-б звідсїль бути передані в київский архив.

Окрім збирання археоґрафічних материялів, якийсь час комісия доволї енерґічно бралась і до справ археоґрафічних. 1845 р. київский „комітет для вишукування давнини" було скасовано й сю справу передано комісиї; комісия виробила широку археольоґічну проґраму, завівши в неї не тільки забутки монументальні історичні, але й археольоґію доісторичну. Головним дїячем в сїй справі був проф. Іванїшов, що й зробив кілька розкопок курганів; з поміж них найбільше значіннє має розкопка могили Перепятихи коло Києва (типу т. зв. скитского, з часів переходу від бронзової до залїзної культури), публикована в виданих 1846 р. Древностях комісиї. Але далї се видавництво спинилось, і самі розвідки археольоґічні після того поновлялись спорадично й мало; причини тому були материяльні: археольоґічні видання й розвідки забирали багато кошту, спиняючи видання археоґрафічні, що були головною справою комісиї.

За видання археоґрафічні комісия узяла ся зараз же по своєму заснованню дуже енерґічно. Але як під рукою не було готових материялів, і відомости про них тільки що збирались помалу, то й видавництво спочатку вело ся навпомацки Весь перший період —

до заведення Центрального Архиву й заснования видавництва „Архива Юго-Западной Россіи“, видання комісиї не мають певного пляну, хоч і визначають ся взагалї з погляду наукової вартости. За сей час вона видає серию „Памятників“ (4 томи, 1845—1859 р.) документи про життя Курбского на Волинї („Жизнь кн. А. М. Курбскаго въ Литвѣ и на Волыни, 2 т., 1849 р.) і кілька томів україньских лїтописий (С. Величка, з додатком кілька дрібнїщих мемуарів і хронїк, 4 т., 1848—1864, Грабянки з додатком хронїки Боболиньского, 1853 р.). Памятники були головним її виданнєм за сей час; кожний том їх поділено було на три частини: перша містила материяли до історий церкви: комісия дуже цїкавилась історию унїї, але за браком материялу тут до неї не приступила, й обмежила ся материялами до історії братств, (Луцкого, Київского й Львівского, й деяких дрібнїщих) й декотрих монастирів (волиньских); в другій катеґориї видані були документи про стан селяньский XVI в. і описи волиньских замків 1545 р., в третїй — документи про козаччину 1648—1664 р., переважно з збору К. Свидзїньского (документи сї потім вийшли в зборі: Xięga pamiętnicza J. Michałowskiego); всї сї материяли мають велику історичну вартість; друковано їх було з маленькими вступними увагами і з московским перекладом, що потім залишили.

По заведеню Центрального Архива, роздивившись в єго змістї, тогочасний редактор Іванїшов виробив нову проґраму систематичного видавництва. Акти мали видаватись окремими сериями по їх змісту; кожний том мав містити документи до якоїсь одної окремої справи чи питання, і до него мала докладатись розправа, котра-б обясняла становище сего питання в науцї, головним чином — на основі документів того-ж тома. Проґрама зазначала такі катеґориї: 1) акти до історий православної церкви в правобічній Українї — привилеї і розкази урядові, акти синодів духовних, судові, братств, манастирів, протести на втиски від католиків і униятів, фундушеві записи; 2) акти про устрій сїльский, про сїльску адмінїстрацию, розклад землї, орґанїзацию хлїборобства і відносини до дїдичів; 3) акти про міста — про міскі уряди, торговельні, цехові, про жидів, інвентари; 4) судові: акти судів сїльских, домінїяльних, маґдебурских і судів статуту литовского; 5) економічні: унїверсали поборові, монетні, такси урядові і поборові реєстри; 6) ухвали сеймиків і інструкциї, ухвали каптурові; 7) акти до політичної історий Польщі й правобічної України; 8) акти до історий найважнїйших паньских і князївских родів Правобічної України. Кожна катеґория мала

становити окрему частину Архиву, що мала складатись з поодиноких томів, з котрих кожний звичайно був окремим цілим. Перший том Архиву по такій проґрамі вийшов 1859 р. — акти про Унїю редакциї Іванїшова. Сей плян в основі своїй заховано й досї в видавництві комісиї; „Архивъ Ю.-З. Россіи" став головним орґаном її, сюди навіть заведено було й деякі лїтературні материяли як полемічні писання (т. 6, 8 і 9 1-ої частини). Досї вийшло 22 томи Архиву і 9 ще друкуєть ся. Поза Архивом комісия з того часу видала не так багато: розправу Іванїшова, про копні суди (О древнихъ сельскихъ общинахъ) з додатком кількох документів XVI—XVII. в. 1863 р.), лїтопись Самовидця з додатком лїтописи м. Хмельника (1878), Збірник лїтописий до історнї південної й західної Руси, зібр. Антонович (т. зв. Лизогубівска лїтопись, витяги з хронїки Юзефовича, кілька дрібних лїтописий — київска 7, межигорска, добромильска і т. п.) — 1888, 1) Збірник материялів (з лїтописий, мемуарів і актів) до історичн. топоґрафії Києва (для київского археольоґічного з'їзду) — 1874; два великі покажчики імен особистих і ґеоґрафічних до видань комісиї (1878 і 1883 р.), плян Києва 1695 р. і історичну ювилейну записку (1893).

Новий плян комісиї безнеречно мав багато користного: ґрупованнє материялу в окремі томи по специяльним справам примушувало, не задоволяючись збираннєм того, що саме під руку йшло, до глибших розвідок, часом дуже трудних, по різних віддїлах центрального Архиву й чужих архивах, і в результатї давало ся більше менче доволї материялу для вияснення поставленої справи. Заведені розправи, без котрих не видавали ся материяли, не зоставляли справи in crudo, а подавали громадї ґрунтовні моноґрафії на основі сучасного материялу, au courant сучасної науки. Через се видавництва комісиї мали більш ваги, анїж якого инчого видання джерел в Росиї (потім сю систему видавництва бачимо й у варшавского видавництва Żródła dziejowe). Але були тут і деякі сторони шкодливі — як материял ґрупував ся тільки під поставлену з гори справу чи питання, то питання, не заведені в сю проґраму, зоставали ся майже без відповіди. Як усталила ся практика, що кожний том (до того розміру досить великого, бо звичайно томи виходили аркушів 40—60, і тільки останнїми часами редакция хоче зменчити томи до 25—30 арк.) містить в собі тільки документи до одної справи чи питання, то тільки ті питання звичайно і входили сюди, до котрих співробітник комісиї мав так велику серию документів. Менчі серні документів, поодинокі, хоч би дуже важні документи звичайно зоставали ся поза видавництвом, хіба проходили як небудь контрабандно

в инчій серий, чи друкувались в инчих видавництвах, що также траплялось не часто. Співробітник звичайно вишукував документи для одної — двох тем, перекидаючи часом для сего страшенну силу актового материялу, мало звертаючи увагу на документи до инчих питань чи справ, і звичайно кожному приходилось пророблювати сю роботу знову, кожний вів роботу на свою власну руку. Такій ваді на мою думку можна було-б по части запомогти, завівши окрім томів Архиву специяльних, присьвячених поодиноким питанням, томи збірові, якими були колись Памятники, і як звичайно видають ся жерела в виданнях инчих наукових товариств (напр. Київского, Одеского, Харківского); там би могли містити ся менчі серий документів, з вступними розправами й без них, а также поодинокі важнїщі документи. Окрім того комісия могла-б друкувати витяги важнїщих документів з окремих катеґорий актових книг — скажем з ріжних катеґорий книг луцких, володимирских, каменецких і т. и. куди-б входили, незалежно від їх змісту, всї важнїщі документи для місцевого повіту, певного періоду, і таким чином давали образ життя сеї териториї у всїх можливих сторонах життя. Такі томи були-б добрим додатком до томів специяльних.

Переглянемо тепер коротко зміст виданих комісиєю материялів, щоб в головних рисах побачити здобутки і пропуски її працї. Церковна справа з самого початку звертала до себе увагу комісиї; материяли в сій справі займали оден з відділів Памятників, в Архиві для неї призначена була 1-а часть, котрої досї єсть (з тими, що в друку) 11 томів, таким чином на церковні справи прийшло ся найбільша часть материялу, бо цїла третина. Се не диво, бо окрім того важного значіня, яке взагалї релїґія має в життї громади, релїґія й церква на Вкраїнї дуже часто бували прапором, під котрим виступали справи національні, економічні і т. и. Отже не вважаючи на так велику силу виданого материялу, церковна й релїґійна справа представлена далеко не з усїх потрібних боків. Найбільшу увагу звертали відносини православія до унїї й латиньского обряду, й ся справа представлена справдї досить певно (т. 1 і 6 1-ої части — підготовленнє й запроваженнє унїї, ч. 4 — відносини православних унїятів в XVII—XVIII. в., ч. 2 і 3 — боротьба православних з унїєю в Київщинї в 2-й пол. XVIII. в.; т. 7, 8 з додатковим томом — писання полємічні), але з історий внутрішнього устрою подані тільки ширші відомости про братства (в Памятниках і в невиданому ще 10 томі), про відносини київскої митрополїї до патриярхату (т. 5 частини 1-ої), все инче входило тільки припадково й спорадично; та-

ким чином громадске становище духовеньства, особливо сїльского, економічне забезпеченнє єго — зостають ся майже невиясненими. Становище унїятів также тільки потроху зачіплене в 4-м т., та може ще в невиданому томі про церковну справу в Галичинї; тимчасом се питаннє заслугує більшої уваги, бо унїя місцями стала була на час народною релїґією на Вкраїнї. З инчих релїґій подані материяли ще тільки про ариян-социнїян в 6-м т. 1-ої частини.

Друга частина Архива (2 томи) містить ухвали й інструкциї соймикові до кінця XVIII. в. тільки; до того акти соймиків подільских сюди не заведено зовсїм, се все чекає ще видавництва.

Третя частина містить „акти козаків", чи краще — про рухи народні; т. І. сеї частини містить акти про козаків до часів Хмельницкого, що мають виясните головним чином відносини громади до козаччини; т. 2 — останнї часи козаччини на правобічній Українї (1679—1716), т. 3 — акти про гайдамаччину до Колїївщини; т. 5, що друкуєть ся тепер, — акти до пополоху, що учинив ся був 1789 р. нїби про повстаннє гайдамацке. Вже з сїх відомостий видко, що видання сї мають кілька важних недостач: так бракує материялів для часів після Хмельницкого і для Колїївщини; часи до Хмельницкого также певне тепер можна було-б ще значно поповнити. Хоч видавництво про часи козацкі взяла на себе петербурска археоґрафічна комісия (Акты Южной и Западной Россіи під редакциєю Костомарова і и.), але черпаючи материял з державних архивів московских, се видавництво дає далеко менче для козаччини правобічної, і для історії її щеб треба материялу.

Четверта частина Архива присьвячена шляхтї, але обмежила ся на одному томі, правда дуже цікавім — специяльно про овруцку околичну шляхту. Нема чого казати, що справа про шляхоцкий стан заслугує далеко більшої уваги, як з погляду национального родоводу шляхти, так і її правного й економічного становища; згадаймо питання про бояр, про шляхту неосїлу, чиншову. Справа про околичну шляхту (барску) увійшла правда в останнїй том — вже восьмої, юридичної части.

Часть пята містить два томи про устрій міский (акти XVI—XVIII. в.) і переписи жидівскі.

Знаменито зложений і оброблений том про устрій міский Вол. Антоновича; не вважаючи на всю свою вартість, одначе не міг вичерпати справи, бо у таких праць не легко знаходять ся дальші заступники. Для історії жидівства до XVIII. в. также-б ще треба студий. Не закінчили справи й шеста часть — про стан селяньский;

для вияснення обовязків селяньских треба ще більш детального материялу, бо сї обовязки часто дуже рiзнили ся навіть на невеликих териториях; але все таки се питаннє більш вияснене, про сїльский же устрій, про економічне становище селяньства, про поземельні права єго ще подано вельми мало материялу (про останню справу подано повнїщий материял тільки для другої половини XVIII. в.).

Сема частина Архива не входила в початкову проґраму єго — вона містить акти про кольонїзацию України (правобічної); досї видані акти до полов. XVIII. в., том 3-ій, що має швидко вийти, доводить материяли до 1679 р. значну частину сих материялів становлять люстрациї полов. XVI. в. — материял першорядної вартости. Звичайно, так важна справа має ще збогачуватись новими даними; особливо ся частина вимагає материялів для України лївобережної, бо на сему історні кольонїзациї трудно обмежати.

Саме останнїми часами комісия розпочинає серию материялів юридичних; досї вийшов (саме на ювілей) оден том — про місцеву адмінїстрацию в звязку з орґанїзациєю станів; друкують ся томи: про суди копні і домінїяльні і про шлюбне право; на дальше готуєть ся том про земельну власність і назначено такі пункти проґрами: історня права карного, праводавства, вищих державних інституций*).

Таким чином з початкової проґрами не виконаним зовсїм зостав ся тільки віддїл економічний (ч. 5.). Звичайно, тими катеґориями актів про економічну полїтику уряду, які були поставлені в нему, справа не має обмежитись; треба-б звернути увагу взагалї на економічний стан краю — продукцию, головним чином хлїборобску, лїсову, ремесла, торговлю, економічний стан людности, розвиток достатку й розкошів. Досї єдиним, о скільки нам відомо, начерком сеї справи (по XVIII. в.) зостаєть ся маленький реферат Вол. Антоновича в Записках півд.-західн. (київского) віддїлу ґеоґрафічного товариства (т. I.). Се є головнїйша недостача в материялах Архива. Другі важнїйші зазначили ми — се історня станів духовного (сїльского) і шляхоцкого, історня устрою адмінїстраций- ного (сїльского, старостиньского, повітового, земского), з поодиноких питань — козаччина після Хмельницкого й Колїївщина. Разом з сїм не можна обминути, що в розробленню поставлених питань не на всї краї однаково зверталась увага — найбільше зацікавили ко-

*) Передмова до т. I восьмої части.

місию Волинь і Київщина, про Поділлє подано материялів і відомостий далеко менче; се зрозуміти легко — комісию найбільше зацікавлювали прояви самосьвідомости українського люду, єго боротьба з чужими правними й культурними основами, а се все на Поділлю виявлялось далеко менч видатно. Добре було-б коли-б, заведено було в сферу студий комісиї землї Холмску й Белзску (перепросивши до себе й ті материяли), бо тим часом сї землї зостають ся зовсїм без видавництва. Так само без орґана видавничого зостають ся материяли лївобережної України; останнїми часами комісия стояла на тім ґрунтї, що вона має обмежитись Правобічною Україною; хоч в початкові часи її проґрама була ширша, обіймала всю Україну-Русь. Правда, що такому простанню проґрами перешкажають невеликі засоби комісиї: буджет її — з 1866 р. останнїми часами складаєть ся з 6.000 рубл. річно, з котрих на видавництво іде коло 3 тис., а решта на удержанє бюра, та й сей буджет не єсть річ певна, бо комісия зостаєть дочасною („временною"), і коли якийсь час, кілька рік тому, ґенерал-ґубернаторство збирались скасувати, комісия зостала-б ся була зовсїм без фондів — бо істнує „при ґенерал-ґубернаторі".

Оглядаючись на пятьдесятьлїтню дїяльність комісиї, треба признати, що вона своїми 60-ю томами поставила собі віковічний монумент. Треба порівняти мізерне становище українськоі історіоґрафії при початку дїяльности комісиї, в 40-х роках, з сучасним станом її, щоб переконатись, як значний поступ зробила за сей час вона, і в сїм поступі признати велике значіннє і участь видавництв київскої комісиї; история правобічної України, можна сказати, цїлком майже єсть утвором її дїяльности. Передмови до Архиву дали цїлу лїтературу моноґрафій про внутрішню історию України, зложених взагалї з совістию, а деякі з них суть надзвичайно цїнними і талановитими утворами; пригадаймо напр. деякі працї Вол. Антоновича (котрий був головним і найдїяльнїйшим дїячем в комісиї: під єго редакциєю вийшло 11 томів її видавництв), як розправу про міста, про гайдамацтво, про останнї часи козаччини. Деякі з справ, як стория Унїї, згадане гайдамацтво, козаччина XVII – XVIII. в. (в т. 2 третьої частини) о стільки збогачені материялом, що годї більшого вимагати, та й більшости инчих питань заложені вже добрі наукові підвалини до дальших розправ. Згадуючи, що сї важні результати здобуті часом серед доволї трудних обставин, що вимагали й від співробітників великого такту й прихильности до щиро наукових інтересів, і безкористовного часто завдання до працї (до 1866 р. засоби комісиї були дуже не великі, і кілько часу приходилось жити

з буджетом якихсь 400 рубл., так що робота сплачувалась дуже мізерно), можна сподїватись і на дальше тихже гарних ознак наукової дїяльности — загарливої працї, широкого розуміння потреб історичних студий і незалежної від усяких сторонних змагань науковости, і врештї — найкращих наукових результатів. Сими жаданнями й закінчимо сю замітку.

$^{2}/_{12}$ 1893. *М. Грушевский.*

ЗАМІТКИ
ІСТОРИЧНІ, АРХЕОЛЬОҐІЧНІ І КРИТИЧНІ.

В київскому товаристві історичному „Літописця Нестора“ на кожному засїданню прилюдному можна почути цікавий реферат про ту чи инчу подію з істориї України, або з життя Українців, що лиха доля закидала в далекі закутки „неісходимої“ Росиї. На одному з таких зібрань прочитано дві невеличкі але цікаві працї д. д. Оглобліна і Каманїна. Записавши майже слово до слова отсї реферати, подаю їх в перекладї.

I.

Змова Томської Литви р. 1634.

В кольонїзациї Сібіру, каже д. Оглоблїн, в XVII в. вельми часто і доволї значну участь брала „Литва“ та „Черкаси“, себ то властиво Українцї і Білорусини. Одначе в XVII. в. Москалї „Литвою“ називали не самих тільки Білорусинів та Литвинів, але й Поляків і инчих підданків польскої держави. Спостерегти і відрізнити национальність тих безщастних „иноземців“, яких Московщина заганяла на Сібір, можна тільки по урядових документах московських — про саме засланнє. Так на пр. по реєстру засланих р. 1641 до Кузнецька „на пашню и на службу“ виразно прописано национальність засланців: Поляк Янко Шварц; Черкаси: Іван Бідар, Демко Губаренко, Василь Водопян, Яцько Золотаренко і ин. Скорож засланців повернено на службу, або на „пашню государеву“, национальність їх зникає; з них роблять або просто „крестянъ“, або „служилыхъ людей“, іменуючи всїх їх загальною назвою „Литва“. Власнї назви национальні засланців нехтують і надають їм, звичаєм Москалїв, назви по батькови, на пр. Іванов, Сидоров, Петров...

Величезна більшість отсеї „Литви“ були полоненники підчас війни. Зрахувати, скільки закинено Московщиною на далекий Сібір таких бранців, річ вельми трудна. Професор Буцинський нарахував їх близько 1500 чоловіка, засланих за час 1593- 1645 р. Між ними він нарахував 366 „черкасів“, тоб то Українців. Але-ж і сам Буцинський каже, що его рахунок тільки близький, а не певний. Певний рахунок можна було д. Буцинському звести тільки за час 1614—1624; і він нарахував за сей час 560 чоловіка. Алеж уважати знов треба, що д. Буцинському було невідомо геть чимало випадків заслання. На пр. він не згадує про засланнє р. 1642 на річку Лену до воєводи Головина 188 Укранців з їх жінками і дітьми. Потім д. Буцинський не зауважйв на те, що геть не всї засланцї на віки оселили ся на Сібірі. Багацько з засланих вертали ся до рідного краю — по мировій умові, або через промін бранців, або-ж утїкали.

От з певних документів відомо, що заслані на Сібір бранцї підчас „Смоленской службы“ (походу), себ то рр. 1633—4 були повернені до рідного краю р. 1637 — усї опріч тільки тих, що самі не захотїли вертати. Такі вертання — по мировій умові і по проміну були і в рр. 1660—1664 і рр. 1667—8. Уважаючи на все отсе, можна сказати, що кількість засланцїв, показана Буцинським, була під кінець віку XVII двічі, або й тричі більша за ту, що він нарахував.

Як же вело ся в життю на засланню отим кольонїзаторам? Бачимо, що дехто лишав ся там навіки з доброї волї — „на службѣ государевой“. Д. Буцинський справедливо каже, що зіставати ся в Сібірі таких людий принаджували ті вигоди, яких надавала їм служба в Сібірі: велика більшість з них були люди осьвічені, розвинені, тямущі. Уряд московський користував ся з того і давав їм добрі посади: а року 1630 видано приказ, щоб засланцїв і иноземцїв, які пристануть до „православної“ віри, записувати „дїтьми боярскими“: Звістно — була й друга частина „Литви“ примушена инчими обставинами навіки оселити ся на Сібірі. — Але була ще й така „Литва“, що не спроможна була нї в якому разї забути свій рідний край і свійчити ся з чуженицею далекою та холодною. Нудячись за рідним краєм вона завсе рвала ся вернути до его. За першою доброю нагодою такі засланцї пильнували втїкти з Сібіру. Хоч не завсе їм трапляло ся справити свої заміри, а проте самі — заміри — помічаємо часто-густо. Д. Буцинський подає чотири факти за першу лишень половину XVII в. масового втїкання „Литви“ з Сібірі. З фактів тих найпаче цікаво втїканнє 30 чоловіка „черкасів“ під проводом Шершня. Перетерпівши неймовірно тяжкі бідовання з голоду, холоду і від нападів, утїкачі доплентали ся до Двинського повіту, але-ж з 30 чоловіка доплентали ся і спасли ся тільки чотири та Шершень.

От про оден з таких заходів „Литви“ — утїкти з Сібіру і розповідає д. Оглоблїн, в своїй працї, скомпонованій на основі урядових документів. Минаючи подробицї про факти утїкання р. 1660 із Сургута „Нїмцїв, Литви і Черкасів“ і про заміри Поляків утїкти

з Сібіру р. 1669—71, д. Оглоблїн розповідає подробицї про „Заговор Томской Литвы“ р. 1634.

З давного часу місто Томск стало одним з головних пунктів Сібіру, куди Москва переважно засилала чужинцїв „на службу государеву і на пашню“.*) В серпнї р. 1633 прислано туди здоровенну партію — „литовскихъ людей“ — 150 чоловіка. Частину з них повернули на піших і кінних „козаків“, а більшість опинила ся в „пашенныхъ“ хрестянах. Між отсїма „литовськими“ людьми чимало було „черкасів“ з Чернигівщини, з повітів Ніжинського, Чернигівського і Стародубського; були з Паволочі (в Київщинї) а оден був навіть зі Львова. Уся отся „Литва“ тяжко нудила ся на чужинї, та ще за лихими обставинами і тужила за рідним краєм. Нарікання і нудота серед засланцїв небавом прокинули ся виразно і перейшли на змову. Змова становила собі метою визволити ся з Сібірної неволї і вернути ся на рідну Україну. Така думка буяла і серед засланих ще до того, але останнї бачили, що їх мало на те, щоб спромогли ся вони справити свою думку. Колиж зразу прибуло 150 чоловіка нових засланцїв, то се вже була значна сила на той час, в глухому закутку Сібірі. Вже коли Шершень з 30 чоловіками відважив ся втїкати, так Томській „Литві“, якої тепер було чоловіка з 200, трудно було здержати ся, щоб не спробувати щастя.

Хоча сеї думки тримала ся певно уся „Литва“, але безпосередню участь у змові взяло 50 чоловіка. В головах справи стояли кінні „козаки“: з нових засланцїв — Іван Білоловець — родом з Ніжинського повіту — і з старих Іван Краснопольский — не відомо звідкіль він родом. Краснопольский давно вже перебував у Томску; тут у єго був власний будинок, де жив і проводир справи Білоловець. Що останнїй був привідцею змови, так се певна річ; про се посьвідчили усї єго товариші і воєвода томський писав до свого уряду в Москву, що Білоловець „всему злому совѣту заводчикъ“. Але участь Краснопольского не гаразд визначена. Можна гадати, що коли він і опинив ся в головах змови, так не сьвідомо, а так вже склали ся обставини. У єго в домі — жив Білоловець, а у Білоловця й збірало ся товариство на ради. Томскі воєводи хоч і становлять Краснопольского в головах змови, але додають якось невиразно про єго: „а и онъ съ ними-жъ (змовниками) думалъ въ началѣ“. — Виходить нїби то Краснопольский потім відцурав ся „воровского дѣла“. А проте воєводи покарали і єго однаково як і головних привідцїв. Між останнїми, як се знати з документів, показані: Мосяжка (мабуть — Мусїй?) Голощевський, Софрон Стасейський, Кіндрат Михайлов — (козак з містечка Насївки, Ніжинського повіту) Василь Борисов, Тимохвій Левонтєв, Софрон Іванов і Зїнько Левонтєв. Два з них були з старозасланцїв, а всї останнї з нової „Литви“. Зїнько Левонтєв, належачи до старої „Литви“, був вже „холопом“ у томського воєводи Єгунова-Черкасського. Прилигавши Зїнька до свого гурту, змовники через єго довідували ся про всї новинки у воєводському дворі і відповідно тому направляли свою

*) На пашню-хлїборобами.

справу. Цікаво, що оден із змовників, Михайло Грабовецький, був приписаний до „дітий боярських" і займав в Томску значну на той час посаду.

14 червня р. 1634 воєводи довідали ся про змову „Литви". Звістно пішло слїдство, опити; опити справляли звичайним чином — „жгли" (пекли) огнем і довідали ся, що „воровское слово и дѣло", яке замислили „литовскіе люди", було втому, щоб повбивати воєвод; „служилыхъ" і инчих „жилецкихъ" людий; забрати скарбові гроші, соболячі хутра, порох і т. инче; місто, острог і посади спалити, взяти табун коний і втікти повз Тару на Волгу тай пробрати ся на рідну країну. Гадали все отсе справити в лїтку року 1664 „вибравши час жнив, коли люди будуть саме в полї". Добувши місто і повбивавши воєвод і служилих московських людий, „Литва" гадала рушити в томський повіт і там понївечити останнїх служилих Москалїв на нивах, сїнокосах, рогатках і инде; аби таким чином, зробити неможливою погоню за собою.

Але такій змові нашкодив „пашенный" хрестянин Тимохвій Емелянов, Смолянин: він зробив донос на Білолова, инчих і взагалї на всїх 150 чоловіка „Литви". Треба думати, що той „смолянин", був родом з Смоленщини і може був чи в старій, чи в новій „Литві". Очевидно, що він належав до змовників; бо він посьвідчив, що був в близьких зносинах з Кіндратом Михайловим, одним з головних „измѣнниковъ" і від єго відав про всї подробицї змови.

Воєводи томські князь Егунов і Шишкин та „дякъ" Суроєв, не доносячи своєму урядови в Москву і не дожидаючи царського приказу „за таку превелику зраду" і „за воровской лихой заводъ", 12 чоловіка „заводчиковъ" покарали на горло на шибеницї.

За таку люту кару людий, що не заслужили на неї, воєводи виправдували себе тим, що у багатьох „литовських" людий і між козаками і хрестянами з „Литви", — „о побѣгѣ (утїканню) шатость существуетъ". Так щоб „заспокоїти„ таку „шатость" воєводи і принесли на жертву 12 безщасних людий. На останку, воєводи запевняли московський уряд, що „отъ тыхъ воровскихъ ссыльныхъ людей литовскихъ опроче дурна и воровскаго заводу, ни которого добра не чаять же". На шибеницї воєводи повісили Івана Білоловця, Ів. Краснопольского, Мосяжку Голящевського, Василя Борисова, Софрона Михайлова, Тимоша Левонтєва, Гаврила Гришина (Нїжинця) Петра Солтиковського, Софрона Іванова, Зїнька Левонтєва і Ів. Басана з Паволочі. Останнїх змовників позакидали в тюрми. „Сибирскій приказъ", зробивши слїдство про останнїх змовників, спорудив про них записку, щоб доложити цареви; але останнього не справлено; се знати з резолюциї на тій записцї, де написано: „не докладывано, потому что тѣ литовскіе люди взяты къ Москвѣ". Річ очевидна, що коли стала ся мирова Москви з Польщею і держави поміняли ся бранцями, так і та „Литва", що була в Томску закинена в тюрму, визволена і виряжена в Москву.

Таким чином кара воєводами 12 чоловіка на шибеницї, стає ще більш лютою, жорстокою і не потрібною; бо ті „литовські люди" стояли вже на порозї леґального визволення з Сібірної неволї".

II.

Про унїверсал Тимоша Хмельницького.

Реферував про сей унїверсал відомий письменник історичний і певний робітник на ниві документів нашої історії, д. Іван Михайлович Каманїн. Він почав з того, що вказав, що особа Тимоша Хмельниченка варта повної уваги, та на жаль досї вельми не багацько маємо ми даних про характеристику сего сина гетьманового тай те, що маємо — нїщо більш як коротенькі звістки лїтописні; а звісток з польских жерел, опріч того, що вони теж короткі, не можна вважати безсторонними. Не маємо так само і документів, щоб йшли від самого Тимоша. Се через те, що за батька він не урядував нї на якій такій посадї військовій, щоб давала єму потребу видавати самостійні документи. Лїтописи, а потім і історики промовчують, нїчого не кажуть про те, чим був Тиміш між козаками. По реєстрах війска запорожського, написаних 16 жовтня р. 1649 відповідно Зборівській умові, найменнє Тимоша стоїть зараз за найменнєм єго батька-гетьмана і не показано за ним нїякої посади. Опріч того в реєстрі помічаємо ще одну рису: в сотнї чигиринській, де сотникував спершу Богданів батько Михайло, а потім й сам Богдан, зовсїм не визначено сотника, так нїби тієї сотнї й не було, або нїби її скасовано.

Той унїверсал, про який веде річ д. Каманїн, і розгадує отсї неясности. Унїверсал сей має велику вагу через те, що се єдиний документ з найменнєм старійшого Богданового сина; а до того і річ в тому документї звернена про другу видатну особу того часу про Адама Кисїля, воєводу київського. Унїверсал Тимоша Хмельниченка викликали подїї полїтичні і військові р. 1648—49. Богданові побіди над Поляками і зазиви єго до народу. викликали між Українцями великі надїї визволити ся спід кормиги шляхти польскої. Скрізь по Українї хрестяни ворохобили против панів і відмовляли корити ся їм і робити на їх. Не лишили ся крестяни спокійними і по маєтностях Адама Кисїля. Ще в серпнї р. 1648, коли Кисїль першим разом поїхав на переговори з козаками, війт містечка Гощі гуртом з міщанами та з мешканцями передмістя і сусїдних сіл: Вовкодава, Чудницї, Мнишина, Красносілки і Терентєвки „покозачили ся" і заходили ся ворохобити по околицї. А коли Поляків побито біля Пилявців, підданки Кисїля орґанїзували ся в козацьку ватагу і обібрали собі за полковника Івана Куковського, — на призвище — Листопада, а за осавулу Андріяша Гайдука. Під проводом їх вони руйнували панські маєтности. Відомо, що по виборі на короля Яна Казиміра була орґанїзована нова комісия задля умови з Б. Хмельницьким; в головах комісиї стояв київський воєвода Адам Кисїль. Оден з єго підручних підкоморний Войтїх Мясковський ось як розповідає про своє перебуваннє в маєтности Кисїля в селї Новосїлках на кінцї січня і з початку лютого р. 1649: „в маєтности єго милости пана воєводи мусїли ми зазнавати від хлопів усякої образи; харчі дорогі, тай добути їх трудно; коням не то що овса а навіть

і соломи не було“. Кисїль через князя Четвертинського оповістив про своє становище Хмельницького. Гетьман вирядив в Кисїлеві маєтности частину війська під рукою свого сина Тимоша; а як Тиміш був ще молодим, так приставив до єго керманичем Переяславського полковника Андрія Романенка. В половині лютого Тиміш був вже з своїм військом в Гощі і тут видав унїверсал, де між инчого визначено, що буцїм то християни села Симонова, збаламучені своїм попом, не слухали ся свого пана, не давали людий на услуги єму, не давали сторожи до замку, не давали коням нї сїна, нї вівса і не дали ловити в панському ставу рибу. От се й викликало унїверсал „до всїх мужів села Симонова“. Посилаючи через двох козаків унїверсал, Тиміш наказує зараз же накласти „добрим покладом“ шість возів сїна і вирядити людий на послугу і на сторожу. А Симоновського попа він кликав до себе на відповідь і додавав: „а так розбач ся, попе! хто старший: чи пан воєвода, чи твої панки сїльскі, которыи тебе не оборонять од нас; а твоя реч: церкви глядїти, а не забороняти рибакам, анї на сторожу гамувати. Відає пан воєвода, що чинити і ми тут же спільне з ним розказуєм. А так, отче! мовчи і занимай“. Унїверсал видано в Гощі 26 лютого р. 1649: єго заведено і до актових книг Луцького гродського суду 15 липня. Підписали єго Тиміш і Романенко. Тиміш підписав ся яко сотник Чигиринський.

Міркуючи, що Тиміш буде після батька гетьманом, Богдан по документах урядових не титулував єго сотником, але й нікого инчого не настановляв на уряд сотника чигиринського через те, як гадає д. Каманїн, що в сотнї Чигиринській були значнїйші маєтности Богданові. Тимошів унїверсал, як і инчі документи, виразно показує повну однодумність батька й сина: виходила вона не лишень з натурального впливу одного на одного, а ще й з того, що Тиміш на собі зазнав тяжкого польского деспотизму. І батько і син добре тямили вагу Кисїля, яко посередника між козацтвом а шляхтою, тим то обидва пильнували про спокій по маєтностях воєводи київського. Тим то, як каже і Костомарів, Богдан оберегав маєтности і инчих впливових маґнатів польских як от: князїв Радивилів і видав до полковника Небаби унїверсал, наказуючи спиняти хрестян їх і не приймати їх в козаки. Сприяв Хмельницький Радивилам тому, що оден з них був литовським канцлєром, два инчих — були гетьманами, опріч того пільний гетьман литовський Януш Радивил був жонатим з донею молдавського господаря Лупули.

Вертаючись до с. Симонова, куди ото Тиміш вислав з Гощі свого „листа“, бачимо, що се село належало не Кисїлю, а луцькому писарю земському Марку Гулевичу і волинському хорунжому Данилу Елумаланському. Обидва вони, взявши до уваги порядкованнє Тимоша, подали до луцького суду гродського скаргу на те, що Гощівські міщани, гуртом з вовкадовськими, чудинацькими, мнишанськими, красноселицькими і терентїєвськими хрестянами та за запомогою козаків спалили двори в с. с. Симонові і в Дулїбах, взяли гвалтовно панський замок, перебили усе жіноцтво, яке там було, і пограбували товар, коний, збіжє, одежу і инче добро; вирубали

лїє, зруйнували хуторі, виловили рибу в ставу і спустили з єго воду. Коїти таке лихо запомогала „козацька залога“, що гетьман вирядив до воєводи. — В одному нападї такому кермував сам Кисїль: се знати зі скарги на єго пріора Грибовського і усїх ченцїв луцького домінїканського монастиря. Знати з тієї скарги, що в маю Кисїль, вернувшись з комісиї отієї невданої, поїхав з Гощі до місточка Торговиці і звідсїль вирядив своїх „пахолків, боярів і козаків ребелїзантів, котрих на той час при собі на залогу до Гощі від Хмельницького мав“ і наказав тій ватазї в пень знївечити монастирські села Вербічев і Новостав, поруйнувати хрестян і пограбувати їх добро. Кисїлева ватага ретельно справила наказ воєводи і одного хрестянина з Новоставу пробила до смерти. Лишень 4 червня Кисїлеві „пахолки і бояре“ і Тимошеві козаки покинули монастирські маєтности.

Бачимо, що тут кожен пильнував коло власних вигод особистих і зводив рахунки з ворогами. І Тиміш з батьком піддобрюють ся до Кисїля ради інтересів багатого козацтва і Кисїль руйнує сусїдні села про свою вигоду, а в листах до короля і до маґнатів плаче-вболїває, що все віддав на жертву рідному краю.

О. Я. Конїський.

Русская историческая библіографія, указатель книгъ и статей по русской и всеобщей исторіи и вспомагательнымъ наукамъ, т. I. 1892, с. XVI + 373, т. II. 1893, с. VII + 377, т. III. с. VIII + 514, Петербург, ціна 3 р. і 3 р. 50.

Минувшого року вийшли з таким заголовком 2 і 3 томи росийської історичної біблїоґрафії В. Межова.

Автор, померший нещодавно, відомий біблїоґраф, хотїв сим виданнєм доповнити попередні біблїоґрафічні покажчики росийської історий: покажчик Неустроєва про часописи й збірники росийські від р. 1703 до 1802 р. (Историческое разысканіе о русскихъ повременныхъ изданіяхъ и сборникахъ Петерб., 1878 р.), покажчик Ламбіних для р. 1855–1864 (Русская историческая библіографія, Петерб. р. 1861 1864) і самого Межова для р. 1865—1876 (Русская историческая библіографія, 8 том., Петерб. 1862—1890 р.) В сей новий покажчик заведені росийські книжки й статтї в часописях росийських від р. 1800 до 1854. Перший том містить в собі джерела і статтї й розправи до них, також лїтературу полїтичної історий Росиї, її окремих країв і народів, а також поодиноких ґуберній, том 2-ий біоґрафії й лїтературу т. зв. помічних історичних наук ґенеальоґія, ґеральдика, палеоґрафія, і т. и.) Том 3-й ґеоґрафію й етноґрафію Росиї, історию церкви й осьвіти. Два дальші томи мають містити: історию письменства й мови, околичнє полїтику й війни, і історию штуки, історию Славян і історию всесьвітню. Головна користь сего видання - в відомостях про дрібні брошури, а також дописи в дрібних місцевих часописях. Головним джерелом для автора були колєкциї Петербурської публичної біблїотеки, хоч, як доводить автор, її екземпляри часописий і т. и. не все комплєтні.

М. Г.

Ks. Adolf Pleszczyński, Bojarzy międzyrzeccy, studyum etnograficzne, Warsz. 1893, 16°, 226 стр.

В „Біблїотецї Висли" (т. XI.) вийшла минувшого року цікава моноґрафія етноґрафічна про бояр межиріцьких, в пов. Радзинськім, ґуберн. Сїдлецькій. Автор описує людність 11 боярских сїл межиріцької волости; для нас вона цікава і з погляду етноґрафічного,

бо села сї лежать на етноґрафічній межі україньско-польско-білоруській, і з погляду суспільно-культурного, бо анальоґічна з так зв. околичною шляхтою українською, на пр. овруцькою або барською, і цїкава, яко посередній тип між людностию селянською й шляхоцькою, що, задержавши багато початкових своїх ознак української национальности, підупав одначе в якійсь мірі і під польский культурний вплив. В згаданій книжцї після дуже коротенького начерка історичного (с. 7—15) і сучасного побуту бояр с. 15—27) подано словничок місцевої мови з заміткою про вимову (с. 28—49), далї списані самими боярами ритуали весїлля й похорон, звичаї сьвяткові (с. 50 94), з сьвітогляду космічного, забобони, народня аптека (98—144), на останку народня словесність — десяток переказів, прислівя, піснї побожні і сьвітові; до книжки доложено ноти кількох мотивів, статистична таблиця й мапка. Звертаючи на сю книжочку увагу українських етноґрафів, мусимо пожалкувати, що автор звернув менче уваги на суспільно-історичні питання; з документів він подав тільки оден в перекладї, хоч каже, що знає їх більше, тим часом поданий о стільки цїкавий, що треба жалкувати за останнїми. На довід того, що боярська людність вийшла з Мазовша, автор не дає нїяких певних доказів, і думка ся зостаєть ся не певною; чи не певнїйше виводити їх від бояр з кн. литовського, руського родоводу, як то доводить і імя їх, і одслїди руських елементів в етноґрафічному їх типу, хоч і споляченого незначно (не знати правда, о скільки пильно тримав ся автор народної мови в переказах пісень, приказок і т. и.).

М. Г.

Новини археольоґічні.

16 й 17 жовтня ст. ст. 1893 р. оден по одному відбули ся у нас в Києві цікаві реферати археольоґічні. 16-го в тутейшім товаристві наук природничих проф. Армашевський і Антонович здали справу про цїкаву київську находку: кілька тижнів тому на Подолї, копаючи фундаменти, знайшли кости мамута; дальші розкопки відкрили цїлу стоянку часів найдавнїщих — палеолїтичного періоду*). Залягає вона під шаром дилювіяльної глини (лесу) в дилювіяльнім піску**); досї знайшли ся шматки найменче пяти кістяків мамута і при них певні слїди людського побуту — деякі кістки припалені, чимало кремяних не полїрованих (відбивних) ножиків, скребків, го-

*) Період камяної культури подїляєть ся на час новійший — неолїтичний, коли чоловік жив з фавною сегочасною, і старіщий — палеолїтичний, часів фавни, що вже не істнує, як мамут, cervus primigenius і т. и.; неолїтичні струменти новіщі — гарно виполїровані, старіщі — просто поодбивані, також як і палеолїтичні

**) Перші шари землї звуть ся аллювієм або сучасним ґрунтом, під ним залягають шари з фавною, що вже зникла, — се ділювіяльні або після-ледові; під ними шари третичні.

стрій — одно уткнуто в кість мамута; знайдені нуклеуси (шматки кремня, від котрих поодбивано вже струменти) доводять, що кремінне знарядя тутже й вироблялось. Находки такі дуже взагалї рідкі у нас — се, єсть досї четвертий випадок (перший — коло Лубень, на Сулї, 1873 р., потім два на Поділлю, над Днїстром); київська находка залягає з погляду ґеольоґічного найглибше з усїх їх. Другого дня в історичнім товаристві Нестора проф. Антонович мав реферат про здобутки лїтних своїх розкопок в давній Радимицькій землї, зроблених для Виленського з'їзду археольоґічного. Розкопано було 9 могильників коло Гомеля і Чичерська (в теперішн. ґубернїї Могилївській) а всего 114 могил, з котрих вияснив ся похоронний тип Радимичів: кістяк лежить вище горизонта, на купі попілу з піском; труп клав ся вже на попіл холодний, бо кости неприпалені нїгде; іноді єго обкладано колодками деревяними, багато при них горшків, зроблених без гончарського колеса, деякий струмент, але найменчого слїду якогось оружя; при жіночих кістяках сила всяких оздоб убрання — намист, каблучок для волосся і т. и., переважно з злого, з великою лїґатурою міди, срібла й глиняних композиций. Кілька знайдених сассанїдських діргемів, битих в Шаші в початку X в. **), дають хронольоґічну дату сего побуту: очевидячки належить він до X в., до Радимичів, котрих знаємо тут в X—XII в. Незвичайно важний здобуток дали розкопки з погляду антропольоґічного. З давнїщих праць відомо було, що найдавнїйша раса, яка мешкала в нас, була долїхоцефалїчна, відомо було, що з сучасних славянських племен у Білорусї прокидаєть ся найбільший атавізм з сего погляду, бо аж 27% долїхоцефалів***). Розкопки проф. Антоновича показали, що Радимичі були цїлком долїхоцефали: 85% долїхоцефалїзма, пересїчний тип голови — субдолїхоцефалїзм, наближений до долїхоцефалїзма! З сего факту несподївано виникає вивід надзвичайної ваги, що Радимичі не були правдивими Славанами, а автохтонами хиба культурно асимільованими з Славянами. При сїй нагоді здобувають собі нове значіннє слова Початкової лїтописи, що виключає Радимичів і Вятичів з народів славянських — „Радимичі і Вятичі од Ляхов"; певно не „од Ляхов", бо і ті Славяни і брахіцефали, як і усї, але справдї і не „од Славян".

М. Г.

---

*) Діргеми — срібна монета, на лад широкого чеського гроша; за часи зносин Славян з Туркестаном, вона була широко розповсюджена, на Руси найбільше діргеми IX—X в.

**) Клясифікация черепа оперта на відносинах діяметра, що іде вздовж від лоба до потилиці, до діяметра, що іде в ширшки від вуха до вуха, maximum з сего погляду (коли другий діяметр наближаєть ся до першого) — єсть брахіцефалїзм, minimum — долїхоцефалїзм; сучасні раси европейські і азиятські — брахіцефалїчні, найбільший брахіцефалїзм у Китайців, бо голова ширша, нїж довша. Посередні стадиї звуть ся: суббрахіцефали, мезоцефали, субдолїхоцефали.

Спростоване помічених похибок.

Стор.	стрічка				
39	18	з гор. заміс.	з загальному	має б.	у загальному
39	15	з дол. „	відносин семейних	„	відносинами семейними
39	8	„ „	в сей	„	всей
46	3	„ „	1877	„	1874.
60	17	з гори „	підходять	„	підходить
63	1	„ „	3)	„	1)
68	17	„ „	груши	„	глуши
68	17	„ „	роздялся	„	роздался
68	20	„ „	огоньокъ	„	огонёкъ
73	14	з дол. „	ширше	„	перше
75	10	„ „	1898	„	1878
97	13	„ „	Політичний	„	політичний
97	5	„ „	навиднійших	„	найвиднійших
105	19	„ „	всік	„	всім.
105	17	„ „	виречи ся	„	виречи
117	4	„ „	Бачивши	„	Побачивши
127	1	„ „	Се	„	Ще
141	1	„ „	она	„	він.